

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
Алтернативни учебни материали

УЧЕБНО ПОМАГАЛО 3
Балканските войни

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и у ч е б н и м а т е р и а л и

Балканските войни

Издание на: Център за помирение и демокрация в Югоизточна Европа (CDRSEE)

Заглавие на оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Balkan wars, Thessaloniki 2009.

Научен редактор: Алексей Кальонски

Превод: Александър Николов

Редактор на превода: Ивет Ангелова

Коректор: Доротея Валентинова

Предпечат: Андрей Лунин

Това издание е финансирано от:

"Изказаните становища и мнения в настоящата публикация не отразяват непременно позицията на Институт «Отворено общество» - София."

CDRSEE:

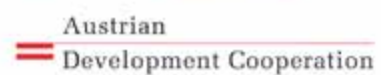
Докладчик на Борда на директорите за Проекта за обща история: Коста Карас

Изпълнителен директор: Ненад Шебек

Програмен директор: Корина Ноак Аетопулос

Проектен екип: Андонис Хаджиянакис, Джени Деметриу, Сюзан Надо Бустаманте, Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

The European Union's Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822

e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и у ч е б н и м а т е р и а л и

УЧЕБНО ПОМАГАЛО 3
Балканските войни

Под редакцията на
ВАЛЕРИ КОЛЕВ и ХРИСТИНА КУЛУРИ

Редактор на поредицата
ХРИСТИНА КУЛУРИ

Редактор на българското издание
АЛЕКСЕЙ КАЛЬОНСКИ

София 2012

Съдържание

Увод	13
Хронология	17
Глава I: Икономики и общества	23
Ia. Хората	24
Таблица 1: Нарастване на балканското население 1878-1912)	24
И 1. Манастир/Битоля	24
Таблица 2: Населението в градовете и столиците на балканските национални държави (1860-1910)	25
И 2. Жени в Кастория/Костур, началото на XX в.	25
Таблица 3: Оценки за броя на населението в европейските провинции на Османската империя, 1911 г.	26
И 3. Ежедневие на улиците в пазарната зона, Солун.	26
И 4. Пазар за овце в Истанбул	27
Таблица 4: Етническо разпределение на населението на Истанбул (1897 г.)	27
И 5. Овчари в Епир (1912 г.)	28
Таблица 5: Презокеанската миграция от балканските национални държави (1876-1915)	28
I-1. Стив Хадзис, гръцки емигрант в САЩ, споделя своя опит	29
Ib. Икономика	30
Таблица 6: Балканските държавни бюджети (1898-1912)	30
Таблица 7: Структура на държавните разходи на глава от населението през 1911 г.	30
I-2. Обработката на земята в Османска Македония, около 1900 г.	30
И 6. Предачницата на братя Саяс в Солун	31
Таблица 8a: Балканският износ (1901-1911)	31
Таблица 8b: Балканският внос (1901-1911)	32
Таблица 9: Действащите балкански железопътни линии (1870-1912)	32
И-7. Транспортните средства в Албания от началото на XX в.	33
I-3. Анализ на българската железопътна система, направен от началника на Генералния щаб на българската армия генерал Фичев	34
Таблица 10: Телеграфни линии през 1910 г.	34
И 8. Вила Алатини в Солун (1913 г.)	35
Ic. Култура	36
И 9. Урок по история в средно девическо училище, Атина (1911 г.)	36
I-4. Еврейско момче описва преживяванията си от училище в Солун (1904 г.)	36

Таблица 11: <i>Неграмотността в началото на XX в.</i>	37
Таблица 12: <i>Училища и ученици (края на XIX - началото на XX в.)</i>	38
И 10. Танцуващи еврейки, Солун	38
И 11. „Тъкачки”, Авдела, 1907 г. – първият балкански филм	38
Глава II: Политики	39
IIa. Мобилизиращите идеологии	40
Карта 1: <i>Националните аспирации на балканските държави</i>	40
И 12. <i>Подметката на Румъния</i> , румънска карикатура, 1913 г.	40
II–1. Очакванията на сръбския войник	41
Таблица 13: <i>Съперничещи си статистики за Македония</i>	41
II–2. Идеологията на саможертвата, според румънски войник	42
II–3. Турците и османизмът	42
II–4. Чувствата на християнските селяни спрямо младотурците в Османска Македония	43
И 13. Комити от Костурско, началото на XX в.	43
II–5. Идеята за Балкански съюз според българския поет Иван Вазов	44
II–6. Балканският съюз според Сръбската социалдемократическа партия	44
А. Из речта на лидера на Сръбската социалдемократическа партия Димитрие Туцович на антивоенен митинг през 1912 г.	44
Б. Из речта на депутата от Сръбската социалдемократическа партия Д. Лапчевич в Националното събрание, 7 (20) октомври 1912 г.	44
II–7. Доклад на Централния комитет на Българската работническа социалдемократическа партия (т.с.) до МСБ, 1912 г.	45
II–8. Доклад на „Социалистическата федерация на Солун”, изпратен до МСБ, 1913 г.	45
Таблица 14: <i>Човешки ресурси по време на Балканските войни (1912-1913)</i>	46
II–9. Черногорски вестник за целите на войната, 1912 г.	47
II–10. Вестникът на управляващата партия в България за сръбско-българския конфликт за Македония, 1913 г.	47
И 14. Албания защитава Скутари/Шкодра и Янина от „маймуната” (Черна гора), „тигъра” (Гърция) и „змията” (Сърбия)	48
И 15. Румъния, представена като мандатоносител на европейската цивилизация	49
II–11. Обяснение на румънските интереси от един историк, непосредствено след Балканските войни	50
IIb. Източният въпрос	50
II–12. Описание на Източния въпрос от френски историк, 1898 г.	50
А. Ислямът срещу християнството	50
Б. Османската империя и балканските народи	51
В. Европейският концерт	51
И 16. <i>Прекрасното плашило</i> , карикатура от Е. Муанович (Белград, 1912 г.)	52
И 17. <i>Дойната крава</i> (османска карикатура, 1909 г.)	53
II–13. Ролята на Великите сили според македонски революционер от Велес	53
II–14. Циркулярно писмо от руския министър на външните работи Сазонов до руските дипломатически представители в чужбина, 18 октомври 1912 г.	53

II–15. „Добрият монарх”	54
II–16. Статия в румънски вестник, 16 юни 1913 г. – денят на българската атака срещу Сърбия	54
II–17. Откъс от книга, написана от румънски политик	54
II–18. Подялба на военната плячка	55
И 18. <i>Европа и бесните дечица</i> (румънска карикатура, 1913 г.)	55
IIc. Очакване и обявяване на войната	56
II–19. В Османската империя не очакват войната	56
II–20. Прокламация на Георги I по повод обявяването на война на Османската империя, 5 октомври 1912 г.	56
II–21. Манифестът, с който българският цар Фердинанд обявява война, 5 октомври, 1912 г.	56
II–22. Възвание към войниците от командващия Източната турска армия Абдуллах паша, 8 октомври 1912 г.	57
II–23. Очакването на войната в Сърбия, 8 октомври 1912 г.	58
И 19. <i>Развлекателна екскурзия</i> (османска карикатура, 5 октомври 1912 г.)	58
И 20. <i>Балканите срещу тиранина</i> , 5 октомври 1912 г. (гръцка литография)	58
II–24. Българин описва народните чувства преди войната	59
II–25. Откъси от два албански вестника, публикувани на албански език в чужбина, изразяващи две различни отношения към Първата балканска война	
А. Откъс от вестник, излизащ в Бостън	59
Б. Откъс от вестник, излизащ в София	60
И 21. Сбогуване – в София и в Истанбул	60
И 22. Черногорци ликуват при обявяването на войната, 1912 г.	61
II–26. Откъси от Съюзния договор между Кралство Сърбия и Кралство Гърция, подписан на 19 май (1 юни) 1913 г.	61
II–27. Възвание на крал Никола Черногорски, 27 юли 1913 г.	61
II–28. Възвание на гръцкия крал Константин, 21 юни 1913 г.	61
II–29. Вестниците и общественото мнение в Румъния в навечерието на румънското нахлуване в България по време на Втората балканска война	
А. <i>Искаме война</i>	62
Б. <i>Тълпата бе огромна</i>	62
И 23. Румънски войници играят <i>хора</i> (хоро) на път за България	63
II–30. Статия в румънски вестник, целяща да обясни причините и целите на румънското нахлуване в България	63
II–31. Декларация на българския министър-председател Ст. Данев за румънското нашествие в България	63
Глава III: Общества във война	65
IIIa. Военните фронтове	66
И 24. Българската армия	66
III–1. Описание на победата на сръбската армия край Куманово	67
III–2. Завладяването на Солун от гръцката армия	67
И 25. Последният салют (битката при Куманово)	68

И 26. Престолонаследникът на Гърция влиза в Солун	68
И 27. Предаване на турското знаме на крал Никола след влизането на черногорските войски в Шкодра, април 1913 г.	68
И 28. Българският цар Фердинанд стои върху руините на крепостта на Кавала	69
И 29. <i>Гръцко-българското „братство“</i> , румънска карикатура	70
III–3. Сръбски войник помага на турски деца	70
И 30. Турски деца поздравяват сръбски войници, 1912 г.	71
III–4. Риза Нур обяснява причините за османското поражение	71
III–5. Майор Милован Гаврилович разказва как пленил Шукри паша	72
III–6. Доклад от френския военен аташе в София, който заявява, че крепостта Одрин (Едирне) е била превзета от българската армия	73
III–7. <i>Адрианопол падна!</i> – статия в румънски вестник	73
И 31. <i>Уреждането на турско-българския конфликт</i> , румънска карикатура, 1913 г.	74
IIIб. Животът на фронта	74
III–8. <i>От планината Старац до Битоля</i> : дневник на един войник от Дунавската медицинска колона, описващ ситуацията в сръбската армия	74
III–9. Стрданията на конете, описани от турски лейтенант	75
И 32. Превозване на ранени войници от пристанището на Солун	75
III–10. Положението на българската армия в Тракия, описано от един французин	75
III–11. Хърватски лекар споделя мислите си след посещение на бойното поле край река Марица	76
И 33. Чешкият лекар д-р Ян Левит в болницата „Кръг на сръбските сестри“	77
III–12. Иззет-Фуад паша описва липсата на хляб сред турските войници	77
III–13. Откъс от спомените на румънски войник	78
И 34. Гръцки военен бивак край Ксанти	78
III–14. Откъс от дневника на Василиос Сурапас, гръцки доброволец	78
III–15. Моралът на българската армия, анализиран от началника на Генералния щаб, години след войната	78
III–16. Из мемоарите на румънски офицер за прекосяването на Дунава по специален понтонен военен мост при Корабия	79
III–17. Срещата между турски и черногорски войници в Скутари/Шкодра след предаването на града	79
IIIс. Паралелната война	80
III–18. Писмо на Ипократис Папавасилиу до съпругата му Александра	80
III–19. Фондацията за международен мир „Карнеги“ коментира „паралелните“ загуби от изгарянето на селата и изселването на населението	80
И 35. Руините на Серес	81
III–20. Бягството на мюсюлманите, октомври 1912 г.	81
III–21. Българската екзархия се опитва да покръсти българоезичните мюсюлмани	82
И 36. Български конвой на Червения кръст	82
III–22. Доклад за покръстване на мюсюлмани в Черна гора, 1913 г.	82
III–23. Официално неодобрение на насилствените практики от страна на	

българското Главно командване	83
III–24. Разрушенията, причинени от войната в селата край Шкодра, и мъката на хората, които се опитват да открият „основателна” причина за нещастията си – разказ на Мери Едит Дърам	84
И 37. Бедни и гладни хора, които са нахлули в градината на италианското консулство в Скутари	84
И 38. Българите раздават хляб за гладуващото население на Одрин, април 1913 г.	85
IIIд. Зад фронта	86
III–25. Описание на Белград от кореспондент на хърватски вестник	86
III–26. Описание на Истанбул от френски журналист	87
А. През ноември 1912 г.	87
Б. През март 1913 г.	87
И 39. Раздаване на помощи за семействата на войници, мобилизирани в румъно-българската война от 1913 г.	88
III–27. Положението в Скутари/Шкодра по време на обсадата, описано от италиански журналист	88
И 40. В Цетине – жени, деца и ранени войници	89
III–28. “Сръбската жена”	90
III–29. Гъркиня от висшата класа предлага услугите си като медицинска сестра и описва своя опит	90
И 41. Сръбски жени се упражняват в боравене с пушки, 1912 г.	91
И 42. Медицинска сестра с пациенти от армията, около 1913 г.	91
И 43. Туркини предлагат услугите си като медицински сестри в Истанбул	92
III–30. Разказ на румънски офицер за инцидент между български цивилни и въоръжени румънски войници в една българска кръчма	92
III–31. Турците и евреите в Белград по време на Първата балканска война	92
III–32. Деца играят военни игри в Белград	93
И 44. Деца, играещи на война във Враня, Сърбия	94
III–33. Акции за събиране на пари за „южнославянските братя” в Хърватско	94
И 45. Деца, служещи като медицински персонал в Подгорица	95
И 46. Сръбският женски комитет на Червения кръст в Ню Йорк, организиран за събиране на помощи за ранените	96
И 47. Кипърски доброволец в Балканските войни	96
III–34. Доброволци и набиране на пари от Кипър	96
III–35. Българските млекари в Истанбул	97
И 48. Реклама на мляко в Гърция	98
Глава IV: Бойни полета и зрители	99
IVа. Балканските провинции на Османската империя	99
IV–1. Решения за позицията, която албанците да възприемат, в случай на война на Балканите – Скопие, 14 октомври 1912 г.	99
IV–2. Хърбърт Адам Гибънс за отбраната на Скутари	100
И 49. Преди заминаване от Скутари: черногорска майка и синът ѝ пред гроба на бащата, май 1913 г.	100
IV–3. Телеграма от водача на Временното правителство на Албания, изпра-	

тена до министрите на външните работи на Черна гора, Сърбия, България и Гърция, 29 ноември 1912 г.	100
И 50. Албански бунтовници от Мирдита, готови за война срещу турската армия, 1912 г. (преди Балканската война)	101
IV–4. Официално известие от австро-унгарския консул, изпратено до Министерството на външните работи на Австро-унгарската империя, Вльора, 30 ноември 1912 г.	101
IV–5. Опасностите от подялбата на Албания за европейския мир – френска позиция	101
IV–6. Меморандум на група македонски интелектуалци, живеещи в Санкт Петербург, с дата 7 юни 1913 г., адресиран „До правителствата и обществата в съюзните балкански държави“	102
IV–7. Идеята за автономна Македония, поставена под въпрос от един френски журналист, август 1912 г.	103
И 51. Гръцки, сръбски дипломати и военни представители обсъждат на планината Каймакчалан границите за подялба на Македония	103
IVb. Балканските земи на Австро-Унгария	104
IV–8. Откъси от книгата „Войната на Балканите 1912-1913“, издадена в Любляна, Словения	104
IV–9. Словенски поглед върху ситуацията в Македония	105
IV–10. <i>Obzor</i> („Хоризонт“), загребски ежедневник, 10 октомври 1912 г.	105
И 52. Хърватска карикатура, 1912 г.	106
IV–11. Провинциалните хабсбургски власти разгръщат специални мерки в Босна и Херцеговина	106
IV–12. Ограничаване на доброволческото движение в Босна и Херцеговина	107
IV–13. Сръбски доброволци в Босна и Херцеговина	107
Глава V: След войната	108
Va. Политически последици	108
Таблица 15: <i>Територия и население на балканските държави преди и след войната</i>	108
Карти 2 и 3. <i>Териториални промени на Балканите. Лондонски и Букурещки договор</i>	109
V–1. <i>Finis Turquiae?</i> – коментар на френски журналист, февруари 1913 г.	110
V–2. Откъс от статия в български вестник, 26 юли 1913 г.	110
И 53. <i>Мирната конференция в Букурещ</i> – румънска карикатура	110
V–3. Из речта на Йован Скерлич, писател и народен депутат, в Националното събрание на Сърбия, 18 октомври 1913 г.	111
И 54. <i>Освобождението на поробена Гърция</i> (гръцка литография)	111
V–4. Последиците от Балканските войни за Румъния, според румънския историк Константин Кирицеску	112
V–5. Спомените на Мартулков за първия контакт между сръбската армия и гражданите на родния му град Велес, през есента на 1912 г.	112
И 55. Знамената на Великите сили на крепостта в Скутари, май 1913 г.	112
И 56. Сръбската армия в Битоля	113
И 57. Промени на имената – От Юскюб на Скопие	113

V–6. Сръбският крал Петър обещава равни права на всички хора от различен етнически произход, живеещи на териториите, анексирани от Сърбия	113
V–7. Черногорският крал Никола обещава толерантност на католиците и мюсюлманите след подписването на Лондонския мирен договор на 21 ноември 1913 г.	114
V–8. Статия в румънски вестник, представяща реакциите на населението в наскоро анексираната Южна Добруджа след Втората балканска война	114
V–9. Националните интереси на България	114
Vb. Социално-икономически резултати	115
Таблица 16: <i>Жертви (загуби), понесени по време на Балканските войни</i>	115
V–10. Загубите на сръбската армия в Балканските войни	116
V–11. Първата световна война: различен вид война	116
И 58. <i>Аптеозът на Балканската война</i> – румънска карикатура	117
V–12. Нова Сърбия – резултати от преброяването на населението	118
V–13. Брой и настаняване на бежанците в България, според доклад на премиер-министъра В. Радославов пред 17-то Народно събрание	118
V–14. Мюсюлмански бежанци в Солун	118
И 59 и И 60. Бежанци	119
Таблица 17: <i>Балкански имигранти в Турция</i>	119
V–15. Икономическите последици за Солун, според „Социалистическата федерация на Солун“, 1913 г.	119
Vc. Идеологически последици	120
V–16. От учебник за пети клас на началното училище, 1914 г.	120
V–17. Критичен коментар върху гръцките учебници от педагога и привърженика на народния език (димотики) Г. Глинос, написан през 1926 г.	120
И 61. Титулна страница от учебник за пети клас на началното училище	121
V–18. Статия в черногорската преса за предаването на Шкодра на Великите сили, април 1913 г.	122
V–19. Радикализацията на националните чувства в България – стихотворения на Иван Вазов	122
V–20. Откъс от спомените на Михаил Маджаров, изразяващ скръбта му след смъртта на неговия син	123
V–21. Коментар на Антун Густав Матош, известен хърватски писател, изразяващ скръбта му за негови сръбски приятели	123
V–22. Резултатите от войните според Международната анкетна комисия за разследване на причините и провеждането на Балканските войни	124
V–23. Районът на Килкис/Кукуш след Балканските войни	125
А. Чувствата на един турчин, Ибош ага	125
Б. Среща с българин	125
V–24. „Страхът“. Роман от Неджати Джумали за наследството от Балканските войни	125
Карта 4: <i>Югоизточна Европа след Балканските войни</i>	127
Библиография	128

Балканските войни от 1912-1913 г. са събитие с важно значение за историята на Югоизточна Европа през XX в. Техните дългосрочни последици повлияват върху политическото, социално-икономическото и културното развитие на региона за десетилетия, а някои от техните резултати все още са обект на научна и дори обществена дискусия.

Историографиите на държавите, участвали в тези войни, предлагат конфликтни интерпретации, които се различават не само между отделните страни, но дори и в рамките на една държава. В страни като България и Турция, травматата от поражението отключва търсене на „отговорности“, докато установяването на „причините“ за войната има политически цели. По различни причини в Сърбия и Гърция, които са „победителки“, Балканските войни се превръщат в по-дълбок проблем, който включва Първата световна война в първия случай, и Малоазийската война, във втория. Корените на Балканските войни датират от последствията от Руско-османската война от 1877-1878 г., която слага край на Източната криза от 1875-1878 – една от най-жестоките кризи в историята на т.нар. Източен въпрос.

Този въпрос се състои от три основни елемента: дипломатическите борби между Великите сили за влияние над османските територии; постепенния упадък на империята на султаните; и национално-освободителните движения на балканските народи в стремежа им за създаване на техни национални държави. Кризата от 1875-1878 г. е решена от Великите сили на Берлинския конгрес. Той провъзгласява независимостта на Черна гора, Румъния и Сърбия, като всички те придобиват нови територии. Същото става и с Гърция, а освен това се създават Княжество България и автономната провинция Източна Румелия. Реформи и автономия трябвало да бъдат въведени и в другите европейски земи на Високата порта: Албания, Македония, Епир и др. Кипър е отстъпен на британската администрация, докато Австро-Унгария окупира Босна и Херцеговина и Нови пазар.

Въпреки това Берлинският договор създава доста конфликти и напрежения между балканските нации, тъй като той не следва модерния принцип на националността, при определянето на новите граници. На много места не е възможно да се приложи този принцип, защото различни националности живеят там заедно от векове.

Нито една от балканските нации не постига национално обединение в рамките на една държава. Това обединение се превръща в главна цел на тяхната външна политика. Този стремеж довежда до серия от кризи – Съединението на Източна Румелия и България, и последвалата Сръбско-българска война от 1885 г., Гръко-турската война от 1897 г., въстанието в Македония и Одринска Тракия през 1903 г., анексията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария, обявяването на независимостта на България през 1908 г. и въстанието в Албания от 1910-1912 г., а също и някои по-незначителни конфликти. Все пак, основната тенденция в историята на балканските страни е тази на мирното развитие и модернизацията.

Направени са усилия за установяване на модерни либерални конституционни институции и политически системи, и за създаване на широки комуникационни мрежи, с акцент върху строежа на пътища и железопътни линии, изграждането на индустрия и на активни вътрешно- и външнотърговски връзки. Във всяко отношение балканските държави се стремят към интеграцията си в европейския свят. Това създава дух на конкуренция и прогрес. Развитието на националната култура е едно от главните полета на модернизацията и конкуренцията, в която държавата играе ролята на основен конструктор на националната идентичност. Докато всички балкански нации създават своите национални държави, назрява моментът и националните държави да сплотят нациите. Средствата за това са общественото образование, националните празници и тържества, военната служба, националните църкви. Духът на

национализма доминира над всяко събитие и процес.

По същото време всички балкански държави се опитват да стабилизират съществуването си като създават перспективи за по-нататъшни териториални придобивки за сметка на своите съседи и най-вече на Османската империя. Мотивацията за това варира от етнографски, геополитически и икономически реалности до исторически и културни права. Най-ефикасните инструменти за тази политика на държавен национализъм са „миллетските“ училища и общински структури в европейските османски провинции и сблъсъкът между Вселенската патриаршия и Българската екзархия. Те са подкрепени от всякакъв вид граждански и въстанически инициативи. През първото десетилетие на ХХ в. ситуацията в Европа дава тласък на това развитие. Създаването на два антагонистични военни блока – Антантата и Централните сили – дълбоко засяга междубалканските отношения. Военната надпревара и милитаризмът се превръщат в характерни черти и на общества в Югоизточна Европа. Военните бюджети на балканските правителства достигат до една трета от държавните разходи.

Армиите се увеличават двойно и е закупено ново въоръжение от Европа. Всичко е готово за война. Под постоянен натиск от Антантата, и най-вече от страна на Русия, много популярна става идеята за създаване на Балкански съюз, който трябва да реши общите проблеми на местните държави чрез сътрудничество.

Итало-османската война от 1911-1912 г., която води до италианското овладяване на Либия и Додеканезите и до постоянна нестабилност в европейските османски територии, подтиква още повече балканските политици. Разпадането на Османската империя се засилва след Младотурската революция от 1908 г. Турският национализъм на Комитета за единение и прогрес увеличава християнската неприязън, като отчуждава и единствения народ, традиционно лоялен към режима – албанците. Албанското въстание от 1911 г. предопределя радикалните промени в баланса на силите на Балканите. Великите сили, по-специално Италия и Австро-Унгария, са загрижени за съдбата на Албания, докато съседните балкански държави имат териториални претенции в същия регион. Албанските лидери, пред кошмара от подялба между съседите им – една вероятна перспектива след османските поражения в Итало-османската война – решават да вдигнат мощно въстание, за да закрепят автономното си положение. Към средата на юли 1912 г. албанските въстаници побеждават турските войски и на 30 юли предявяват искането си османският парламент да бъде разпуснат в рамките на 48 часа.

През февруари 1912 г. е сключен съюзен договор между Сърбия и България, а през май 1912 г. подобен пакт е подписан между Гърция и България. През август 1912 г. е постигнато устно споразумение между България и Черна гора. Опитите и Румъния да бъде включена в Балканския съюз обаче остават напразни. Съюзът е създаден под силния контрол на Антантата и планове са да бъде използван в приближаващата Световна война, но интересите на балканските съюзници правят нещата по-различни. Те поемат инициативата да окажат натиск върху османското правителство за реформи и автономия в Албания и Македония. Когато Портата отхвърля тези инициативи, в началото на октомври 1912 г. започва войната, въпреки усилията на Великите сили да я отложат.

До началото на ноември, когато приключва нейната първа фаза, балканските съюзници са победоносни. Българската армия достига до околностите на Истанбул и Солун, гръцката армия влиза във втория град и установява контрол над Епир и част от Македония, сръбските сили овладяват Косово, Нови пазар, Северна Албания и част от Македония. Черногорската армия завзема Санджак и част от Метохия. Гръцкият флот парализира османските комуникации в Егейско море, докато българският флот прави същото в Черно море. В края на ноември е сключено примирие, но Гърция не се присъединява към него и продължава войната, като овладява източноегейските острови Лимнос, Лесбос, Хиос и Самос, и настъпва в Южна Албания.

Мирните преговори започват в началото на декември 1912 г. в Лондон, където посланиците на Великите сили свикват своя конференция, разработвайки условията на мира. Балканските съюзници се опитват да получат всичките европейски османски владения на запад от линията Мидия-Родосто и егейските острови заедно с Крит. Портата предлага да даде автономия на Македония и Албания, но

да не губи територии. Споразумението, предложено от Великите сили, е подобно на предложеното от Съюзниците. Това предизвиква преврат в Истанбул, като новото правителство прекратява преговорите и подновява враждебните действия в средата на януари 1913 г.

Втората фаза на войната продължава около три месеца. Османските контраатаки в Източна Тракия са отблъснати от българската армия, черногорците овладяват крепостта Шкодра, гърците – крепостта Янина, а българите превземат Одрин.

Мирните преговори в Лондон биват подновени и на 17 май 1913 г. е подписан мирът. Съюзниците получават всички османски земи в Европа на запад от линията Мидия-Енос, а също и Крит. Те се опитват да разпределят придобивките помежду си и този основен проблем води до разпадането на Балканския съюз. Междувременно Румъния иска компенсация в Южна Добруджа. Първоначално България отхвърля това искане, но по-късно, през април 1913 г. се съгласява да отстъпи град Силистра, на конференцията в Санкт Петербург. Реалното разпределение на военната плячка обаче предстои.

Всички балкански държавници, въоръжени с всякакъв род аргументи, претендират за все повече и повече територии. „Ябълката на раздора“ е Македония, където определянето на границите се оказва почти неразрешим проблем. Докато подялбата е по-лесна между Сърбия и Гърция, българските претенции разсичат гръцката и сръбската окупационни зони хоризонтално. Опозиционните партии в балканските държави са извънредно радикални, като се обявяват за нова война, този път срещу предишните съюзници. Въстаническите организации заплашват своите собствени министри със смърт, ако се съгласят на отстъпки. Въпреки това правителствата се опитват да постигнат демаркационни споразумения между армиите и в много отношения успяват. Нарастващото напрежение се изразява в дребни сблъсъци и инциденти между Съюзниците.

На 19 май 1913 г. Гърция и Сърбия подписват съюзен договор и общо териториално споразумение. Руският опит за организиране на нова конференция на балканските премиер-министри в Санкт Петербург, за решаване на териториалния диспут, е късен и неуспешен. На 16 юни 1913 г. цар Фердинанд нарежда на генерал Савов да атакува сръбските и гръцките позиции в Македония. Това поставя началото на Втората балканска или Междусъюзническата война. Гърция, Сърбия и Черна гора обявяват война на България и са подкрепени от Румъния. Османската империя също насочва армиите си срещу България. След повече от месец жестоки битки, Великите сили се намесват и прекратяват военните действия. Букурещкият и Цариградският договори определят новото териториално разпределение в Югоизточна Европа: Румъния завзема Южна Добруджа; Сърбия придобива Косово, Нови пазар и Вардарска Македония; Гърция получава Епир, Егейска Македония и Крит; Черна гора присъединява градовете Плевля, Биело поле, Беране, Рожайе, Плав, Печ и Джаковица. България получава Пиринска Македония и Западна Тракия. Османската империя си връща Източна Тракия. Албания е провъзгласена за независима държава.

Балканските войни създават нова ситуация на полуострова. Нито една от страните не е напълно доволна от новите граници, въпреки че това недоволство е много по-силно в Османската империя, България и Албания. Гърция иска егейските острови, Сърбия претендира за излаз на море, и за Босна и Херцеговина, Черна гора настоява за Шкодра, докато Румъния се интересува от Трансилвания и Бесарабия. Тези претенции определят политиката на балканските държави при избухването на Първата световна война, която започва на Балканите и се смята от много съвременници и историци за следващата балканска война, но този път с участието на и Великите сили.

В същото време Балканските войни пораждаат омраза, подозрение и страх между балканските народи. Официалните национални разкази изличават личните спомени и общите чувства и изграждат образа на врага в лицето на съседните страни. Психологическата травма от войните, която съществува много години във всяка от държавите, участвали в тях, се слива с новата травма от Първата световна война и е особено силна в Османската империя и България. Тя присъства десетилетия наред в семействата на бежанците и влияе върху колективната памет на всяка балканска нация. На тази основа войните заздравяват националните чувства и националната идентичност, като засилват идеята за на-

ционална солидарност и обща съдба.

Целта на това помагало е да се разграничи от традиционния начин на представяне на Балканските войни в училищата и университетите като предимно политическо събитие, където основните фигури са крале, министри и генерали. Разбира се, те играят важна роля, но военните действия са изнесени от нисшите чиновници – от хора, които в нормалния живот са цивилни. Войните повлияват върху ежедневието на цялото общество. Общата идея за войната като нещо, състоящо се само от бойни полета, победи и поражения, има много малко общо с реалността, където обикновените хора в тила страдат от трудностите на войната и се страхуват, че ще изгубят любимите си в тези тежки времена, изпълнени както с актове на жестокост и насилия, така и с прояви на хуманност и солидарност. Дори в окопите и по време на прекратяванията на огъня, през бойните линии, поради общото страдание, се развиват човешки отношения.

Идеята ни е да опишем заедно различните аспекти на войните и как те са възприемани от различни групи хора в Югоизточна Европа. Сравнителният подход ще ни даде възможност да разберем многостранността на историческия процес, имайки предвид не само различните позиции на държавите и нациите, но също и проследявайки различните насоки в дадено общество, което по дефиниция се мисли като „хомогенно“.

Чрез сравнението между различните тогавашни и съвременни перспективи ще избегнем илюзията за „монолитната“ история, в която относителността на „истината“ се разглежда като препятствие за разбиране на миналото.

Това помагало трябва да бъде четено в сравнителен план и паралелно с всички други три помагала. Първо, като допълнение на Помагало 1, което описва началото на разпадането на Османската империя. Второ, то се преплита с Помагало 2, което проследява процеса на национално образувание в Югоизточна Европа. Балканските войни са важен епизод в консолидацията на балканските национални държави и връх на антагонистичните национализми. Накрая, Помагало 4, което разглежда Втората световна война, може да бъде използвано като поле за препратки, за да се разбере феноменът на войната и опитът от нея през XX в.

Хронология

Година	Месец	Събитие
1911	лято	Активизация на албанското национално движение.
	средата на юли	Атентат на ВМОРО в Щип, Македония. Османските репресии дават допълнителен тласък на първоначалните преговори между България и Сърбия.
	16 септември	Италия обявява война на Османската империя за завладяването на Либия.
1912	16 май	Таен българо-гръцки отбранителен договор.
	21-27 май	Италия завладява Додеканезките острови.
	19 юли	Атентат на ВМОРО в Кочани, Македония. Османските репресии разгневяват балканските християнски държави.
	30 юли	Албанските бунтовници искат разпускане на Османския парламент в рамките на 48 часа и представят своите конкретни искания: автономия; четирите вилаета Скутари (Шкодра), Косово, Янина и Монастир (Битоля) да бъдат обединени в една провинция; албанските войници да служат само в тази провинция; албанският език да бъде език на администрацията и образованието; всички албанци да имат право да носят оръжие.
	около 15 август	Устно споразумение между България, Сърбия и Черна гора; България дава военен заем на Черна гора и плаща за черногорската армия по време на военните действия. Черна гора се съгласява да нападне Портата без провокация.
	15 септември	Секретна инструкция № 5669 е издадена от сръбското правителство до неговите посолства, за да действат за включването на Охрид и Прилеп към Сърбия.
	17 септември	Ултиматум на Балканския съюз (България, Гърция, Черна гора, Сърбия) до Портата: незабавна автономия на Македония според Берлинския договор. В Турция и в балканските държави са обявени извънредно положение и всеобща мобилизация (18 септември).
	18 септември	Формиране на 70 чети от активисти на ВМОРО в София за разузнавателни и саботажни акции в Македония и Тракия.

	22 септември	Таен военен договор между България и Гърция.
	23 септември	Формиране на Македоно-одринското опълчение от бежанци, начело с ген. Петър Дървингов, около 14 600 участници.
	26 септември	Черногорската армия атакува Портата.
	28 септември	Черногорската армия завзема Биело поле.
	2 октомври	Мирен договор между Италия и Османската империя е подписан в Уши.
	3 октомври	Портата отхвърля ултиматума и прекъсва дипломатическите си отношения с България, Черна гора и Сърбия, но се опитва да подобри отношенията си с Гърция.
	4 октомври	Османската империя обявява война на Съюзниците. На следващия ден България, Гърция, Черна гора и Сърбия (7 октомври) обявяват война на Портата. Начало на военните действия. Румъния обявява неутралитет.
	7-15 октомври	Българските войски овладяват Източните Родопи и спират османската контраофанзива (15-25 октомври).
	8-13 октомври	Първа и Трета българска армия пробиват първата османска отбранителна линия при Ескиполос-Петра, превземат Лозенград, а Втора българска армия обсажда Одрин. На 13 октомври сръбската армия превзема Скопие, Куманово, Велес и Щип в Македония.
	9-10 октомври	Гръцката армия печели битката при Сарандапоро.
	15 октомври	Налагане на сръбска административна система в новите територии в Македония и Косово. Черногорската армия завзема Плевля.
	16 октомври	Първата самолетна бомбардировка в Европа – на Одринската крепост от българска военновъздушна част.
	17 октомври	Черногорската армия овладява Печ.
	17-20 октомври	Първа и Трета българска армия пробиват и втората османска отбранителна линия при Люлебургас-Бунархисар.
	19-20 октомври	Гръцката армия печели битката при Яница (Енидже Вардар).
	27 октомври	Ново правителство в Румъния, начело с Титу Майореску.

	28 октомври	Гръцката армия влиза в Солун (капитулирал на 27 октомври) на сутринта, а българската Рилска дивизия влиза в града следобяд. Начало на спора за Солун.
	29 октомври	Портата иска примирие от София, но българското правителство, притиснато от цар Фердинанд I, пренебрегва предложението и го скрива от Съюзниците.
	1 ноември	Начало на покръстването на помаците в Родопите. Официална българска църковна мисия е изпратена през декември.
	4-5 ноември	Първа и Трета българска армия атакуват неуспешно третата османска отбранителна линия при Чаталджа.
	4-9 ноември	Декларации на ЦК на ВМОРО срещу действията на сърбите и гърците в Македония.
	9 ноември	Въвеждане на българска администрация в новите територии.
	14 ноември	Македоно-одринското опълчение побеждава османските войски в Западна Тракия.
	18 ноември	Македоно-румънското общество притиска правителството в Букурещ да действа.
	20 ноември	Примирие между Съюзниците и Портата. Гърция отхвърля примирието и продължава военните действия в Северен Епир.
	20-21 ноември	Първи конфликт между български и гръцки части край Солун, уреден към края на месеца.
	28 ноември	Национален конгрес, събран във Валона (Вльора), обявява независимостта на Албания.
	3 декември	Гръцко-османско морско сражение край остров Ели.
	3-24 декември	Лондонска мирна конференция: Съюзниците искат всички европейски османски провинции на запад от линията Мидия-Родосто и Крит. Портата предлага да даде автономия на Македония и отказва да отстъпи територии. На Коледа Портата напуска преговорите, Великите сили упражняват натиск (нота от 4 януари 1913 г.) и предложенията на Съюзниците са приети. Лондонската посланическа конференция обявява, че Албания трябва да стане независима държава (20 декември).
	8-17 декември	Неуспешна тайна българска мисия в Константинопол за сепаративен мир с Османската империя.

1913	5 януари	Гръцко-османско морско сражение край Лимнос.
	16 януари	Българо-румънски протокол в Лондон за ректификация на позициите на страните в Добруджа. Под руски натиск София е готова на гранични поправки.
	21 януари	Портата нарушава примирието и започва враждебни действия с призива „София или смърт!“.
	26-28 януари	Османски контраофанзиви в Галиполи и при Чаталджа, и десант в Шаркьой, са отблъснати от българските войски.
	30 януари- 2 февруари	Безплодни българо-румънски преговори в София за Добруджа.
	5 февруари	Тайният договор между Румъния и Австро-Унгария е подновен.
	21 февруари	Гръцката армия превзема Йоанина (Янина). Българо-гръцки инциденти край Нигрита.
	5 март	Убийството на гръцкия крал Георги I в Солун.
	11-13 март	Втора българска армия завзема Одрин.
	18 март-26 април	Санкт Петербургска конференция на Великите сили за спора в Добруджа. България отстъпва Силистра на Румъния и гарантира привилегиите на власите в Македония, но напрежението остава.
	11 април	Черногорската армия превзема Шкодра.
	13 април	Примирие между Портата и Балканския съюз.
	22 април	Подписан е гръцко-сръбски протокол, последван и от военен пакт (1 май 1913 г.).
	1 май	Черна гора отстъпва Шкодра на войски на Великите сили, след като получава техен ултиматум.
	19-21 май	Срещите на българо-гръцката комисия по разграничаването в Солун постигат съгласие. Към края на месеца е извършено разграничаването, с малки изключения.
	17 май	Лондонски мирен договор.
	19 май	Гръцко-сръбски Солунски договор.

	26 май	Черна гора застава на страната на Сърбия във войната срещу България и изпраща в нейна помощ корпус от 12 000 войници.
	30 май	Сърбия прекратява железопътните си връзки с България.
	1 юни	Българският министър-председател Иван Евстатиев Гешов подава оставка и е заменен от Стоян Данев. Министър-председателят Пашич подава оставка в Белград. Двете действия оказват натиск върху Русия във връзка със споразумението за арбитраж.
	5-13 юни	Българо-сръбски военни сблъсъци край Злетово.
	15 юни	Тиквешко въстание на ВМОРО в тила на сръбската армия със съгласието на българското главно командване.
	16 юни	По тайна заповед на цар Фердинанд I, българските войски атакуват сръбската армия, за да помогнат на въстаниците. Други български войски завземат пристанището Лефтера и обстрелват гръцките кръстосвачи, които се намират там. Начало на Втората балканска война.
	18 юни	Българското правителство прекратява всички военни действия и сменя главнокомандващия, като назначава русофила ген. Радко Димитриев. Руското правителство предлага конференция.
	19-21 юни	Гръцко-българско сражение при Кукуш/Килкис.
	21 юни-11 юли	Гръцка офанзива в Източна Македония достига Симитли (13 юли), където е спряна от българската армия. Към 15 юли гръцката армия овладява Западна Тракия.
	22 -28 юни	Българската армия превзема Пирот в Сърбия.
	28 юни	Румъния обявява война на България и към 5 юли окупира Северна България без съпротива. На 11 юли Австро-Унгария спира румънското настъпление.
	30 юни	Портата започва настъпление в Източна Тракия и овладява Одрин (10 юли).
	3 юли	Румънската армия окупира Варна в България на 6 юли. Румънско кавалерийско отделение достига София.
	4 юли	Формирано е ново проавстрийско българско правителство, начело с Васил Радославов.
	13 юли	Мюсюлманско въстание в Западна Тракия срещу оттеглящите се български и настъпващите гръцки войски – „Гюмюрджинската република” в Гюмюрджина (Комотини).

	15-17 юли	Българска контраофанзива срещу гръцката армия край Кресна.
	29 юли	Посланическа конференция решава, че Албания трябва да стане „независимо, суверенно княжество”. Великите сили избират принц Вилхелм Вид, 35-годишен капитан от германската армия, за владетел на Албания. На 3 септ. 1914 г. принц Вилхелм бяга от страната.
	17 юли-16 август	Букурещка мирна конференция, примирие на 18 юли.
	25 юли-15 август	Евакуация на румънската армия от България.
	16 септември	Константинополски (Цариградски) мирен договор между България и Портата. Последната взема обратно Източна Тракия, с поправка на границата в полза на България, а България получава Западна Тракия.
	1 ноември	Мирен договор между Гърция и Портата, подписан в Атина.
	19 декември	Флорентински протокол. Граничната комисия, назначена от Лондонската посланическа конференция, определя южната граница на Албания и ѝ предава Корица (Корча) и Аргирокастрон (Гирокастра), окупирани от Гърция.
1914	13 февруари	Гърция получава всички острови в източната част на Егейско море, освен Имброс, Тенедос и Кастелоризо, и изтегля армията си от териториите, отстъпени на Албания.
	28 февруари	Гърците от Южна Албания (наричана от тях Северен Епир) обявяват своята независимост под водачеството на Г. Х. Зографос, бивш външен министър на Гърция.
	28 юли	Убийството на кронпринца Франц Фердинанд в Сараево, Босна. Виена отправя ултиматум към Белград – начало на Юлската криза.
	1 август	Австро-Унгария обявява война на Сърбия – избухване на Първата световна война. Всички други балкански държави обявяват неутралитет.

Въпреки че войните от началото на XX в. (Балканските войни и Първата световна война) са интерпретирани основно в светлината на нарастващия национализъм в Европа, те не могат да бъдат разбрани, ако се опираме изцяло на политиките и идеологиите. Дълбокото опознаване на икономическите и социалните промени на общо и местно ниво, е необходимо, за да се преразгледа нашата перспектива към войната, която променя картата на Югоизточна Европа.

В края на XIX и началото на XX в., всички балкански страни, независимо от различията си по отношение на социални структури, стопански характеристики и политически системи, са пример за бързо социално-икономическо развитие. Нарастването на населението и увеличаването на градовете, впечатляващите обществени строежи, стимулирането на индустриалното развитие, оживените търговски връзки и разширяването на училищното дело са най-важните насоки в процеса на модернизация. Тези насоки вървят ръка за ръка с изграждането на армии и флоти и с реална надпревара във въоръжаването в десетилетието преди Балканските войни.

Другата страна на икономическия растеж обаче е свързана с нарастването на държавните заеми и на задлъжнялостта на всички балкански страни, което позволява допускането на чуждестранен контрол над националните икономики, като средство за избягване на банкрут или като последствие от него (както в случая с Гърция през 1893 г.). Както Османската империя, така и балканските държави са изложени на интензивно западно икономическо проникване в „епохата на империализма и капитализма“, по думите на Л. С. Ставрианос, характеризирани от „надпреварата за империя“ и от търсенето на чужди пазари за индустриализирания Запад.

Държавните заеми са тясно свързани със строителството на железопътни линии, което отговаря на икономическите и политически интереси на Запада в Югоизточна Европа, и ги задоволява. В подкрепа на британските интереси е строителството на железопътни линии от крайбрежните пристанища към вътрешността на Балканите, което би улеснило проникването на британската търговия на полуострова. Австрия обаче, е заинтересувана от построяването на линия, водеща от север на юг, през Босна и Сърбия към Солун.

След Кримската война започва строителството на ж. п. линии на Балканите, отразяващо преобладаващия западен модел на стопанско развитие, но също и конфликтните икономически и политически интереси на Великите сили. Освен това подемот на пазарното стопанство и последващият преход от традиционна към парична икономика, а също и свръхнаселението, имат неблагоприятни последици за балканските селяни, които страдат от липса на земя и са принудени да емигрират. Индустриалното развитие е по-скоро бавно и всички балкански държави остават предимно селски. Но урбанизацията, появата на новите технологии и транспорт, и разширяването на началното образование, значително повлияват върху живота на хората, не само в градовете, но и в селските райони. Промените в идеите, в ежедневието и в начина на живот подкопават традиционното общество, паралелно със създаването на модерна бюрократична държава.

Тази глава предлага преглед на предвоенните балкански общества в сравнение с паралелни промени в Западна, Централна и Южна Европа. Първата част на главата е фокусирана върху демографските, социалните промени и приемствености: хората, живеещи в традиционни многоетнични градове като Солун – типичен многоезичен османски пристанищен град; други, мигриращи към Америка, преследващи мечтата за по-добър живот; селяни, обработващи земята си или отглеждащи добитък си. Във втората част на главата икономическата еволюция е документирана чрез различни аспекти като държавни бюджети, търговски връзки, земеделие, промишленост и железопътно строителство.

Накрая, в третата част на главата, проследяваме културните и технологичните промени, които влияят значително върху живота на хората: учебното дело и грамотността, киното и телеграфът, велосипедите и новите забавления са само част от изследваните теми, които биха могли да ни помогнат да подобрим разбирането си за десетилетието преди Балканските войни.

Ia. Хората

Таблица 1. **Нарастване на балканското население, 1878-1912**

Година на преброяването	Румъния	България	Сърбия	Гърция ¹
	(в хиляди)			
1878-79	4.836			1.679
1880		2.823		
1884			1.902	
1887		3.154		
1889-90	5.038		2.162	2.187 ¹
1892		3.311		
1894	5.406			
1895-96			2.312	2.434
1899-1900	5.957	3.744	2.494	
1905		4.036	2.689	
1907				2.632
1910		4.338	2.912	
1912	7.235			

? Изчислете в проценти нивата на растеж по държави. Сравнете своите резултати и се опитайте да обясните разликите между страните. Какви фактори повлияват върху растежа на населението на балканските страни?

Източник: Jackson-Lampe, p.166.

► И 1. Манастир/Битоля

Национален исторически музей, Атина, K2 1581.

? Каква е според вас верската принадлежност на хората, живеещи в този град?

1. Гърция анексира провинциите Тесалия и Арта през 1881 г., което обяснява засиленото нарастване на населението. По принцип трябва да отчитаме промените в държавните граници през този период, за да оценим по-добре демографските промени.

Таблица 2. Населението в градовете* и столиците на балканските национални държави, 1860-1910

Година на преброяването	Румъния		България		Сърбия		Гърция	
	Общо население (в хиляди)	Градско %	Общо население	Градско %	Общо население	Градско %	Общо население	Градско %
1860-61	3 918	12						
1874					1 354	11		
1877-79	4 486				1 700		1 654	18
1884	4 862		3 024	18	1 902	12		
1889-90	5 318	17	3 232	19	2 162	13	2 187	
1895-96	5 710		3 441		2 312	14	2 434	
1899-1900	5 957	19	3 716	19	1 493	14		
1907	6 684						2 632	24
1910	6 996	18	4 306	19	2 912			
	Градско население	Букурещ	Градско население	София	Градско население	Белград	Градско население	Атина
1860-61	313	122						41
1874					174	27		
1877-79		177	543	20			293	63
1884					236	35		
1889-90		220	610	45	286	54	465	108
1895-96					319	59	526	
1899-1900	1 120	276	700	67	351	70		111
1907							628	167
1910	1 195	341	829	103	483	50		

* Бележка: Минимум 2 000 души.

Източник: Jackson-Lampe, p. 240.

? Коментирайте нарастването на градското население в сравнение с ръста на балканското население като цяло. Защо населението на столиците нараства по-бързо, отколкото това на останалите области на страните? Сравнете тези данни със съвременните данни: какъв процент от населението е градско?

? Как са облечени трите жени? Какво заключение можете да направите от едновременната употреба на традиционни дрехи и на дрехи по западната мода?

► И 2. Жени в Кастория/Костур, началото на XX в.

Parazoglou², p. 51.

2. Фотографът Леонидас Папазоглу (1872-1918) живее и работи в Кастория/Костур. На млади години, заедно с родителите си и по-младия си брат Панделис, се премества в Истанбул, където двамата изучават изкуството на фотографията. Те започват да работят в Костур през 1898 или 1899 г. и успяват да монополизират фотографската дейност в целия регион.

Таблица 3.

Оценки за броя на населението в европейските провинции на Османската империя за 1911 г.

Провинции	Мюсюлмани	Гърци	Българи	Арменци	Католици	Евреи	Други	Общо
Едирне (Одрин)	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9034	44 552	1 426 632
Селяник (Солун)	604 780	397 795	271 359	87		62 290	11 604	1 347 915
Яня (Янина)	244 638	311 032				3990	1175	560 835
Манастир (Битоля)	455 720	349 541	246 344	9		10 651	2614	1 064 789
Ишкодра (Шкодра)	218 089	10 755			120 611			349 455
Косово	959 175	92 541	531 453		14 887	3287	1606	1 602 949
Общо	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Източник: Cem Behar, p. 54.

Етнолингвистичните категории, определени от османските чиновници, се придържат тясно към религиозните разделения, които възникват след разпадането на класическата миллетска система. Всички мюсюлмани са броени като хомогенна група, въпреки етническите и езиковите разлики сред тях. Православните християни са разглеждани или като гърци, тъй като подкрепяли Вселенската патриаршия, или като българи, принадлежащи към Екзархията. Това обяснява защо няма албанци или сърби на таблицата (които биха били преброени съобразно религията или църковната юрисдикция, а не според националността). При това някои групи, например жените, са с намален брой. Последното османско преброяване е предприето през 1905/1906 г. Въпросът за надеждността на османските преброявания е широко разискван. По принцип трябва да сме много предпазливи, когато използваме статистически данни от този период, дори когато тези данни не са били съзнателно изкривени с политическа цел (каквото е случаят с Таблица 13).

► И 3. Ежедневие на улиците в пазарната зона, Солун.

Огледайте внимателно дрехите на мъжете по улиците, как са облечени те? От каква националност са според вас? Знаете ли кои националности съжителстват в османския Солун точно преди Балканските войни? Напомнят ли ви тези сцени от пазара на подобни места, които сте посещавали?

Megas, *Souvenir*, p.50, ill. 49.

► И 4. Пазар за овце в Истанбул.

Историческо и етноложко общество на Гърция, Атина.

Таблица 4.

Етническо разпределение на населението на Истанбул, 1897 г.

Етническа група	Брой
Турци	597 000
Албанци	10 000
Кюрди	5000
Гърци ³	236 000
Арменци	162 000
Евреи	47 000
Сърби	1000
Араби християни	1000
Общо	1 059 000

Източник: Karpat, p.104.

3. В тази статистика не са посочени данни за цариградските българи – бел. ред.

► И 5. Овчари в Епир, 1912

Boissonas, *L'image de la Grèce...*, Genève 1913, in Hadjiiossif, vol. A1, p.57.

Таблица 5. Презокеанската миграция от балканските национални държави, 1876-1915 г.

Към територии извън Европа (а)	Румъния Брутно		България Брутно		Сърбия Брутно	Гърция Брутно	
1876-85	1224					530	
1886-90	5224					1881	
1891-95	2211					4790	
1896-1900	10 541		160			11 189	
1901-05	37 225		6661		42	51 479	
1906-10	20 707		37 643		228	122 275	
1911-15	15 295		35 836		1117	127 811	
	РУМЪНИЯ		БЪЛГАРИЯ		СЪРБИЯ (б)	ГЪРЦИЯ	
Само към САЩ	Бруто	Нето (в)	Бруто	Нето (в)	Бруто	Бруто	Нето (в)
1876-85	1224				530		
1886-90	5135				1881		
1891-95	2209				4790		
1896-1900	10 541		160		11 189		
1901-05	35 181		6661	42	49 962		
1906-10	17 823	14 239	32 643	21 889	228	117 557	84 355
1911-15	11 187	9057	21 487	1575	1,052	118 916	46 577

Източник: Jackson-Lampe, p.196.

(а) включва Канада, Австралия, Нова Зеландия, Аржентина, Бразилия и САЩ;

(б) Сърбия и Черна гора общо;

(в) екстраполация въз основа на данни от 1908-1911 г. От Черна гора в САЩ се изселват между 20 000 и 25 000 души (в периода между 1903-1914 г.). Виж Рејовиќ, p. 376.

I-1. Стив Хадзис⁴, гръцки емигрант в САЩ, споделя своя опит

Двама от моите братя пристигнаха първоначално в САЩ и започнаха да работят в Чикаго. Бяхме шестима братя. Онези двамата, които дойдоха в Чикаго, не изпратиха преводи, както трябваше да сторят, за да платят дълговете на семейството ни в Гърция. Тогава татко се разболя и написа на децата си в Чикаго да дойдат в Гърция и да го видят за последен път. От тях само единият брат, Периклис, който бе най-големият развейпрах, взе пари назаем и дойде в Гърция.

Когато брат ми си дойде в Гърция, баща ми оздравя. След една седмица татко искаше да купи чувал брашно за семейството. Попита брат ми от Америка: „Перикли, имаш ли да ми дадеш някакви пари назаем да купя малко брашно?“. Брат ми, въпреки че беше дошъл от Америка, нямаше никакви пари. Тогава татко трябваше да отиде из селото и да вземе пари назаем от един наш чичо, за да купи брашно.

Но в малко село като нашето се разчу скоро, че синът на Хадзис, от Америка, няма никакви пари. Когато Периклис чу шушукането на селяните, се засрами и каза на татко: „Ела с мене в Америка, та да направим пари и да покажем на тия глупаци колко струват“. Ето така ние, останалите, решихме да емигрираме. [...]

Америка звучеше за мене като цветна калейдоскопична картина преди да напусна Гърция, а също и като пълна с пари. Никога не съм мислил, че мога да попадна тук. Знаехме само, че там има изобилие от всичко.

Vlachos, p. 122.

Общи въпроси към глава Ia.

Направете проучвания за вашия град в началото на XX в.: бил ли е той османски или град в национална държава? Познати ли са ви някакви романи, които описват градския живот през този период? Сравнете мултиетническите градове (като Солун и Истанбул) със столиците или с другите градски центрове в националните държави. Има ли разлики в архитектурата, ежедневието и забавленията? Комбинирайте различни документи от други глави с горните таблици, опитайте се да категоризирате движението на населението в Югоизточна Европа преди и по време на Балканските войни.

Към 1890 г. емиграцията от Гърция се превръща в масово явление, като повечето емигранти се отправят към САЩ. Въпреки че преселението никога не достига нивата на някои други европейски страни, се смята, че около 500 000 гърци емигрират в Съединените щати през последните десетилетия на XIX в., докъм 1924 г.

Факторите, които подтикват гърците да мигрират са подобни на онези, които карат и други европейци да се преселват в САЩ през същия период: възможността за намиране на работа и за подобряване на личното положение по време на пика на американската индустриализация; социално-икономическите условия в родината. Поради нахлуването на пазарните сили в традиционната система на дребните стопанства, пелопонеското земеделие, особено в районите, които произвеждат стафиди, след период на разцвет, изпада в тежка криза. Много селяни не могат да плащат данъците поради високите лихви и повишените разходи за труд и производство. Това е съчетано с факта, че Гърция не създава индустриален сектор. Желанието, свързано предимно със слухове за богатството в Америка и с възможността, поради по-добрия транспорт, за миграция, са сред основните причини, които карат много гърци да напуснат селата си и да поемат към далечната чужда страна. Мнозина са мъже, които започват с физическа работа във фабрики, мелници, мини и железници. Но значителна част от ранните имигранти обслужват нуждите на нарастващото градско население, като стават предприемачи със собствен бизнес.

Опитайте се да гледате откъси от филма „Америка, Америка“ на Е. Казан. Обсъдете „американската мечта“ и начините, по които тя се разпространява из селските райони на различни балкански държави, ролята ѝ в мотивите за миграция и при подпомагането на мигрантите да преодолеят страховете си. Опитайте се да откриете информация за живота на емигрантите от страната ви в САЩ в началото на XX в. и сравнете техните очаквания с опита им от първите години на преселването там. Прочетете текстове III–19, III–20, V–13 и V–14 и сравнете опита на хората, които били принудени да емигрират, с опита от емиграцията, описан в горния документ. Какви видове миграция познавате? Какво мислите за презокеанската миграция? Дали в основата ѝ не са икономически, културни, етнически или религиозни причини, или пък е била недоброволна/насилствена (т.е. бежанци от война или пък поради промяна на границите)? Възможно ли е причината да е друга? Как повлияват върху емиграцията нарастването на населението и урбанизацията?

4. Стив Хадзис е гръцки емигрант от региона на Пелопонес, който пристига в САЩ в началото на XX в. Той е един от малцината гърци, които след няколко години в САЩ се установяват в Андерсън, Индиана. Тук е привлечен от възможността да отвори малък магазин, който можел да обслужва нарастващото работническо население на града.

Ib. Икономика

Таблица 6. Балканските държавни бюджети, 1898-1912 г.⁵

	Румъния	България	Сърбия	Гърция	Черна гора
	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р
1900	210 237 -27	81 96 -15	75 84 -9	120 109 +11	
1905	308 263 +45	128 125 +3	95 87 +8	130 116 +14	3.4 2.74 +0.66
1910	583 525 + 58	81 198 -17	126 128 -2	175 141 +34	5.3 5.4 -0.1
1911	644 533 +111	199 181 +18	140 125 +15	240 181 +59	5.6 5.75 -0.15

Източник: Jackson-Lampe, p.234; Đurović, pp. 316-318 (само за Черна гора).

? Сравнете числата за четирите държави. Какви са вашите забележки?

Таблица 7. Структура на държавните разходи на глава от населението през 1911 г.⁶

Разходи	Общо	Публичен дълг	Военни	Инфраструктура	Обществено образование	Селско стопанство и индустрия
Румъния	75	13	12	13	7	1
Сърбия	43	12	10	5	3	1
България	42	9	9	10	5	2
Гърция	67	28	11		2	
Австро-Унгария	62	10			2	
Германия	55	5	16			
Франция	114	32	25		8	
Великобритания	126		19		11	1

Източник: Jackson-Lampe, p. 234.

? Сравнете и коментирайте разликите в разходите между различните страни. Как тенденциите в разходите на балканските държави кореспондират с тези на Великите сили? Защо са толкова високи военните разходи?

I-2. Обработката на земята в Османска Македония, около 1900 г.

От законова гледна точка селяните включват:

1. земевладелци;
2. чифчии (изполичари);
3. работници и домашни слуги.

Първата група, които са господари на чифчиите, са мюсюлманските бейове; вторите са християнски селяни. Има и християни земевладелци, но те имат дребни стопанства, не повече от 200 дюнюма (всеки по около 1200 кв. м); над това ограничение земеделската земя е предимно в ръцете на

бейовете. Малките стопанства са преобладаващи в планинските райони, големите имения – в равнините. Едрите земевладелци християни са рядко изключение и са представени от гърци, които притежават обширни имения в Серска, Драмска и Солунска каза.

[...] Изполицата е една от най-важните причини за ужасната мизерия на християнското селско население, тъй като дава възможност за постоянни злоупотреби и произволи от страна на бейа, срещу които няма защита. На теория изполицата действа по следния начин: бейа, който владее земята, я разделя на парцели според броя на семействата в

5. Приходи, разходи и баланс в милиони леи, левове, динари, драхми и перпери.

(Пр. - приходи, Раз. - разходи, П-Р - баланс)

6. Еквивалент във франкове.

чифлика – на семейство се падат 60-100 дюнюма, в зависимост от броя на членовете. Беят също дава семена и предлага безплатно жилище. Продукцията, след отделянето на десетъка, се дели на равни части между собственика и изполичаря.

Такава подялба може да донесе на земевладелеца печалба от 18 до 25 процента от капитала му. Но най-често той не е доволен от този дял и понеже е пълен господар на съдбата на християнския си изполичар, чийто труд експлоатира за свое удоволствие, успява да заграби за себе си, чрез заплахи и насилие, по-голямата част и от

► И 6. Предачницата на братя Саяс в Солун.

онова, което се пада на изполичаря.

[...] Християните земевладелци са предимно българи. Както казахме по-рано, техните имоти рядко надхвърлят 200 дюнюма. Те обработват земята със собствен труд и биха могли да се радват на известно благосъстояние, ако данъците бяха по-справедливо определени и по-честно събирани, а също и ако несигурността не беше постоянна заплаха за живота и имота на християните.

Draganof, *La Macédoine et les Réformes* (Paris 1906), pp. 43-53, in Issawi, pp. 225-227.

? Какво е положението на християнските селяни в Османска Македония?

Megas, *Souvenir*, p. 86, ill. 92.

🔑 Предачницата на братя Саяс е изградена през 1873 г. Тя наема около 470 работници, от които 350 са млади еврейски момичета от 14 до 18-годишна възраст. През 1902 г. предприятието пострадва от земетресение, което удря града. То е напълно разрушено от пожара през 1917 г.

? Защо във фабриката работят толкова много млади момичета?
Знаете ли какви били условията за работа? Как бихте се чувствали, ако трябваше да работите в предачница, вместо да ходите на училище?

Таблица 8а. Балканският износ, 1901-1911 г.

	Средно ниво износ	% за Австро-Унгария	% за Германия	% за Франция	% за Великобритания	% за Белгия	% за Османската империя
Румъния	(млн. леи)						
1901-05	361	13	7	3	9	29	
1906-10	501	10	6	7	10	30	
1911	692	9	5	7	8	28	
България	(млн. лева)						
1901-05	120	10	9	6		16	19
1906-10	119	8	12	6	12	18	27
1911	185	6	12	6	13	28	16
Сърбия	(млн. динара)						
1901-05	66	86	5	1			6
1906-10	84	28	25	1			10
1911	117	41	25	1			8
Гърция	(млн. драхми)						
1901-05	87	14	8	10	27		6
1906-10	120	10	10	8	26		11
1911	141	10	11	10	24		4

Източник: Jackson-Lampe, p.174.

Таблица 8в. Балканският внос, 1901-1911 г.

	Средно ниво внос	% от Австро-Унгария	% от Германия	% от Франция	% от Великобритания	% от Османската империя
Румъния	(млн. леи)					
1901-05	299	27	28	6	17	
1906-10	409	25	34	5	15	
1911	570	24	32	6	15	
България	(млн. лева)					
1901-05	95	27	15	6	17	14
1906-10	140	27	17	6	16	14
1911	199	24	20	13	15	8
Сърбия	(млн. динара)					
1901-05	53	58	13		9	
1906-10	70	33	33		12	
1911	115	41	27		8	
Гърция	(млн. драхми)					
1901-05	140	14	9	8	21	10
1906-10	149	12	9	7	22	9
1911	174	17	9	8	4	5

Източник: Jackson-Lampe, p. 181.

Какви са насоките във външната търговия на балканските страни? Моля, коментирайте разликите⁷.

Защо Румъния и Сърбия имат толкова ограничени търговски отношения с Османската империя, в сравнение с България?

Как външната търговия влияе върху икономическия растеж?

Таблица 9. Действащите балкански железопътни линии⁸, 1870-1912 г.

Година	Румъния	България	Сърбия	Гърция
1870	248	221	0	12
1880	921	224	0	12
1885	1356	224	253	222
1890	2424	803	540	697
1895	2534	861	540	916
1900	3100	1566	571	1033
1905	3179	1567	707	1351
1910	3437	1897	892	1573
1912	3532	2109	976	1584

За какво са смятани железопътните линии – просто за транспортно средство или като доказателство за икономически ръст, и защо? Можело ли е да бъдат построени поради причини, несвързани с икономическите съображения?

Източник: Jackson-Lampe, p.211.

7. Обърнете внимание на възможността Гърция да е имала вече излишък от доставки.

8. В километри.

► И 7. Транспортните средства в Албания в началото на ХХ в.

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, p.60.

I-3. Анализ на българската железопътна система, направен от началника на Генералния щаб на българската армия генерал Фичев⁹.

Операционните проекти от 1911 и 1912 г.

От направените проучвания се установи, че нашите железници не ще могат да отговорят на военните искания в случай на война и заради това нашите операционни проекти едва ли можеха да бъдат реализирани по отношение на необходимите транспорти през периода на мобилизацията и съсредоточаването на действащата армия.

Поради краткото съществуване на българското царство железопътната мрежа не бе успяла да добие пълното си развитие, за да представи едно надеждно средство за държавната отбрана...

По отношение транспорта на войските във време на мобилизация придобиваха най-голямо

значение двете магистрални линии, които прорязваха надлъж Северна и Южна България и трансбалканската линия: Горна Оряховица, Търново, Стара Загора.

От техническо гледище нашите железопътни линии, строени изключително за търговски цели, имаха много дефекти: големи наклони, малки радиуси, редки и тесни гари, малки и къси разездни линии, липса на рампи за товарене на военни тренове, неудовлетворително водоснабдяване на повечето гари, малко обръщателни кръгове.

Фичев, *Избрани произведения*, с. 132.

Какви военни проблеми възникват от състоянието на българската железопътна система, така както е описана в този извор?

По какъв начин са свързани железниците и възможностите за успешна война? Как биха могли да бъдат компенсирани недостатъците на железопътната мрежа?

Таблица 10. Телеграфни линии през 1910 г.

Страна	Телеграфни постове	Телеграфна мрежа	
		Дължина на линиите в км.	Дължина на жиците в км.
Сърбия	208	4350	8289
България	350	5935	12 760
Румъния	3127	7321	20 641
Русия	8423	199 502	705 752
Швеция	2849	9317	32 220
Дания	559	3644	12 842
Нидерландия	1393	7526	36 884
Белгия	1634	7880	41 858
Великобритания и Ирландия	13 959	98 625	931 532
Франция	20 303	182 794	690 636
Испания	1902	42 935	92 109
Италия	7664	49 443	203 711
Швейцария	2361	3614	26 021
Германия	45 116	274 593	2 050 332
Австрия	6970	46 952	235 493
Унгария	4592	23 068	144 124
Босна и Херцеговина	173	3231	7374
Черна гора	25	607	900

Източник: Sundhaussen, p. 523; Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860-1910, p. 246 (за Черна гора).

9. Генерал Иван Фичев (1860-1931) – началник на Генералния щаб на българската армия през 1910 г., който изработва нов план за война срещу Турция. Противопоставя се на започването на Втората балканска война. Член е на българската делегация при преговорите за мирен договор в Букурещ през юли 1913 г.

? Известни ли са ви други технологични съоръжения, които променят комуникациите и живота в Европа в края на XIX и началото на XX в.? Кога се появява първият телефон в страната ви? Според вас какви са били реакциите на хората по повод на тези нововъведения?

► **И 8. Вила Алатини в Солун, 1913 г.**

Megas, *Souvenir*, p.107, ill. 120.

🔑 Вила Алатини е построена като частна резиденция през 1895 г. от Шарл Алатини по проект на италианския архитект Виталиано Позели. През 1909 г. имението е купено от Трети корпус на османската армия, а през 1912 г. е завзето от гръцката армия. Абдул Хамид II е принуден да живее във Вила Алатини след провала на неговата контрареволуция и детронирането му през април 1909 г.; той е прехвърлен обратно в Истанбул през октомври 1912 г., при настъплението на гръцките войски. Еврейската фамилия Алатини е една от най-богатите в Солун и притежава две от най-големите предприятия в града (тухларната „Алатини“ и мелницата „Алатини“, основани съответно през 1880 и 1882 г.).

? Кого виждате на изображението? Как са облечени тези хора? Бил ли е разпространен широко велосипедът по това време в Югоизточна Европа? Как е използван – за забавление или за транспорт? Знаете ли какви са били реакциите спрямо жени, карачи велосипед?

? **Общи въпроси към Глава Ib.**

Съставете хронология на технологичните промени в страната ви от края на XIX и началото на XX в.: електричество, автомобили, газифициране, телефони и др. Открийте информация и за транспортните средства във вашата страна от края на XIX и началото на XX в.

Is. Култура

► И 9. Урок по история в средно девическо училище, Атина 1911 г.

? Как са облечени ученичките? Знаете ли дали в страната ви е имало отделни училища за момчета и момичета? Прилича ли класната ви стая на тази от снимката? Какво виси по стените?

Statistiki tis Dimosias ekpaideuseos..., Атина 1912, in Koulouri, *Istoria*, p. 12.

I-4. Еврейско момче¹⁰ описва преживяванията си от училище в Солун, 1904 г.

Le Petit Lycée Français отвори вратите си в началото на 1904 г. Той бе скромно настанен на долния етаж на малко жилище в Кампания, в източния край на града.

Групата деца, които формираха двата първоначални класа, представляваше доста точна извадка от разнородното население на Солун. Долната група, където постъпих и аз, се състоеше от три френски момчета, едно гърче, четирима испански евреи, сърбин, мамин¹¹,

арменец, турчин и черногорско момче, което бе дошло специално от Цетине, за да се присъедини към нас.

Макар че всички говорехме отлично френски, бяхме дошли от общински училища, или пък бяхме имали частни учители, и никой от нас не беше влизал, освен спорадично, в контакт с деца с различна от неговата националност. Тук за първи път, седейки един до друг на новите чинове, гледайки черната дъска, разположена върху триножника си, слушахме г-н Тиери, нашия директор с неговото румено лице, сини очи и руси мустаци, който ни обясняваше схемата на

10. Леон Скиаки, авторът на този откъс, е роден в Солун през 1893 г. Семейството му произхожда от евреи, прогонени от Испания през 1492 г., от Италия през 1493 г. и от Португалия през 1497 г. Евреите от Солун говорели на испански диалект от XV в., познат като ладино. През 1915 г. Леон емигрира в Ню Йорк. Скоро след това го последва и семейството му (баща му Саломон, майка му Палома, сестрите му Елда и Лаура, и брат му Морис). Те имали намерение да се върнат, когато политическите безредици в Турция приключат, но това не се случило. Леон следва инженерна механика в института „Прат“ в Бруклин. През 1922 г. се жени за Френсис Хилман от Латвия. Умира през 1958 г. в Мексико Сити. През 1946 г. за пръв път публикува спомените си за детството си в Солун.

11. Последовател на юдейската секта на Сабатай Цви, приел исляма.

обучението ни. [...]

Искреният му интерес към обичаите на страната развърза езиците и на най-срамежливите и сдържани измежду нас. Скоро Мехмед, турското момче, доброволно обясняваше обичаите на Курбан Байрам, празника, който следва Рамазана; Йованович, роднина на крал Никола от Черна гора, свободно разказваше за народа си и за планините си; и открихме с Папопулос, че гърците имат много общи обичаи със сърбите, когато Иван, синът на консула, ни разказа за това, как празнуват Великден у дома. Докато си говорехме свободно и играехме заедно, станавме много добри приятели, правехме си посещения по домовете и си споделяхме тайни, опознахме много отблизо неща за обичаите си, които, погледнати

отстрани, биха могли да изглеждат странни и незначителни.

Sciaky, pp. 152-153, 154.

През 1908 г. в Солун има 48 еврейски, 32 турски, 20 гръцки православни, 7 френски училища, и различни италиански, български¹², сръбски и румънски институции. Френскоезичните училища са *Alliance Israelite Universelle*, *Mission Laïque*, *Lycee* и „Братята и сестрите на Сен Венсан дьо Пол“. По-голямата част от еврейските деца в града получават своето образование в институции, които са извън контрола на техните религиозни власти.

Какъв е етническият състав на Солун в началото на ХХ в.? Повлияни ли са учениците от своя училищен живот и по какъв начин? Какъв е етническият състав на вашия клас? Имате ли приятели от различни националности?

Таблица 11. **Неграмотността в началото на ХХ в. (процент на неграмотните)**

Страна*	Общо	Мъже	Жени	Деца (а)
Франция (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Австрия (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3 (б)
Унгария (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Гърция (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
България (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Европейска Русия (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Румъния (1899)	78,0		70,6	
Сърбия (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Босна и Херцеговина	87,8	82,9	93,4	87,3 (в)

* Година на емпиричното изследване: а) на ученическа възраст, обикновено на 5-14 години; б) на възраст 6-10 години; в) на възраст около 7-20 години.

Източник: Mayer, p. 102.

Как мислите: защо е имало такава разлика между мъжете и жените по отношение на неграмотността?

12. Сред тях прочутата Солунска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ – бел. ред.

Таблица 12. Начални училища и ученици в Европа (края на XIX - началото на XX в.)

Страна *	Училища	Ученици на 1000 жители	Ученици на 1000 жители (на възраст 5-15 години)
Сърбия (1904)	1267	46	175
Гърция (1902)	3263	81	376
България (1898)	4686	96	436
Румъния (1903)	4207	75	351
Русия (1903)	84 500	44	187
Белгия (1905)	7144	121	608
Франция (1903)	85 437	155	899
Португалия (1890)	5339	47	238
Испания (1901)	33 763	105	525
Италия (1901)	61 777	84	393
Австрия (1903)	21 292	146	670
Унгария (1905)	18 976	133	598
Босна и Херцеговина (1899)	293	18	76

? Сравнете таблици 11 и 12: можете ли да откриете връзка между училищната мрежа и грамотността? Сравнете данните от западните, южните и югоизточните европейски държави: отговаря ли училищната мрежа на тази категоризация?

* Година на емпиричното изследване

Източник: Sundhaussen, p. 555.

► И 10. Танцуващи еврейки, Солун.

Megas, *Souvenir*, p. 27, ill. 11.

🔑 В Солун имало много групи професионални певци, които пеели на сватби, обрязвания и други социални събирания. Еврейските музиканти били известни като „чалгаджи“. В навечерието на Балканските войни в Солун живеят около 60 000 евреи, от общо около 150 000 жители.

? Сравнете илюстрации 2, 10 и 11. Опитайте се да съставите два въпроса, които се отнасят и до трите снимки.

► И 11. „Тъкачки“, Авдела, 1907 г. – първият балкански филм

Chr. K. Christodoulou, p. 39.

🔑 Братята Янис (1878-1954) и Милтиадис (1883-1964) Манакис, от влашки произход, са родени в Авдела, Гревенско, и живеят в Монастир/Битоля до 1905 г. Те заснемат много събития, хора, церемонии и обичаи в западащата Османска империя. Смятани са за бащи на киноизкуството на Балканите. През 1921/1922 г. откриват първия постоянен киносалон в Битоля. Филмът им „Тъкачки“ (1907 г.) вероятно е първата кинолента, заснета на Балканите.

? Общи въпроси към Глава Іс.

Открийте информация за образователната система в страната ви през първото десетилетие на XX в.: начални и основни училища, учебни програми, посещение на училище, учебници и др. Намерете учебник от началото на XX в. и го сравнете със своя учебник. Определете разликите и приликите.

ГЛАВА II

Политики

Войните най-вече са резултат от политиките на дадена държава или група държави с общи интереси. Балканските войни не са изключение от това правило. След Берлинския договор от юли 1878 г., основният проблем за нациите в Югоизточна Европа е този за националното обединение, или „националният въпрос“, както е познат по това време.

Идеята за живот в хомогенна еднонационална държава, която трябва да обхваща всички територии, смятани за принадлежащи на дадена нация по исторически или демографски причини, е доминираща в колективните представи. Ето защо граничните споразумения, определени от договорите, са разглеждани като незадоволителни и временни.

Обширна част от полуострова остава под властта на султана и се възприема от съседните държави като поле за териториални придобивки. Враждебните политики са подклаждани от интересите на Великите сили, които се опитват да укрепят своето влияние на полуострова в случай на дипломатически или военен сблъсък. Т. нар. „Източен въпрос“ е начело на дипломатическия дневен ред от началото на XIX в., като се имат предвид както страхът от европейска война, така и решимостта за запазване на статуквото. Усилията да се съгласува разпадането на Османската империя с европейския баланс на силите поражда безбройни планове за потенциално решение. Двете алтернативи – за запазване на Османската империя или нейното поделение между Великите сили – са предизвикани от политиките на новите балкански държави, които възнамеряват да извършат национална интеграция чрез териториална експанзия. След Берлинския конгрес Великите сили са принудени да включат бъдещето на балканските държави в своята политика, като поделят „сферите си на влияние“.

Политиките на балканските правителства, водещи към война, са оспорвани само от отделни лица и малки политически групи в съответните общества. Социалдемократите са единствената добре организирана политическа група, която се противопоставя на войнолюбивата политика. Те създават идеята за Балканска федерация, която трябвало да бъде генерално решение на всички политически и социални проблеми в страните от Югоизточна Европа. Влиянието на тези групи обаче е незначително и не създава реална алтернатива на преобладаващата политика. От друга страна, от XIX в. насетне османизмът се опитва да обещае мирно съвместно съществуване на всички различни националности в модернизиранията Османска империя. Но автократичният режим на Абдул Хамид, който разпуска първия османски парламент през 1877 г., провокира съпротива и заговори както сред християнските, така и сред мюсюлманските поданици. След тридесет години автократия Младотурската революция води до парламентарни избори и до турски национализъм; така че вместо да примири немюсюлманските поданици с османското управление, тя допринася за разпадането на империята. Балканският иредентизъм се сблъсква с турския национализъм на Комитета за единение и прогрес. Дългосрочните последствия от османското поражение в Балканските войни се изразяват всъщност в изоставянето на османизма в полза на агресивния национализъм.

Мобилизиращите идеологии не трябва да бъдат търсени само във враждуващите национализми, но и в идеологическите промени, забелязващи се в цяла Европа, в края на XIX в. Култът към младостта, търсенето на „новия човек“, новият идеал за войнстващата мъжественост, социалният дарвинизъм и, в крайна сметка – позитивният образ на войната, са сред идеологическите насоки, които подготвят европейските общества за един предвиден и очакван конфликт. Източниците в тази глава не се опитват да документират в детайли многобройните аспекти на вътрешната и външната политика на балканските държави в контекста на Източния въпрос. Те не претендират за представяне на различните идеологически течения, които се развиват в региона в края на XIX и началото на XX в. Но помагат да се разбере сложността на политическите и идеологическите фактори, които подтикват балканските народи към междуособна война.

IIa. Мобилизиращите идеологии

Карта 1: Националните аспирации на балканските държави

Carnegie, p. 38.

► И 12. Подметката на Румъния, румънска карикатура, 1913 г.

Превод:
— Господарю Карол, защо се опитвате толкова упорито и напразно да закръпите това, като не поправяте и подметката?
— Каква подметка?
— Подметката на страната, не виждате ли колко е окаяна?!

Furnica, IX, no. 20, 17 януари 1913, p. 1.

Таблица 13. Съперничещи си статистики за Македония

БЪЛГАРСКА СТАТИСТИКА (г-н Кънчов, 1900 г.)	
Турци	499 204
Българи	1 181 336
Гърци	228 702
Албанци	128 711
Власи	80 767
Евреи	67 840
Цигани	54 557
Сърби	700
Разни	16 407
ОБЩО	2 258 224

ГРЪЦКА СТАТИСТИКА (г-н Делияни, 1904 г.) (без вилаета Косово)	
Турци	634 017
Българи	332 162
Гърци	652 795
Албанци	
Власи	25 101
Евреи	53 147
Цигани	8911
Сърби	
Разни	18 685
ОБЩО	1 724 818

СРЪБСКА СТАТИСТИКА (г-н Гопчевич, 1889 г.)	
Турци	231 400
Българи	57 600
Гърци	201 140
Албанци	165 620
Власи	69 665
Евреи	64 645
Цигани	28 730
Сърби	2 048 320
Разни	3500
ОБЩО	2 870 620

Carnegie¹³, pp. 28, 30.

❓ Опитайте се да обясните защо според съответните статистики, българите, сърбите или гърците съставляват мнозинството от населението. Използвайте карта 1 и идентифицирайте териториите, където се преплитат интересите на балканските страни. Сравнете тази таблица с таблица 3, която не включва провинциите Едирне/Одрин и Шкодра.

II–1. Очакванията на сръбския войник

Сръбският войник, а също така и гръцкият, е напълно убеден, че в Македония ще намери свои сънародници, хора, които говорят неговия език, и ще може да се обърне към тях с думите „живио“ или „зито“. А намира хора, говорещи различен от неговия език, които вместо това викат „ура!“. Той не може да разбере всичко това. Теорията, която е научил още в училище, за съществуването на една Сръбска Македония или на една Гръцка Македония, естествено прави засечка. Незасегнато остава обаче

патриотичното му убеждение, че Македония трябва да стане гръцка или сръбска, при положение че понастоящем не е такава. Несъмнено Македония, по времето на Душан Велики или на византийските императори, е била това, което той иска тя да стане днес. Само агитатори и пропагандисти българи могат да са хората, насаждащи сред населението идеята, че те са българи. Ето защо, агитаторите трябва да се изгонят от страната и тя отново ще стане това, което винаги е била, а именно – сръбска или гръцка. И съответно, на тази основа се градят техните действия. Кой са агитаторите, накарали

13. Комитетът „Карнеги“, изпратен от Фондацията за световен мир „Карнеги“, за да разследва жестокостите, извършени по време на Балканските войни. Фондацията е основана от Ендрю Карнеги, американски индустриалец и филантроп. Членове на Балканската анкетна комисия са: д-р Йозеф Редлих, професор по публично право във Виенския университет (Австрия), барон д'Естурнел дьо Констан, сенатор (Франция), Жюстин Годар, правист и член на Камарата на депутатите (Франция), д-р Валтер Шюкинг, професор по право в Марбургския университет (Германия), Френсис У. Хърст, ескуайър, редактор на „Икономист“ (Великобритания), д-р Х. Н. Брайлсфорд, журналист (Великобритания), професор Павел Милюков, член на Думата (Русия), д-р Самюъл Т. Дютън, професор в Тийчърс Колидж, Колумбийски университет (САЩ). Не е съществувала османска административна единица, наречена „Македония“. Поради тази причина съперничещите си статистики са основани на различни дефиниции за това кои географски области съставляват „Македония“. Най-общо се е смятало, че Македония се състои от Солунски, Косовски и Манастирски/Битолски вилаети.

хората да забравят родния си гръцки и сръбски езици? На първо място идват свещениците, след това учителите и накрая революционните елементи, които при стария режим са сформирали своя „организация“. За такива те смятат всички войводи на чети и техните членове, селяните, които са ги снабдявали с пари и с храна – с една дума: цялото мъжко население, което е сравнително добре образовано и осведомено.

Carnegie, pp. 50-51.

❓ Как са обучени войниците? Опитайте се да разберете защо са обучени по този начин? В какво отношение този текст е свързан със статистиките, представени в погорните таблици? Можете ли да откриете някакви доказателства в това *Помогало* или на друго място, което би оспорило интерпретацията на горния текст?

II–2. Идеологията на саможертвата, според румънски войник

За да може един мъж, в разцвета на силите си, да отиде без колебание на бойното поле, знаейки отлично, че може да умре там, да пренебрегне най-силния инстинкт – онзи за самосъхранение, като върви безметежно срещу пушечното дуло, този мъж трябва да изпълни определени морални условия, да бъде убеден, че чрез жертвата си ще освободи народа си от потисничество, или че, независимо от това дали той или народът му ще спечели или загуби, кръвопролитие ще послужи на страната и съотечествениците му. Тези морални качества изискват определено материално състояние, определено ниво на културата, определени граждански права, и подобна армия би била или непобедима, или пък поражението ѝ би струвало скъпо на враговете.

Popescu, pp. 5-6.

❓ Какъв е идеалът за мъж, представен в този документ? Смятате ли, че наборниците са отивали „без колебание“ на бойното поле?

II–3. Турците и османизмът

Предговор

Написах тази малка повест преди пет години. Целта ми не беше да създам литературно произведение. Исках само да очертая странните идеи на нашите просветени хора по отношение на социалната реалност. Запознах се с много от великите ни личности, според конституцията. Почти всички техни идеи могат да бъдат сведени до следното: „Османец е общата националност. Да си османец не означава да си само турчин или мюсюлманин. Всеки човек, който живее под османска юрисдикция, принадлежи към османската нация (Osmanlı milleti), без оглед на етнически произход или деноминация (bilâ tefrik-i cins-u mezheb)“. Но тази идея не беше нищо друго освен илюзия в онези умове, които бяха изфабрикувани от ненационалната танзиматска система на образование. Нямахме възможност да се формира обща нация от съвкупност от хора, които имат различен език, религия, морал, история, култура, и които се гордееха с различни неща. Беше ли „османското“ нещо друго, различно от името на държавата ни? Не можем да наречем немците, които живеят в Австрия, „австрийска нация“ или „хабсбургска нация“.

Немецът си беше немец, без оглед на мястото, от което произхожда. По същия начин ние, които говорим турски, сме една нация, притежаваща история на хиляда години и още по-стара митология. Бяхме истински турци, където и да живеехме, било то в Османската империя, Кавказ, Азербайджан, Туркестан, Бухара, Кашгар, където и да било... От друга страна, нашата интелигенция имаше такива абсурдни политически възгледи и преследваше толкова смешна социална цел с приписването на мистични значения на термина „османец“, че ти се насълзяваха очите от смях!

Ömer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz*.

Йомер Сейфеддин (1884-1920) – автор на кратки повести, пропагандист, привърженик на говоримия (или народния) турски език и горещ националист-модернист. Той създава твърда „демонизация“ [на националните врагове]. В повечето от повестите му основните теми са национализмът и малцинствата. Някои от тях са за Балканските войни и българските жестокости. Повестта му „Седемте наши сънливци“ е написана от името на измислен бивш арменски революционер, на име Хаикян. В предговора от 1918 г., малко преди смъртта си, Сейфеддин твърди, че е завършил ръкописа през 1913 г. Но според Халил Берктай тя е създадена, в действителност, като косвена апология или защита срещу разследване в процес за военни престъпления, който по това време започнал в окупирания Истанбул.

Каква е идеологията на османизма? Защо според Сейфеддин тази идея е „илузия“?

II-4. Чувствата на християнските селяни спрямо младотурците в Османска Македония

Селянинът, живеещ в калта на забутаното си селце, пет пари не даваше за целостта на Османската империя. Всичко, което знаеше за империята, се намираще в пределите на неговата долина. Казано му беше, че сега ще бъде различно, след като беше обявен *хуриет*¹⁴. И той беше повярвал, че това ще означава край на злоупотребите на данъчния събирач, на арогантността на бея, на бруталността на войниците. Беше повярвал, че ще може да обработва нивите си без страх. Може би щеше да може да се радва и на по-голяма част от храната, за чието производство се трудеше така упорито със семейството си. Ето как разбираше той *хуриета*. Неговите волове, малкото имущество в колибата му, нивите и църквата му – това бе онази част от империята, която искаше да запази. Но това не се случи. Те дойдоха внезапно и казаха, че синът му трябва да ходи войник в армията, заедно с турците. После, един ден, анадолски войници обградиха селцето. Влязоха в къщите, отвориха раклите и разпориха сламениците. Казаха, че търсят пушки. После го биха жестоко и оскърбиха жена му, когато тя отвърна, че той

няма оръжие. „Гяур¹⁵, давай ни пушката си, защото ще те убием!“ – рекоха те. Добре беше, че имаше малко пари, за да се откупи от тях. А сега и свещеникът на църквата му в селото, от другата страна на планината, беше арестуван. Бяха го завързали и отвели в *конака*¹⁶. Никои не знаеше в какво престъпление е обвинен. Но не може да се вярва на турците. Старотурци, младотурци, *хуриет* или не, те си бяха едни и същи! Искаха християните да се кланят ниско, коленичили. Към 1911 г. Младотурската партия и нейният режим се превърнаха в истински кошмар. Напразно тя се опита да си възвърне добронамереността и доверието на хората, които имаше в началото, като доведе новия султан¹⁷ в Солун и го разведе из Албания.

Sciaky, p. 248.

► И 13. Комити от Костурско, началото на XX в.

Papazoglou, p. 106.

14. Свобода.

15. Ругателно обръщение към християнин. Означава „неверник“.

16. Обширно здание, дворец, полицейски участък. В Солун – правителствената административна сграда.

17. Мехмед V Решат (1911-1918), 35-ти султан и син на Абдул Меджид. Наследява по-стария си брат Абдул Хамид (1909 г.). Отстъпва цялата власт на Комитета за единение и прогрес и на политиците. Умира преди края на Първата световна война.

Отдясно, войводата Марко Иванов от Кайляря (дн. Птолемаида), роден през 1877 г., умрял през 1933 г. в София. В средата, войводата Манол Розов от Бобища (дн. Верга), Костурско, роден през 1878 г. и убит на 3 септември 1903 г. Вероятно снимката е направена малко преди Илинденско-Преображенското въстание.

II-5. Идеята за Балкански съюз според българския поет Иван Вазов

Преди осем години, когато братските срещи между сръбската и българската академична младеж и културните дейци от двете страни станаха постоянни, нашият издател се обърна към мнозина известни български политици, автори и обществени фигури, и ги помоли да дадат кратко мнение относно Балканския съюз, който по това време беше само мечта на патриотите от България и Сърбия. Тук излагаме онова, което каза, в отговор на нашия въпрос относно Балканския съюз, най-великият жив български поет Иван Вазов:

„Балкански съюз е дума, която искам от цялото си сърце да се появи в човешки облик (от плът и кръв) и да стане реалност, колкото се може по-скоро. Но защо тя не се е осъществила досега? Има много причини за това: грешки от историята ни (и сръбската, и българската), от миналото ни, древно и скорошно; липса на зряло политическо мислене сред онези, които направляват съдбините на нашите два народа; слабост към взаимни конфликти и съперничество, типична само за славяните. Както може да се види, има много препятствия за осъществяването на тази идея. Трябва да се въоръжим със смелост за взаимни отстъпки; трябва да имаме куража да забравим всички егоистични национални грижи и да мислим само за едно нещо: и българският, и сръбският народ да бъдат свободни, могъщи и велики само в братски поход към твърд политически съюз”.

Balkanski rat u slici i reči, No 6, 24 февруари (9 март) 1913 г.

Опитайте се да обясните защо според Вазов е много трудно за балканските народи да се обединят. Смятате ли, че в началото на XX в. е било възможно за съседни страни „да забравят всички егоистични национални грижи”? Възможно ли е това днес?

II-6. Балканският съюз според Сръбската социалдемократическа партия

А. ИЗ РЕЧТА НА ЛИДЕРА НА СРЪБСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ ДИМИТРИЕ ТУЦОВИЧ НА АНТИВОЕНЕН МИТИНГ ПРЕЗ 1912 Г.

Що се отнася до възгледите за националната свобода, ние, социалдемократите, се отличаваме от буржоазията. Тъй като буржоазията иска свобода за народа си на цената на лишаване на други народи от тяхната свобода. Ако Македония бъде анексирана от България, то за всеки освободен българин там, ще има един или повече поробени сърби, гърци, румънци, турци и др. Ако Стара Сърбия бъде анексирана от Сърбия, то за всеки освободен сърбин ще има двама потиснати албанци, турци и др. Ние искаме:

свобода за народа ни без да се унищожава свободата на други.

Тази цел може да се постигне само чрез създаването на:

едно политическо единство

на Балканите, в което всички народи – сърби, българи, гърци, румънци, черногорци и цигани – ще бъдат напълно равни, без оглед на това кой владетел е управлявал даден регион преди няколко столетия.

Б. ИЗ РЕЧТА НА ДЕПУТАТА ОТ СРЪБСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ Д. ЛАПЧЕВИЧ, В НАЦИОНАЛНОТО СЪБРАНИЕ, 7 (20) ОКТОМВРИ 1912 Г.

Господа, ние сме опоненти на статуквото, ние не подкрепяме запазването на феодалната и кастова Турска империя – по начина, по който не подкрепяме запазването на другите империи и кралства; ние сме за премахването на статуквото на целия Балкански полуостров,

за демократическа революция, която ще бъде гаранция не само за нашето освобождение и за организиране на съпротива срещу европейските капиталистически държави, но, ако искате, и единствен начин за постигане на нашето национално обединение и на националното обединение на всички балкански народи. [...]

Подялбата на Балканите на отделни малки държави всъщност ще създаде нови източници за търкания между балканските нации и „държавици“. След това сърбите ще освобождават сърбите под българско управление, а българите ще освобождават българите под сръбско управление. *И тогава това ще причини безконечни конфликти – слабите балкански народи ще изчезнат, и Балканите постепенно, като зряла круша, ще паднат в ръцете на алчните европейски капиталисти, които имат империалистически апетити и жажда за колонии.* [...]

Господа, ние сме
срещу войната между балканските народи,
не само защото тя ще бъде
кървава и ужасна
за нас, балканските народи, защото тя ще ни
деградира и унищожи,
но и защото, с оглед на своите последици, тя ще има ужасяващ ефект, ако европейските сили не постигнат споразумение за подялба на Балканите незабавно и пряко.

Lapčević, *Rat i srpska socijalna demokratija*, pp. 61-66.

II–7. Доклад на Централния комитет на Българската работническа социалдемократическа партия (т. с.) до МСБ¹⁸

София, 13. 11. 1912 г.

Съюзът на балканските страни, който доскоро се смяташе за утопия от буржоазните лидери, днес е *fait accompli* [„свършен факт“].

Всъщност ние сме доста далеч от този икономически, политически и културен съюз, който е цел на балканските социалдемократи. Но споразумението, постигнато от балканските правителства, обезсърчава опонентите на идеята за Балкански съюз. Ако това споразумение продължи да съществува, след като тези царедворци разгромят напълно общия си враг, то това ще бъде решителна стъпка към по-тесен и по-силен съюз на балканските народи в Балканската федерация.

Ние, също така, се стремим към влизането на Турция в Балканския съюз, защото не може да има реален и траен съюз на балканските народи без Турция, като независима нация, тъй като тя представя 4-5 милиона души, живеещи на Балканите. Но буржоазията и управляващите династии, които понастоящем владеят Балканите, предпочетоха християнски съюз на балканските страни срещу Турция.

D. Blagoev¹⁹, *Bulletin*, No 9.

? Каква е алтернативата на подялбата и анексията на Македония според социалистическите партии на България и Сърбия? Сравнете двата текста II–6 и II–7. Можете ли да откриете някакви разлики? Ако е така, опитайте се да ги обясните. Коментирайте идеята за Балканска федерация. Била ли е тя постижима по онова време?

II–8. Доклад на „Социалистическата федерация на Солун“, изпратен до МСБ, 1913 г.

И ние поддържаме, като се основаваме на фактите, че ако нациите, които живеят на тези територии, бяха оставени да покажат свободно своите наклонности и да изразят желанията си, те никога нямаше да се сражават помежду си: всички народи щяха да се борят срещу авторитарния режим, обединени и в съгласие с турското население. Сраженията между тях щяха да бъдат невъзможни, защото никоя нация нямаше да постига интересите си, като се

18. Международно социалистическо бюро – секция на Втория интернационал, международен съюз на социалистическите партии, основан през 1889 г. в Париж. След Първата световна война е разпуснат.

19. Димитър Благоев (1856-1924) е основател на българското социалистическо движение през 1891 г. и лидер на БРСДП (т.с.). БРСДП се разделя на две части през 1903 г. През 1919 г. е преименувана на Българска комунистическа партия.

налага над друга нация. Напротив, щяха да имат здраво единство и взаимно сътрудничество. Балканските народности са толкова смесени върху едни и същи територии, че за интереса на всяка една от тях е желателен само режим на пълно национално равенство. [...]

Непостижимото разпределение

Така всяко решение на въпроса за Македония и Тракия, което би имало за цел да разпредели тези провинции между старите или новите балкански съюзници, имайки предвид България, Гърция, Сърбия и Черна гора, или дори само трите последни съюзника, вместо да донесе умиротворение, вместо да облекчи положението на населението, което е страдало толкова много, ще открие нов период на мъки за него. И страната, много повече, отколкото досега, ще бъде превърната в поле на анархия и съперничество. Ако старите провинции на Европейска Турция трябва да бъдат разпределени, Балканите ще се превърнат в трайна заплаха за европейския мир.

Elefantis, pp. 44, 48.

Социалистическата федерация на Солун е основана през 1909 г. и функционира до 1918 г., когато, заедно с други социалистически организации, основава Работническата социалистическа партия на Гърция. Членовете ѝ са предимно евреи, но се включват и някои българи, а също и неколцина гърци и мюсюлмани. Докато българските социалисти следват немския модел на Карл Кауцки (застъпвайки принципа на националната независимост), Федерацията, подобно на сръбските социалисти, приема австрийския модел на Карл Ренер и Ото Бауер, които разделят понятието националност от националната територия. Федерацията е против подялбата на османските територии в Европа и се обявява за отмяна на османския абсолютизъм и за настъпването на социализма. Ето защо, за разлика от останалите балкански социалисти (т.е. българите), тя подкрепя Младотурската революция, като очаква от Комитета за единение и прогрес политическата и социалната модернизация на Османската империя. След Първата балканска война и преди Букурещкия мир, Федерацията променя позицията си, като този път подкрепя идеята за автономна Македония (и Тракия). Тази нова позиция е отразена в доклад, изпратен до МСБ, под заглавие „Решението на Балканския въпрос“, и подписан анонимно от „Балканец“.

Като използвате текстове II–6, II–7 и II–8, опишете двете решения, предложени от балканските социалисти, относно бъдещето на Балканите като цяло, и на Македония, в частност. Съставете два списъка със съответните аргументи.

Общ въпрос

Сравнете османизма, идеята за автономна Македония и за Балканска федерация: можете ли да определите общите елементи и разликите?

Таблица 14. Човешки ресурси по време на Балканските войни, 1912-1913 г.

Страна	Население (в хиляди)	Мъже (в хиляди)	Набори (в хиляди)	Максимална мощ на въоръжените сили (в хиляди)
1. България	4 430	2 253	800	607
2. Сърбия	2 910	1 500	530	175
3. Гърция	2 630	1 350	480	90
4. Черна гора	247	127	60	30
Общо:	10 217	5 230	1 870	902
5. Турция	23 000	12 000	4 200	400

G. Georgiev, *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913.*

 Сравнете числата и формулирайте своите заключения за военния потенциал на държавите, участници във войната.

II–9. Черногорски вестник за целите на войната, 1912 г.

Идеалите на славянските християнски лидери, от Солун до Белград, и от Цетине до Варна, трябва да бъдат постигнати. Основите се пукат под натиска на несправедливостта и страданието. Погрешните идеи, разочарованията и фаталните разделения отстъпват място пред единните мисли, силните надежди и взаимната любов. Една мисъл, едно желание, една и съща непоколебима воля – да умрем за неосвободените братя – обедини в могъща общност балканските християнски кралства, които изненадаха света с осъзнатостта си, храбростта си, хладнокръвието си, толерантността си и, още повече, с бързината на действията си. Въздушните кули на ориенталските окупатори, мечтаещи за балкански раздори, за балкански разногласия, рухнаха с балканските държави, които се браниха и поставиха сами основите на независимостта си, със солидарност и сила. [...] Те не бива да бъдат обвинявани за нищо от онова, което се случва сега. Тяхното желание е единствено да се подобри положението на балканските християни. Това е техен дълг. Не само техен дълг, но и дълг на цяла цивилизована Европа. Ако изпълнението на такъв благороден дълг към цивилизацията е равнозначно на нарушаване на мира, то в такъв случай би било по-добре този мир изобщо да не съществува... Да се наруши такъв мир, под чиито останки се множат червеите на разложението, червеи, които проядоха здравето дърво на балканското християнство, е не само право, но и задължение на всеки, който има сърце, който изпитва любов към прогреса на човечеството... Черна гора сега отново ще изпълни своя дълг, както винаги е правила в подобни случаи.

Cetinjski vjesnik [“Цетински вестник”], No. 76, 22 септември 1912, р. 1.

 „Цетински вестник” излиза в Цетине от 1908 до 1915 г. Този вестник е официално независим, но всъщност е подкрепян от черногорското правителство. Тайно е финансиран от средства на черногорското Министерство на външните работи.

 Сравнете този документ с документ III–33. Какви общи идеологически елементи можете да откриете?

II–10. Вестникът на управляващата партия в България за сръбско-българския конфликт за Македония, 1913 г.

[НЕРАДОСТЕН МИР]

Алфата и омегата на тая дивна епопея е свързана със съдбата на Македония; и ако България не бе добила предварително задължение на Сърбия, че земите на Македония ще бъдат разпределени по договора, тя *никога, никога и за нищо на света* не би отишла да воюва заедно със Сърбия. Ако трябваше да се късат и раздават български земи, България отдавна би могла да намери други съюзници, с помощта на които и Сърбия да бъде поделена. Тя повярва честната дума на Сърбия, която се даваше от нейните официални представители със сълзи на очи. Тя сключи договор със сърбите, който, когато се публикува, ще се види, че има повече значение за обезпечаване съществуването на самата Сърбия, отколкото за освободението на християните в Турция.

Мир, 3887, 17 май 1913 г., в Кишкилова, *Балканските войни...*, с. 166.

 „Мир” е орган на русофилската Народна партия, управляваща през Балканската война.

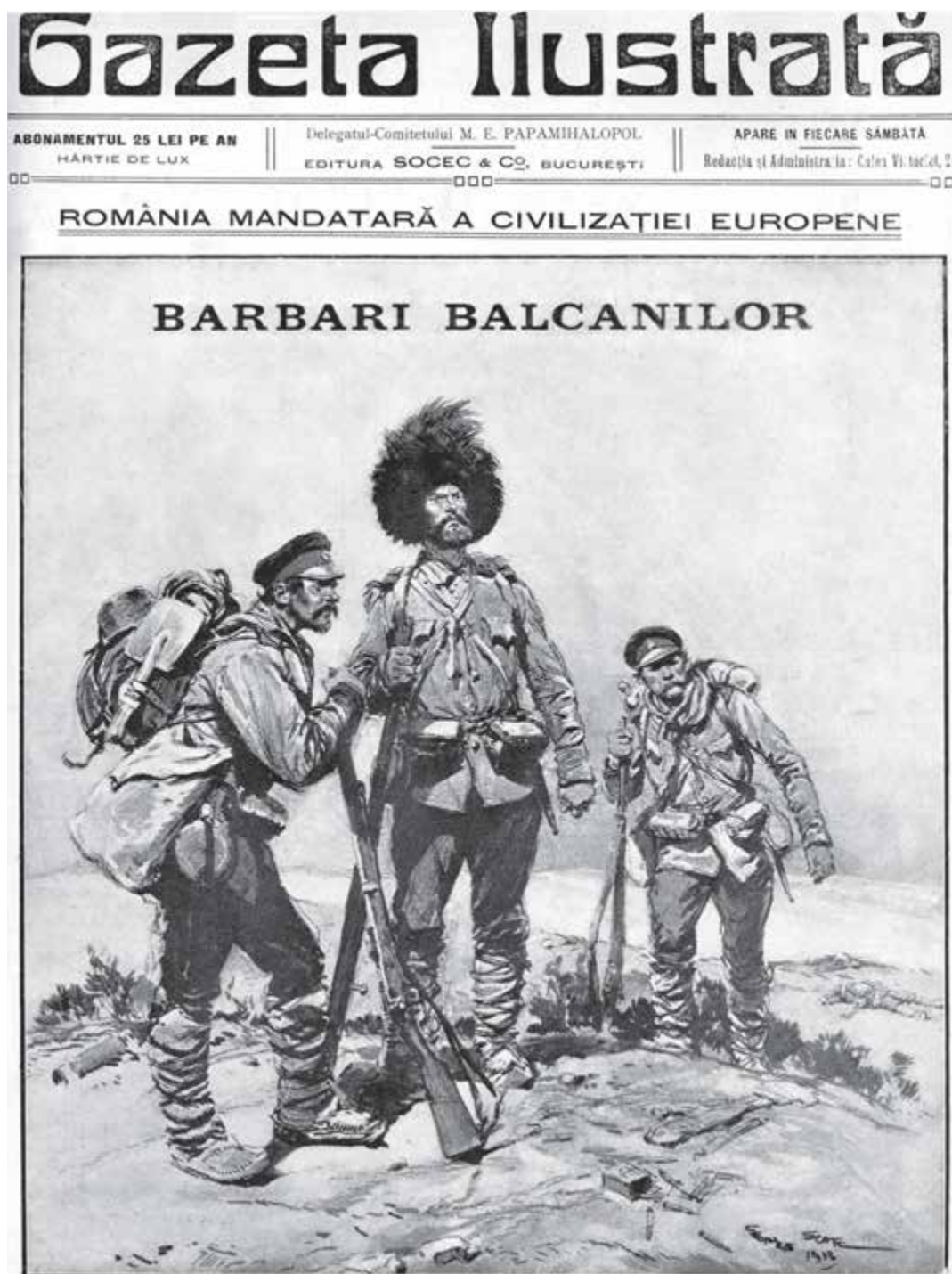
- И 14. Албания защитава Скутари/Шкодра и Янина от „маймуната” (Черна гора), „тигъра” (Гърция) и „змията” (Сърбия)

Вестник *Dielli* („Слънце”), 13 февруари 1913 г., р. 3.

🔑 Превод: “Махнете се от мен! Кръвожадни зверове!”.

► И 15. Румъния, представена като мандатоносител на европейската цивилизация

Gazeta Ilustrată, II, 6 юли 1913 г., р.1.

🔑 Превод: Румъния с мандата на европейската цивилизация; българите – варвари от Балканите.

❓ Опишете символните фигури на илюстрации 14 и 15. Как са представени съседите от всяка една страна?

II–11. Обяснение на румънските интереси от един историк, непосредствено след Балканските войни

Тази операция, наречена *Военна акция на Румъния*, беше основана върху три точки, всичките важни за реализацията на жизненоважни румънски интереси на Балканския полуостров:

1. Румъния трябва да направи така, че да бъде чута в решаващите във важните моменти на Балканския полуостров;
2. политическите и организационно-държавнически тенденции на Румъния, като съсед на балканските съюзници, и това, че тя има социален и икономически интерес за поддържане на постоянен

баланс;

3. националният въпрос, представен от:
 - а) сигурността за добруджанската територия;
 - б) законовите рамки за сънародниците от Македония.

Grunberg, p. 7.

 Какви са жизненоважните интереси на Румъния в навечерието на войната? До каква степен те се различават от интересите на останалите войнолюбиви балкански държави? Има ли прилики между отношението на румънците към България и отношението на останалите балкански държави към Османската империя? Можело ли е румънските интереси да бъдат наложени във военновременна ситуация без това да доведе до война?

Общи въпроси към Глава IIа.

Прочетете исторически свидетелства за ентузиазма на наборниците по отношение на войната в два случая: а) в началото на Балканските войни и б) в началото на Първата световна война. Сравнете балкански и западноевропейски документи, и се опитайте да определите общите елементи.

Ролева игра

Разделете се на две групи и като използвате документите, включени в тази глава, опитайте се да представите аргументите си: а) в полза на войната и б) против войната.

IIб. Източният въпрос

II–12. Описание на Източния въпрос от френски историк, 1898 г.

А. ИСЛЯМЪТ СРЕЩУ ХРИСТИЯНСТВОТО

За дълго време Източният въпрос беше ограничен до отношенията между Османската империя и християнските европейски държави. Не би могло да бъде другояче, тъй като единствените проблеми, с които се сблъскаха европейските политици, бяха независимостта на Дунавските княжества²⁰ или на Гърция, войната между Русия и Турция за контрол над Черно море, автономията на Египет, вътрешната

организация и административните реформи (под европейско влияние) на Османската империя, дипломатическите отношения между християнските сили и султана. [...]

Значението, придавано на фразата „Източен въпрос“, обаче би трябвало да е по-широко. Що се отнася до най-добрия начин за справяне с проблемите, които току-що споменахме, трябва да се обърнем към тях, като ги поставим в контекста на историята на целия ислямски свят. Всички политически (и социални) проблеми на съвременната епоха вече не се представят като европейски въпроси, а като глобални проблеми, в които Пекин, Кейптаун и Ню Йорк са толкова

20. Влахия и Молдова.

въвлечени, колкото и Париж, Лондон или Берлин. Ние сме длъжни да се изправим пред политическите проблеми съобразно тяхното значение за глобалното развитие.

Съществува ясно и кратко изложение на Източния въпрос в по-широкия му смисъл, т.е. като история на отношенията между ислямизма и християнския свят. Ислямизмът, от VII в. до XVII в., за период от 1000 години се разпространява из цяла Западна и Южна Азия, Северна Африка и Южна Европа, като налага своето религиозно и политическо господство. Само Испания и някои средиземноморски острови успяват да се измъкнат от властта му през Средновековието. Усилията на християнска Европа, чрез кръстоносните походи, да се противопостави на мюсюлманското нашествие, се оказват слаби, и християнските държави, в крайна сметка, търсят съюзник и „клиент“ в лицето на Османската империя. Но от XVII в. насетне, Османската империя започва да отслабва, заради злоупотребите с нейната собствена власт и благосъстояние, и дори още повече заради неспособността ѝ да асимилира завладените народи; тя не успява нито да създаде единен народ, нито пък да ги слее с турците, които остават като завоеватели, лагеруващи на вражеска територия.

Б. ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ И БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

Що се отнася до Европейска Турция, конкуриращите се претенции на българите, сърбите, гърците и на Австрия, правят невъзможно всякакво разбирателство между тези сили. Имаше време, когато, измежду всички неприятели на Турция, гърците бяха разглеждани като естествени наследници на европейските ѝ области. Някои гърци мечтаеха Константинопол да стане отново гръцки. Техните мечти бяха осуетени; и мнозина гърци биха приели турската хегемония, само поради омразата към християнските си съперници, стига турците да можеха да организират подходящо управление. Днес българите са „най-войнственият“ народ на Балканите, най-бързо развиващ се, с най-стабилно и дейно правителство. Те вече владееят голяма част от Тракия, и включват в целите си

цяла Македония.

Но този народ от селяни, без никаква търговия и индустрия, е все още твърде беден. Те не могат да предприемат военни операции, и намират за достатъчно да получават постоянни отстъпки от страна на султана, като го заплашват с нападения, които никога не се осъществяват в действителност. България, заедно с Румъния, блокира пътя на Русия, така че Русия вече не може да достигне Константинопол по суша. Тя може да достигне Константинопол само през Мала Азия, но никога няма да позволи на българите да се установят на Босфора. Амбициите на българите към Македония се сблъскват не толкова с тези на Сърбия, която не изглежда способна да възстанови мечтаната Велика Сърбия, колкото с тези на Австрия, която чрез окупацията на Босна е принудена да погледне към Солун. В този случай Македония ще бъде напълно отделена от България и разпределена между Черна гора, Албания и Гърция.

В. ЕВРОПЕЙСКИЯТ КОНЦЕРТ

Така Френско-русият съюз не се открие по време на последните усложнения на Изток, а игра единствено ролята на диригент на Европейския концерт – концерт, в който инструментите са в хармония, само когато не свирят. В крайна сметка, ако следваме егоистичното разбиране, произлизащо от нашите интереси, тази политика на *статуквото* е очевидно най-сполучливото решение за нас. Това е единственото решение, което не застрашава със случайно избухване на европейска война, чийто обхват, продължителност и резултати никой не би могъл да предвиди.

Driault, pp. 66-67; 72-73; 75.

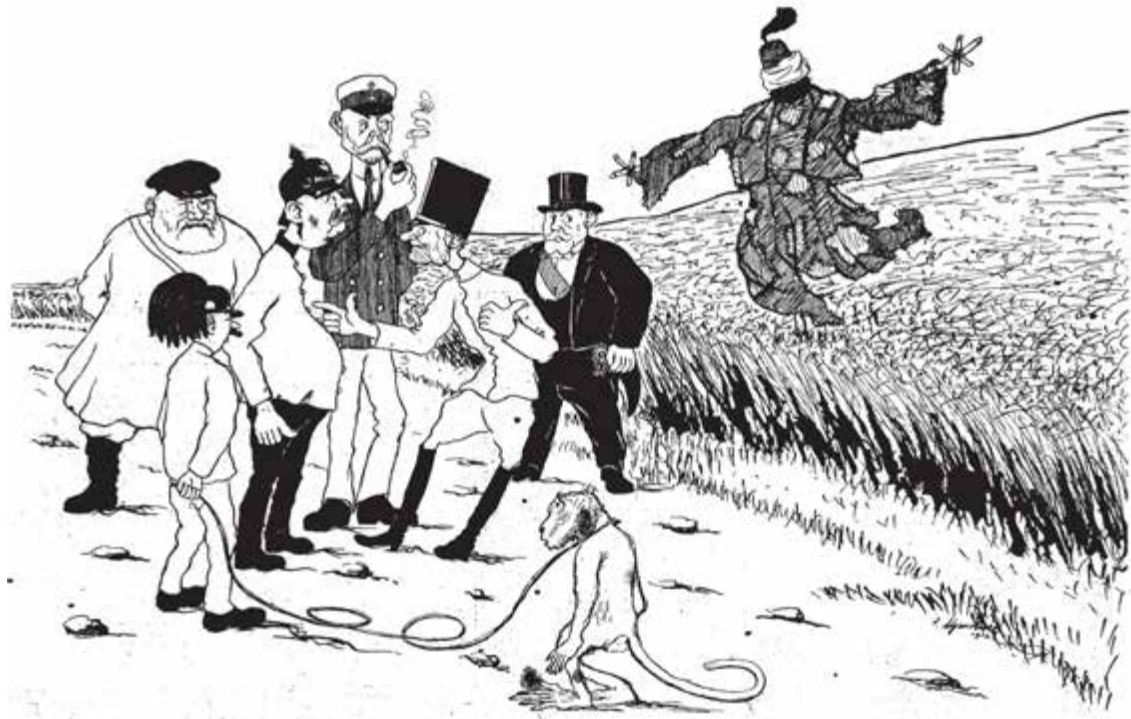

Този текст е откъс от предговора на Габриел Моно към книга за Източния въпрос, написана от ученика му Едуар Дрио. Габриел Моно (1844-1912), професор в *Ecole Pratique des Hautes Etudes* и в *Collège de France*, е представител на позитивистката историография във Франция. Едуар Дрио (1864-1947) е професор по история и география в Сорбоната.

Какво е основното значение на Източния въпрос според френския историк? Как е представен Източният въпрос във вашите учебници?

► И 16. Прекрасното плашило, карикатура от Е. Муанович (Белград, 1912 г.)

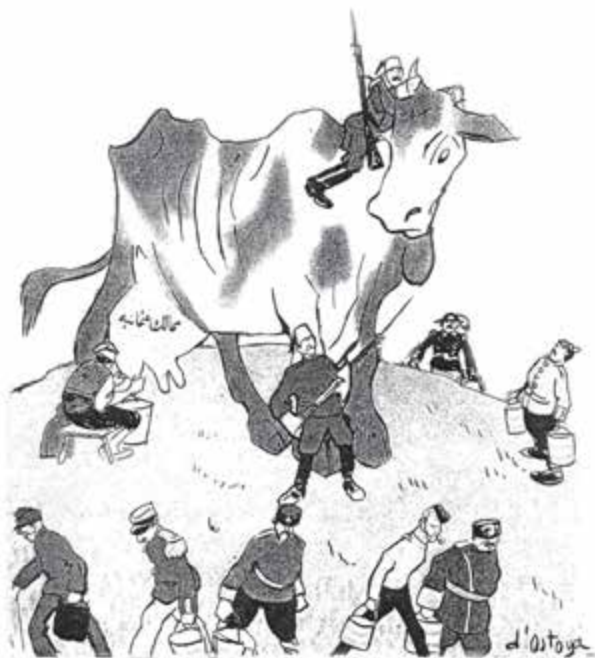

Публикувана в руския вестник „Искра“, 45, 1912 г.

Текст: Австриецът: „Охрана! Грабеж!“.

► И 17. *Дойната крава* (османска карикатура, 1909 г.)

Kalem, 22 юли 1909 г., in Brummett, p. 172.

Текст: Турският войник: „Взехте достатъчно; оставете малко и за собственика“.

Погледнете двете карикатури: кого олицетворяват различните герои? Как е представена политиката на Великите сили спрямо Османската империя?

II-13. Ролята на Великите сили според македонски революционер от Велес

Обаче всички, като че ли, бяха обезумели. Не можеха да си представят, че победоносната българска армия ще бъде бита, и вярваха силно в нейната победа. Аз им подчертавах, че България ще се изправи срещу Великите сили от Антантата, които тогава доминираха в Европа. Освен това се опитвах да докажа, че същите тези Велики сили, в случай на победа на България, няма да позволят да бъдат накърнени интересите на Сърбия и Гърция. Обратно, те твърдяха, че Великите сили имат интерес от победата на България, защото тя ще може да заеме доминираща позиция на Балканите и ще пази мира в тази част на Европа. Едва след това

Балканите няма да бъдат източник на войни и въстания. Не можех да си представя по-голяма идиотщина от това да се поддържа подобно мнение...

Мартулков, с. 275.

Каква според автора е ролята на Великите сили в балканската политика?

II-14. Циркулярно писмо от руския министър на външните работи Сазонов до руските дипломатически представители в чужбина, 18 октомври 1912 г.

МИНИСТЕРСТВО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ
ЦИРКУЛЯРНО ПИСМО ДО РУСКИТЕ
ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ В
ЧУЖБИНА

Санкт Петербург, 18 октомври 1912 г.

От началото на засилването на кризата на Балканите, пред императорското министерство бяха ясно представени два момента:

1. че избухването на война на Балканите бе почти неизбежно и,

2. макар че бе необходимо да се направи всичко възможно да се повлияе за мир в региона, беше нужно и едновременно да се подготвят мерки за локализация на войната, ако тя въпреки това избухне.

Само при положение, че тези две цели бяха постигнати, можеше да се осигури пряк контакт с кабинета във Виена. [...]

Ако продължим сега с оценка на значението на тези действия към днешна дата, първо трябва да обърнем внимание на „декларацията за ненарушимост на териториалното статукво“, и второ, също така е необходимо да сме наясно със следните съображения: широко познато е, че тази декларация е неразривно свързана с друг фактор – че Великите сили също ще поемат отговорност за извършването на реформите. Но кой им пречеше да постигнат тази цел? Балканските страни ли бяха тези, които им пречеха да го сторят? Не, те просто правеха запитвания относно значението на гаранциите,

сключени в горепосочения договор. Това всъщност е точно обратното.

Великите сили се обърнаха към Турция с не толкова категорична декларация и Турция отговори, че няма да позволи чуждестранна намеса и ще приложи нужните реформи сама. По този начин вторият проблем относно декларацията – реализацията на реформите от Великите сили – се разпадна поради това, че Турция не даде разрешение за чужда намеса. Това, по наше мнение, прави невалиден първия раздел – декларацията за ненакърнимост на териториалното статукво. Но въпреки това, ние не ще създаваме пречки пред балканските страни относно този въпрос.

Ако, в този ред на мисли, въпросът за статуквото не е въпрос от принципна важност за нас, то ще настояваме решително, че в случай на нарушаването му, трябва да се отбележат следните основни точки:

1. Липсата на интерес сред Великите сили относно териториалното увеличение и

2. Принципът на „равновесие“ в компенсацията между балканските страни, основан на договорите, предхождащи съюза им.

Подпис: Сазонов

Балканската война или руската оранжева книга...,
с. 19-21.

II-15. „Добрият монарх“

В тази криза императорът е в добра форма, по-добра от тази на всички нас [...]. Той е спокоен, той решава проблемите със съзнание и точност, които са естествени за него. Способността му да взема решения на възраст 83 години заслужава възхищение. Императорът иска мир [...]. Той иска да преодолее споровете със Сърбия и да заслужи прозвището си „Император на мира“, което му даде Европа. Но, ако се наложи, старецът няма да се поколебае...

Вестник *Hrvatski Pokret* („Хърватско движение“), 2 декември 1912 г.²¹.

? Какво е истинското отношение на император Франц Йосиф по време на Балканската криза? Бил ли е решителен или се колебаел? Съгласни ли сте с описанието на австрийския монарх, представено в текста?

II-16. Статия в румънски вестник, 16 юни 1913 г. – денят на българската атака срещу Сърбия

Сръбско-българският конфликт

Що се отнася до Австрия, тя подкрепя българите, тъй като е заинтересувана сръбите да не натрупват повече сили. Сърбия е нещо като иредентистки придатък към Хабсбургската монархия. Сръбското население в Унгария се бори ожесточено срещу идеята за Унгарска държава. Австрия, с анексията на Босна и Херцеговина, засили сръбския иредентизъм и ето защо подкрепя българите, с които няма никакви конфликти на базата на етнически проблеми.

Viitorul („Бъдеще“), VI, no. 1921, 16/29 юни 1913 г., р. 1.

II-17. Откъс от книга, написана от румънски политик

Войната между балканските съюзници беше очевидно планирана във Виена. Австро-Унгария искаше да попречи на увеличението на Сърбия със всички средства. Граф Берхтолд се надяваше да спечели подкрепата на цар Фердинанд Български и на Карол I Румънски. Тъй като заповедта, дадена от Фердинанд на армията му да атакува сръбите, съвпадна с уверения, дадени от Виена, че ще му помогнат румънците...

Diaconescu, pp. 34-35.

? Защо политиката на Австро-Унгария е важна за балканските държави? Каква е ролята на Австро-Унгария в междубалканските отношения по време на Балканските войни?

21. Статията се появява в австрийски вестник и е препечатана в *Hrvatski Pokret*.

II–18. Подялба на военната плячка

Окончателният погром на Турция няма да бъде край на балканската трагедия. Това е въвн от всякакво съмнение. Нациите, които основаха Балканския съюз, започнаха битката за завоевания и територии. И е абсолютно естествено, като се имат предвид вековното съперничество между тези народи и умствената им ограниченост, че най-решаващият момент в развитието на събитията на юг от Дунава ще бъде моментът, когато съюзниците ще трябва да поделят военната плячка. [...] Под руините на Европейска Турция остана нов вулкан, който винаги ще разтърсва европейския мир. Такава ситуация не може да бъде поправена с полумерки и платонически намеси. Европа има моралното задължение да демонстрира по най-внушителен начин силата си, за да прекрати, колкото се може по-скоро, съперничествата и борбите, които измъчват балканския свят.

Вестник *Mișcarea* („Движение“), Букурещ, 20 март/2 април 1913 г.

► И 18. Европа и бесните дечица (румънска карикатура, 1913 г.)

Furnica, IX, no. 20, 17 януари 1913 г., р. 9.

Текст: Европа и бесните дечица: защо тъщата не обелва нито дума за Балканската война?

? Общи въпроси към Глава IIb.

Как балканските народи възприемат ролята на европейските сили в балканския конфликт? Каква е политиката на различните европейски страни на Балканите?

Ролева игра

Разделете се на групи, представящи различните европейски сили. Опитайте се да формулирате интересите на всяка европейска страна на Балканския полуостров и нейната позиция по Източния въпрос.

II. Очакване и обявяване на войната

II-19. В Османската империя не очакват войната

Никой, от която и да е различна среда, не вярваше, че ще има война с България, още по-малко срещу четирите балкански страни. Всеки, от всички посоки, твърдеше: „Това е блъф“. Но това беше очевидно от много време. Тези държавици, заедно с Русия и Австрия, не можеха да ни оставят време, за да се засилим твърде много някой ден. Ако режимът на Абдул Хамид бе оцелял, войната можеше и да не се случи, тъй като политиките от тези малки и големи сили бяха напълно наясно, че този режим би ни довел бързо до резултата, за който мечтаеха.

Izzet-Fuad Pasha²², p. 33.

При какви обстоятелства не би имало война според Иззет-Фуад паша? Кого обвинява той за войната?

II-20. Прокламация на Георги I²³ по повод обявяването на война на Османската империя, 5 октомври 1912 г.²⁴

ДО МОЯ НАРОД

Нашето свещено задължение към скъпата ни страна, към нашите поробени братя и към човечеството, изисква държавата, след провала на мирните опити за осигуряване на човешките права на християните под турско управление, да вземе оръжие, за да сложи край на страданията, които те търпяха в течение на векове. Гърция, заедно със съюзниците си, които са вдъхновени от същите чувства и са обвързани със същите задължения, влиза в свещената борба за справедливост и свобода на потиснатите народи на Ориента. Армията ни и флотът, напълно осъзнаващи дълга си към нацията

и християнството, националните традиции, и горди с моралното си превъзходство и ценности, влизат пълни с вяра в битката, готови да пролетят благородната си кръв, за да възстановят свободата на потиснатите. Гърция, заедно със съюзниците си, ще преследва своята свещена кауза на всяка цена; призовавайки Божията помощ в тази напълно справедлива битка на цивилизацията, възкликваме: „Да живее Гърция! Да живее нацията!“

Gardika-Katsiadaki, Margaritis, *The Aegean*.

II-21. Българският цар Фердинанд обявява война

Манифест към българския народ

5 октомври 1912 г.

Българи,

В продължение на 25-годишното Ми царуване, аз съм дирил винаги, в мирна и културна работа, напредъка, щастието и славата на България. И в тази посока аз желая да върви постоянно българският народ.

Провидението обаче е съдило инак. Настана момент, в който българското племе е повикано да напусне благодатта на мира, и да прибегне към оръжието за постигане на една велика задача.

Отвъд Рила и Родопите, наши братя по кръв и по вяра не бяха честити и до днес, тридесет и пет години след нашето освобождение, да се сдобият със сносен човешки живот.

Всички усилия, направени за достигането на тази цел, както от великите сили, така и от българските правителства, не създадоха условия, при които тия християни да се радват

22. Иззет-Фуад паша е генерал-инспектор на османската кавалерия и бивш командващ на Трети смесен армейски корпус в Тракия.

23. Георги I, „крал на елините“ (1863-1913), е втори син на краля на Дания, Кристиан IX. Роден в Копенхаген през 1845 г., той е убит от един луд в Тесалоники/Солун на 5/18 март 1913 г.

24. Оригиналният документ е подписан от крал Георги, Е. Венизелос и членовете на кабинета.

на човешки права и свободи...

Нашето миролюбие се изчерпа... За да помогнем на угнетеното християнско население в Турция, никакво друго средство не ни остава, освен да се обърнем към оръжието. Само с това средство ние виждаме, че ще можем да спечелим закрила за живота и имота.

Анархията в Турско заплаши и нашия държавен живот. След кланетата в Щип и Кочани, наместо да се даде на страдалците правда и удовлетворение, каквито ние поискахме, турското правителство заповяда мобилизация на своите въоръжени сили. Така се извика на тежко изпитание нашето дълго търпение.

Хуманните християнски чувства, свещеният дълг да се помага на братя, когато ги застрашава изстребление, честта и достойнството на България, Ми наложиха повелителния дълг да повикам под знамената пригответе за отбраната на отечеството синове.

Нашето дело е право, велико и свято. Със смирено упование в закрилата и помощта на Всевишния, възвестявам на Българския народ, че войната за човешки права на християните в Турция е обявена.

Повелявам на храбрата българска армия да навлезе в турските предели! Редом и наедно с нас ще воюват против общия неприятел, за същата цел, войските на сдружените с България балкански държави – Сърбия, Гърция и Черна гора. И в тая борба на кръста против полумесеца, на свободата срещу тиранията, ние ще имаме симпатиите на всички ония, които обичат правдата и напредъка...

Фердинанд²⁵

Кишкилова, *Балканските войни*, с. 40-41.

II–22. Възвание към войниците от командващия Източната турска армия Абдуллах паша²⁶

8 октомври 1912 г.

Другари по оръжие и съотечественици,

Решихме да смажем противника, който тъпче свещената земя на отечеството ни. Утрешният и другият ден ще бъдат най-свещени байрамски дни за всеки мюсюлманин. Окончателното унищожение на противника, който от толкова години безпокои страната и народа ни, и който не дава мир и спокойствие на братята ни, живущи в България, трябва да се счита като свещен дълг на всеки мюсюлманин. Ето защо, всеки офицер трябва да се бие до последна капка кръв, за да се спаси свещеното ни отечество, на което всяка шепа пръст е оросена от кръвта на нашите деди.

Спасението на отечеството и на народа ще зависи от храбростта и твърдостта, които ще покажете в продължение на тези два дена.

Храбри и непоколебими другари! Уверен съм, че жаждата за отмъщение, която кипи в гърдите ви, ще бъде залог за изпълнение на този дълг. От съприкосновението, което имаме тези няколко дни с противника, разбрахме, че той е много страхлив, и няма съмнение, че ще се разбяга, щом му се покаже сила; но за това трябва да се изпълнят дадените заповеди.

Хайде, мили деца!

Напред!

Помнете, че вас чака на земята щастие, а на небето – рай. С нас са Бог, духът на Мохамеда и молитвите на халифа на земята, любимия ни Падишах.

В. Георгиев, Ст. Трифонов, с. 54-55.

Сравнете текстовете II–20, II–21 и II–22. Подчертайте общите думи и фрази. Какви чувства будят те? Какви са целите на войната според официалните изявления на двамата владетели? Какви са целите на войната според османския командващ?

25. Фердинанд I Саксбургготски (1861-1948), германски принц, владетел на Княжество България от 1888 г. и български цар от 1908 до 1918 г.

26. Абдуллах паша е главнокомандващ на Източната турска армия в началото на Първата балканска война.

II–23. Очакването на войната в Сърбия, 8 октомври 1912 г.

Белград, 8 октомври 1912 г.

Неблагоприятни новини се разпространиха из града вчера. „Мирише на мир!“ – говореха си хората, като поставяха кърпички пред носа си. Ако на сърбина му се даде право да избира: мир или холера? – той ще избере холерата [...].

Кога ще започне войната? Всеки пита, но само студеният вятър, който духа откъм Македония, знае отговора, или бюрата на министрите, осветени от електричеството дълго през нощта, ала никой от тях не желае да отговори.

Вестник *Hrvatski pokret* („Хърватско движение“), 9–31 октомври, 1912 г.

► И 19. Развлекателна екскурзия (османска карикатура, 5 октомври 1912 г.)

Seta, 41, 5 октомври 1912 г., р. 8, in Heinzelmann, p. 221.

🔑 Седмичникът *Set* се смята за конкурент и наследник на *Kalem* („Молив“). Както и *Kalem*, така и *Set* също излиза отчасти на османотурски, отчасти на френски език. Името *Set* идва от презимето на издателя Мехмед Джемил Джем. Публикуван е за първи път на 10 ноември 1910 г.

Превод:

Развлекателна екскурзия!

– Дайте ми обиколни билети до София, Белград, Цетине и Атина, връщане по желание.

– Колко билета, моля?

– 700 000 или 800 000 за момента.

► И 20. Балканите срещу тирана, 5 октомври 1912 г. (гръцка литография)

Цветна литография върху твърд картон, 55x41cm / 6 2x47cm / IEEE Collection, no. 4951/1, in *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...*, p. 57.

? Открийте кой кой е на афиша. Определете символите и ги съпоставете с ключовите думи от манифестите на владетелите на Гърция и България. Мислите ли, че империята е предопределена жертва, както е изобразена тук? По какъв начин плакатът влияе върху общественото мнение?

II–24. Българин описва народните чувства преди войната

На 5 октомври се извърши тържествен молебен. Фердинанд прочете прокламация за обявяване на войната, и Методи Кусевич, старозагорски митрополит, държа реч. Аз си спомням тези минути, като преживени в унес. Когато излизахме от черквата, сърцата на всички бяха дълбоко развълнувани, но в нашето вълнение цареше, свръх всичко, възторжена вяра в победата. Последователните борби на Възраждането²⁷, почвани все със смелост и увенчавани винаги със сполука – последният пример бе Съединението – дадоха на българския народ голямо самочувствие, бих казал, една религия на национален оптимизъм. Шейново и Шипка, Сливница²⁸, показаха, от друга страна, че българинът бе запазил ненакърнена храбростта, с която се бяха прославили неговите прадеди в най-старото минало. Ние имахме срещу себе си силен противник, но крайно подценявахме неговата сила. Чудно нещо: пет века под турско робство, сега вече, след като 34 години владеехме над турци в България, гледахме въобще на турчина отгоре надолу. За самата Турция се носеше у нас популярното понятие, че е умираща държава. Трябва да кажа, че затова помогнаха не малко карикатурите на Божинова във „Вечерна поща“, в които султанът биваше винаги изобразен като болник с превързана глава. Толкова българи, минали през войската, бяха имали, при стрелба, една мишенка с фес. Това го обричаше в очите им като предопределена жертва.

С. Радев²⁹, *Това, което видях...*, с. 24.

? Какво са чувствали обикновените хора във връзка с войната? Защо са толкова сигурни в победоносния ѝ край? Каква е ролята на официалната пропаганда за създаването на подобна увереност?

II–25. Откъси от два албански вестника, публикувани на албански език в чужбина, изразяващи две различни отношения към Първата балканска война

А. ИЗ ВЕСТНИК, ИЗЛИЗАЩ В БОСТЪН

Голямата среща, която патриотите организираха в Бостън, на 6 октомври 1912 г., е забележителна в историята на албанското движение. Други срещи, които се състояха в Америка, изразиха патриотизма и идеалите на нашата младеж. Но срещата от 6 октомври показва друг, неочакван и много забележителен, рядък момент: искам да говоря за неговото политическо значение.

Не бе незначително събитие да имаме патриоти, събрани от всички краища на Америка, и единодушно да заявим, че интересът на Албания е тотален съюз с Турция срещу балканските страни. Албания е под заплахата да бъде разделена, и може да бъде спасена само от своите поддръжници и приятели. Тази среща е причината, която, до известна степен, повлия върху османското правителство да защити правата на Албания по време на Лондонската конференция. Не може да се отрече, че ако Турция искаше да се откаже от защитата на Албания, щеше да бъде в неин интерес да даде на Гърция, Сърбия и Черна гора онова, което искат тези страни, и да сключи мир с тези кралства, и след това щеше да бъде оставена да се изправи само срещу България. Но нашите обединени действия я направиха по-мека, и нашата политика я принуди да разбере своите грешки, и щетите, които нанесе в миналото, и тя искаше да ни награти, настоявайки Янина,

27. Българското възраждане: период в българската история (от края на XVIII и през XIX в.), характеризиращ се със значителен национален, икономически и образователен подем.

28. Шейново, Шипка, Сливница: исторически места, прочути с големи български победи през XIX в.

29. Симеон Радев (1873-1967) – виден български историк, публицист и дипломат.

Шкодра и, ако е възможно, Монастир, да станат част от нова Албания.

Dielli („Слънце“), 19 декември 1912 г., р. 1.

Б. ИЗ ВЕСТНИК, ИЗЛИЗАЩ В СОФИЯ

Тази програма на четирите обединени сили е желаната, така че албанската нация не трябва да се обединява с Турция и да се сражава на страната на онзи, който е осъден на смърт. Трябва да издигне гласа си и да поиска правата си от Великите сили. Трябва да се оповести по целия свят, че албанската нация е под робство, и че, в продължение на четири години досега, тя се

► И 21. Сбогуване – в София и в Истанбул

L'illustration, t. CXL, 1er juillet-31 décembre (1юли-31 декември 1912 г., р. 301.

бореше и настояваше за автономия на Албания.

Mbi Aleancen Ballkanike („За Балканския съюз“), *Liri e Shqipërisë* („Свободата на Албания“), 12 октомври 1912 г., р. 1.

? *Dielli* („Слънце“) е седмичник, публикуван в Бостън от един от най-известните албански интелектуалци, Фаик Коница. *Liri e Shqipërisë* („Свободата на Албания“) е друг седмичник, публикуван в София, на албански език, от Кристо Луараси, патриот и интелектуалец.

? Какви са двете гледни точки спрямо войната и какви аргументи използва всяка една от статиите, за да подкрепи идеята си?

? Сравнете двете снимки. Какви са разликите и приликите между тях?

► **И 22. Черногорци ликуват при обявяването на войната, 1912 г.**

Balkanski rat u slici i reči, 6, 24 февруари (9 март) 1913 г.

II–26. Откъси от Съюзния договор между Кралство Сърбия и Кралство Гърция, подписан на 19 май (1 юни) 1913 г.

Член 2

В случай на подялба на територията на Европейска Турция, която в края на настоящата война ще бъде отстъпена на балканските държави според мирния договор [...], двете Високодоговарящи се страни се задължават да не влизат в специални споразумения с България, те ще се подкрепят взаимно и винаги ще действат по споразумение, като подкрепят взаимно своите териториални претенции и граничните линии, определени по-долу.

Член 3

Двете Високодоговарящи се страни, имайки предвид, че е от жизненоважен интерес за двете им Кралства нито една друга държава да не се намира между техните територии, западно от река Аксиос (Вардар), заявяват, че ще се подкрепят взаимно така, че Гърция и Сърбия да могат да получат обща граница [...].

Skoko, pp. 405-408.

II–27. Възвание на крал Никола Черногорски, 27 юли 1913 г.

Черногорци!

[...] Съкрушен от постигнатите победи и от славата на своите съюзници, нашият четвърти съюзник поиска да присвои съвместните ни геройства чрез сила, отхвърляйки Божията справедливост и бащинската присъда на Царя-патрон³⁰ [...]. Българите, подведени, отделени от нашето славянско племе [...], атакуваха своите братя и съюзници. Българите трябва да бъдат възпряни да използват същото оръжие и да бъдат научени да уважават взаимните интереси и славянската солидарност. Това решение легна твърде тежко на сърцето ми, защото с едната ръка трябва да се отсече другата, ала не можехме да постъпим иначе. Душата ми е обзета от скръб, тъй като трябва да окуража вашата храброст да отблъснем със сила българските атаки, но и тая надеждата, че веднъж щом ангелът на мира разпери криле над Балканите, ще поникне ново и силно дърво на славянското единство от нашата смесена славянска кръв [...].

Никола (подпис)

В Цетине, 27 юли 1913 г.

Balkanski rat u slici i reči, 23, 14 (27) юли 1913 г.

II–28. Възвание на гръцкия крал Константин, 21 юни 1913 г.

До моя народ!

Призовавам своя народ към нова борба.

След като създадохме съюз с другите християнски държави, за да освободим нашите страдащи братя, бяхме щастливи да видим, че обединената борба достига до победа и унищожаватиранията, и да видим гръцките войски да триумфират както по суша, така и по море. Победената империя отстъпи освободените територии общо на съюзниците. Гърция, с обичайната си честност и по споразумение с двама от съюзниците си, искаше приятелско разпределение на освободените области според правата на всяка нация, и предложи всички

30. Руския цар Николай II (1894-1917).

различия да бъдат решени чрез арбитраж. Но нейният алчен съюзник, България, отказа всякакво обсъждане или споразумение, и се опита да заграби по-голямата част от плодовете на общата победа, като не признаваше нито етническите права и жертвите на останалите, нито каквато и било друга рационална нужда от баланс.

Като използва всякакви начини за измама и произвол, и като забрави за освободителната кауза на войната, задълженията си към съюзниците си, загорчивия опит на християнските народи от полуострова, в резултат на минали раздори, или за бляскавите резултати, които се получиха от сътрудничеството им, България стигна чак дотам, че да започне потисническа война, като се обърна срещу съюзниците си, за да наруши и узурпира правата им, по този начин осквернявайки светостта и основанието за общата борба.

С оглед презряното поведение на България, дългът на другите съюзници е кристално ясен. Те трябваше да се обединят отново и да запазят единството си, за да се изправят срещу ненаситното грабителство на техния бивш съюзник, да защитят своите жизненоважни интереси, като стъпчат хегемонистичните претенции и като осигурят баланса между държавите на Емос [Балканите], толкова нужен за тяхното мирно съвместно съществуване.

Гръцкият народ, в тясна солидарност със Сърбия и Черна гора, убеден в светостта на делото, отново вдига оръжие, в нова борба за домашното огнище и олтара.

Моята армия и флот, които направиха Гърция по-велика, са призвани да продължат благородната си битка и да спасят освободените от турската тирания от застрашаващото ги ново, най-ужасно робство. [...]

Новата борба е толкова осветена, колкото и първата, от Бог, за Чиято благословия умолявам, „защото Кралят вярва в Исуса, и че Божията милост е с нас, за да победим” [...].

Балца [в Беотия], 20 юни 1913³¹.

Government Gazette of the Kingdom of Greece („Правителствен вестник на Кралство Гърция”), 21 юни 1913 г.

? Сравнете текстовете II–27 и I–28: какво е значението на думата „брат” във всеки един случай? Определете значението на същата дума в текст II–20. Обяснете значението на фразата „да защитят своите жизненоважни интереси... мирно съвместно съществуване”. Сравнете тази идея с идеята за баланс между европейските сили в същия период.

II–29. Вестниците и общественото мнение в Румъния в навечерието на румънското нахлуване в България по време на Втората балканска война

А. ИСКАМЕ ВОЙНА

От всички краища на страната има само един звук, който кънти от сърцата на всички ни, крещящи в един глас:

„Искаме война!”

В Румъния не остана нито една сила, която би могла да спре войната; всеки, който би се надигнал срещу течението, ще бъде пометен от устрема на вълните му [...].

Румънският народ – и всеки румънец – усеща днес, че Велика България е национална заплаха: политическа, етническа и икономическа заплаха за Кралство Румъния и за цялата румънска нация. [...]

Тази война е *просто превантивна*. Искаме да осигурим бъдещето на страната си, искаме да елиминираме опасността, която би могла да го застраши, искаме от днес нататък да живеем в мир, да се развиваме далеч от всякаква конкуренция, да унищожим в зародиш всяка възможна заплаха.

Universul („Вселена”), XXXI, no. 176, 29 юни / 12 юли 1913 г., p. 1.

Б. ТЪЛПАТА БЕ ОГРОМНА

Тълпата бе огромна. Много плакати бяха с надписи, свързани с войната, и викът

31 Документ, подписан от крал Константин, от премиер-министъра Ел. Венизелос и от членовете на кабинета.

„Мобилизация!“ се разнесе от гърлата на хиляди хора. [...] Указът за мобилизацията предизвика буря от ентузиазъм. Резервистите бързат към Букурещ от най-отдалечените краища, влаковете са препълнени, хората по покривите на вагоните пеят и са пълни с живот: но колко далеч сме от голямата война.

Vasalbaşa, p. 116.

? Защо „по-великият съсед“ представлявал национална заплаха? Смятате ли това твърдение за истина? Намерете и обяснете разликите между тези текстове и възванията на гръцкия крал и българския цар, обявяващи война на Османската империя.

► И 23. Румънски войници играят хора (хоро) на път за България

Gazeta Ilustrată („Илюстриран вестник“), II, № 31, 13 юли 1913, p. 4.

II–30. Статия в румънски вестник, целяща да обясни причините и целите на румънското нахлуване в България

Щяхме винаги да се намираме под заплахата на българските оръдия, и процъфтяването на нацията ни щеше да бъде застрашено от войната, която ежегодно щеше да бъде на прага ни; докато ако сега, от самото начало, българите почувстват тежестта на железните ни ръце, под натиска на нашия ярем, те завинаги ще изоставят домогванията си, дръзки и несправедливи спрямо слабостта им, която със сигурност ще ги

накараме да почувстват.

Сега, ролята на съвременна Румъния е онази на изкусния и смел хирург, който трябва безмилостно да реже плътта, за да отстрани от корен всяка заплаха, която застрашава живота на целия организъм. Нашите военни операции от другата страна на Дунава, трябва да бъдат редовни хирургични операции днес, а не само прости палиативи, които ще спрат за момент треската, оставяйки ни с опасността тя да се завърне утре много по-силна.

Mișcarea, V, № 152, 8 / 21 юли 1913, p. 1.

? Определете и анализирайте пропагандните елементи в този текст.

II-31. Декларация на българския министър-председател Ст. Данев³² за румънското нахлуване в България

Министър-председателят и министър на външните работи, г. д-р Данев, направи завчера, пред Народното събрание, следното изложение.

Г. г. народни представители!

От вчера насам нови облаци са се надвесили над България. Снощи в 6 ч. тукашният ромънски министър ми съобщи, че ромънското правителство дало заповед на своите войски да навлязат в България. За мотив се посочва, че, от една страна, Ромъния си била запазила свобода на действие в случай на война между балканските държави, а от друга, войната била избухнала и то предизвикана от нас. [...]

Остава да засегна с две думи нашите отношения с Ромъния. Известно ви е, че отношенията ни с Ромъния от край време бяха най-приятелски [...]. Ето защо, българското правителство, като има предвид досегашните приятелски отношения между двете държави, счита мерките на Ромъния за неоправдани, и смята, че ромънското правителство, каквито

32. Стоян Данев (1858-1949), юрист, професор и политик, лидер на русофилската Прогресивно-либерална партия, министър-председател (1 юни – 4 юли 1913 г.).

и съображения да са му диктували тия мерки, не трябваше да отива до крайност, за което ние отхвърляме всякаква отговорност.

Господа! Ромънските войски навлизат в ония наши покрайнини, в които засега обитават само старци, жени и деца. При тази обстановка реч за въоръжено стълкновение не може да става, и за да се избегне всяка сянка от това, ние заповядахме на пограничните наши постове да се оттеглят, а на гражданските чиновници – да си останат на местата, за да успокоят населението в границите на възможността.

Вън от това нам остава само едно – да протестираме високо против това с нищо неоправдано нагазване в нашите бащини огнища. Застанали на тези позиции, които са и позиции на установения ред и на справедливостта, ние се явяваме пред съда на публичната европейска съвест, и се надяваме, че нашето право ще бъде оценено от всички.

Вестниците „България“, № 230, 30 юни 1913 г.; „Мир“, № 3929; „Народна воля“, № 36, 1 юли 1913 г.; „Народ“, № 15, 2 юли 1913 г. – В: Кишкилова, *Балканските войни...*, с. 225-226.

Общи въпроси към Глава IIc.

Сравнете илюстрации 21, 22 и 23. Какви чувства предават те и какви чувства имат за цел да събудят? Опитайте се да намерите повече изображения от страната ви, които илюстрират чувства, породени от войната.

Ролева игра

Разделете се на групи: а) българи, б) гърци, в) сърби, и се опитайте да обсъдите правата си върху Османската империя. Обяснете, през призмата на своята национална идея, защо трябва да окупирате определени региони на Османската империя.

ГЛАВА III

Общества във война

По време на всяка война обществата, които участват в нея, едновременно са обединени и разединени. В самото ѝ начало те обикновено са обединени в крайните си идеали и в стремежа към победа, но постепенно се изправят пред нейната бруталност. Същевременно са разединени не само на политическа основа, но и в реалността: докато повечето от мъжете са на фронта, жените, децата и възрастните хора са у дома, страхувайки се постоянно, че ще изгубят най-близките си. Усилията да се води обичайния ежедневен живот са просто невъзможни. Войната нанася съкрушителен удар върху практически всичко. Дали на фронта или в тила, всеки полага същите върховни усилия, доброволно или не.

Военните фронтове винаги са били мястото, където се създава официалната история на войната. Подробните описания на победи и поражения, на изкусни или гибелни маневри, са само едната страна на онова, което се е случвало. Както победите, така и пораженията създават галерия от идеализирани свръхестествени герои и ситуации, които градят митологията на всяка война. Балканските войни не са изключение. Същевременно, ужасяващото лице на войната е онова, което изцяло доминира във всяка лична памет: хиляди убити, ранени и осакатени, безкрайна умора и изблици на насилие.

Различни паравоенни, въстанически групи – често обикновени въоръжени банди или отряди – играят значителна роля в общата картина на Балканските войни. Обратно на редовните войски, в които военната дисциплина е адекватна, тези групи са основната причина за повечето актове на насилие над цивилни във военните зони. Подпалването на селата на „другите“ и традиционното разбойничество също се превръщат в неразделна част от историята на войните, както и насилствените покръствания и преселенията.

Тази глава дава възможност да се добие по-уравновесена представа за живота, който армиите (на фронта) и цивилното население (на фронта и в тила) водели по време на Балканските войни. Поставихме акцента върху опита от войната, предаден от войници от различни националности, за да покажем сходните черти на страданието, но също и уникалността на войната, като ежедневно преживяване, пораждащо чувства, каквото например е другарството.

Ролята на жените във военно време е също така документирана от две перспективи: а) идеализираната жена – майка или героиня, и б) жените на фронта или зад фронтовата линия, като медицински сестри, майки и съпруги. Освен това, националните сблъсъци на фронта са отразени в позицията на малцинствата зад фронтовата линия. Християните в Османската империя и мюсюлманите в балканските национални държави са засегнати от несигурност и насилствена миграция.

Конфликтните гледни точки на повечето от изворите са насочени към демитологизирането на героичните официални национални разкази за войните и към показване на сложността на самото явление *война*.

III. Военните фронтове

► И 24. Българската армия

L'illustration, janvier-décembre (януари-декември) 1913 г., р. 249.

III–1. Описание на победата на сръбската армия край Куманово

Битката продължи два дни и една нощ. Турците бяха заели изключително добри позиции, които укрепиха много добре и изкусно замаскираха навреме. Военните аташета на чуждестранните сили, които обследваха Кумановската позиция след битката с цел да я изучат, твърдят, че като съдят от избора на позицията и начина на укрепяване от страна на турците, може ясно да се види, че турците са имали отлични командири, които са познавали в детайли правилата на модерното водене на война, и които са приложили тези правила в битката при Куманово във всяко едно отношение и с пълно разбиране.

Фактът, че сърбите ги разбиха така брилянтно и ги отблъснаха зад тези укрепени позиции, е само доказателство за способността на сръбските офицери и за неподражаемата смелост на сръбските войници, чиято водеща идея беше отмъщение за Косово! Бихме били несправедливи към противника, а това не е характерно за нашия народ, ако пропуснем да споменем с нужното уважение смелостта на турските войници.

За два дни и една нощ – безброй пъти пренебрегвайки смъртта – те се опитваха да проникнат в редовете ни чрез нападения, и успяха много пъти да отразят нашите атаки, докато бойците ни по целия фронт не започнаха да щурмуват с щикове, и с голяма непоколебимост решиха чия ще бъде победата в сражението, влизайки в ръкопашен бой с байонетите, както някога на Косово. В този момент, около 100 000 сърби имаха само една цел – победа или смърт, равна на смъртта на косовските мъченици. Турците, чиято смелост не може да бъде отречена по никакъв начин, не успяха да устоят на този устрем, а той би бил неотразим и за която и да е друга армия, защото, когато 100 000 герои решат да тръгнат към смъртта си и в огъня с огромната решимост „Никога не ще се върнем живи!“, врагът ще бъде победен, колкото и да е многоброен.

Balkanski rat u slici i reči,

2, 27 януари (9 февруари) 1913 г.

III–2. Завладяването на Солун от гръцката армия

ТЕЛЕГРАМА СЪОБЩАВА
ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА ТЕСАЛОНИКИ

КРАЛЯТ Е НА ПЪТ СЪС СПЕЦИАЛЕН ВЛАК

Завладяването на Тесалоники

Завладяването на Тесалоники се очакваше в последните 24 часа, но съобщението, че гръцката армия е влязла в града доведе до избухване на емоции и радост вчера, когато първо Атина, а после и останалата част от Гърция почувства неописуемо облекчение, което следва след всички велики събития и което произлиза директно от душата на нацията. Борбата, предприета срещу Турция не позволяваше никому да вярва, че гръцката армия ще влезе толкова скоро триумфално в този най-голям македонски град.

И тази победа – в която загубите са съизмерими с важността на събитието и след дълъг и мъчителен преход, специално по това време на годината, когато трябваше да се преминат мостовете, унищожени от отстъпващия враг и да се преодолеят наводнения – става още по-важна с оглед на иронията, с която европейското обществено мнение първоначално посрещна обявяването на войната между Гърция и Турция и истинския брой на вражеските сили, срещу които трябваше да се сражава армията ни.

Първият македонски град вече беше освободен от гръцките копия, както и други провинции, преди турски, но които винаги са били абсолютно гръцки и населението, което до вчера беше под турско подтисничество, сега може да диша въздуха на свободата; робите могат да надигнат глава и да празнуват свободата си. Гръцката кръв, пролята за тази кауза, дойде като капка роса за да съживи повехналите цветя на македонската свобода. Никой не страда за това. Родителите, които чуха за загубата на синовете си в свещената война за страната им, благословиха късмета си и ако майките проляха сълзи, те го направиха, защото научиха, че смъртта на техните обични даде свобода на хиляди наши братя. Сестрите им не скърбяха. А ако техните малки братя изразяваха скръбта си, то бе защото късметът им ги задържа извън този благороден триумф. А осъществяването на идеалите на нацията, поне за някои от нашите съотечественици, носи чувството за всеобща, неограничена радост; всяко гръцко сърце, всеки гръцки ум, където и да е по света, сега е обърнат към полята на Македония.

При влизането в Тесалоники, гръцките войски прибавиха още една славна страница към гръцката история и получиха почести и уважение за силата си.

Вестник *Embros* (“Фронт”), Атина, 27 октомври 1912 г.

► И 25. Последният салют (битката при Куманово)

? От какви националности са хората, приветстващи гръцкия престолонаследник?

Цветна литография върху твърд картон, 42 x 62 cm/44 x 62 cm/IEEE Collection, no. 4951/99, in *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...* ("Балканските войни: 1912-1913..."), p. 103.

► И 27. Предаване на турското знаме на крал Никола след влизането на черногорските войски в Шкодра, април 1913 г.

? Откривате ли прилики в описанията на битката при Куманово и завладяването на Солун? Можете ли да откриете преувеличения? Каква е целта им?

Сравнете текста със снимката. Отговаря ли фотографията на описанието на битката?

Военен албум на Rista Marjanović (1912-1918).

► И 26. Престолонаследникът на Гърция влиза в Солун

Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore* ("История на Черна гора..."), p. 283.

► И 28. Българският цар Фердинанд стои върху руините на крепостта на Кавала

L'illustration, janvier - décembre (януари-декември) 1913 г., р. 17.

Сравнете И 26 и И 27. Как са представени двете личности? Какво е символното значение на двете снимки?

► И 29. Гръцко-българското „братство“

Adevărul ("Истина"), XXV, № 8353, 11 декември 1912, р. 1.

Превод: В Солун царят на България целуна краля на Гърция. Българите завзеха височините на Солун с оръдията си! (съобщават ни по телеграфа). Фердинанд: „Нека се целунем, но можеш да целунеш Солун за сбогом“.

III–3. Сръбски войник помага на турски деца

*Какъв е сръбският войник
Съчувствието към противника*

Всички по-големи градове в новоосвободените райони са пълни с нещастни, бедни турци, голи и босоноги, гладни и жадни. Онези, които изкарваха хляба им и ги бранеха, отидоха в армията, за да бранят империята, докато жените, старците и децата останаха без защита. От страх пред противника те оставиха къщите си и всичко в тях, и избягаха в градовете, като се надяваха, че там по-лесно ще намерят закрила. Гладът ги накара да просят за парче хляб. И затова, в новоосвободените градове, не можеш да ходиш по улицата без да те притесняват бедните турци, които молят да им се даде нещо, да получат храна.

Един офицер ми описа следната сцена от Кавадарци:

Кавадарци е пълен със сиромаси турци, които умират от глад. На един ъгъл сръбски

войник, обикновен редник, седнал на камък, беше взел две турски момченца в скута си и ги беше прегърнал: едното седеше на лявото му коляно, а другото – на дясното. В едната си ръка той държеше войнишкия хляб, а байонета в другата; режеше хляба с байонета, давайки първия залък на едното турче, втория – на другото, а третия – на себе си. Гледах отстрани и почувствах болка в сърцето си, защото нямаш фотоапарат, за да заснема тази прекрасна сцена на любовта на сръбския войник към децата на победения враг, и неговото съчувствие към нещастията им.

Balkanski rat u slici i reči, 12, 7 (20) април 1913 г.

? Характерни ли са подобни актове на човечност за дадена нация? Какво показват те?
Вярвате ли, че подобни актове на състрадание са възможни по време на война?
Известни ли са ви текстове от вашите учебници за някакви подобни хуманитарни действия, извършени от „противниковата страна“? Смятате ли, че това е реалната ситуация, или това би могло да е пропаганда?

► И 30. Турски деца поздравяват сръбски войници, 1912 г.

L'illustration, t. CXL, 1er juillet-31 décembre 1912 (1 юли-31 декември, 1912 г.), p. 373.

🔑 Текст: По „границите“ на войната. Поздрав за победителите от деца, които не разбират, че са били победени.

III-4. Риза Нур обяснява причините за османското поражение

За битката при Люлебургас

Говори се, че някои войници в главната квартира викали „Бягайте... какво стоите тука? Свърши се, всеки за себе си“. Така някои войници избягаха от фронта. Разрази се ненужна паника. Редниците, които разпространиха слухове, бяха българи. Смятам, че това е истината. Имаше гърци и българи в армията ни, те бяха наши поданици. Всички те бяха предатели спрямо турците. Много от тях се сражаваха срещу нас с години. Това е урок. Абсолютизмът трябваше да изпита това хиляда пъти, за да не набира

войници, които не са мюсюлмани. Добре де, в това имаше смисъл. Те [юнионистите] казват: „Това е конституция. Не може да има такова нещо. Те също са граждани. Те са партньори в добро и в лошо“. Това също бе истина, но такова беше положението. Турчинът е този, който винаги плаща кървавия данък, той е онзи, който винаги умира. Турската нация започваше да изчезва. Да, чуждите елементи също би трябвало да умират, истина е, но те причиниха толкова страшно бедствие. Някои казват, че паниката е предизвикана от юнионистите, които, според слухове, викали „Бягайте...“. Армията ни от Румелия бе разбита от сърбите. Тя отстъпи навътре в Албания. Казват, албанските батальони избягали от фронта. Сърбите в това

време подмамили албанците да го сторят. Това е истина. Гърците обсадиха Янина.

Там Вехип паша и брат му Есад паша организираха упорита съпротива. Началникът на щаба им, Али Фуад, показа смелост, и бе ранен. Но албанските бойци избягаха и от Янина. Турските войници бяха гладни и болни. Героичните бойци браниха Янина дълго, но после и Янина падна. Хасан Риза паша показва голям героизъм в Шкодра. Благодарение на него, обсадата на Шкодра продължи дълго време. В крайна сметка, албанецът Есад паша, онзи, който някога се опита да накара Абдул Хамид да абдикира, уби Хасан Риза. Смъртта му е голяма загуба за турците. Есад бе един от негодниците. По-късно, след независимостта, албанците го убиха, но каква полза? Така падна Шкодра. Комендантът на Солун, албанецът Тахсин паша, предаде Солун без бой и без никакви условия. Казват, че взел пари от гърците за това. Тази поредица от събития показва, че албанците са онези, които причиниха тези беди. Какъв прекрасен начин да се види какво означава да назначаваш чужди елементи на високи постове. Този кабинет бе наистина тъп.

Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım* ("Моят живот и спомените ми").

Какви са причините за поражението според автора на мемоарите? Защо твърди, че войници трябва да са само мюсюлманите?

III–5. Майор Милован Гаврилович разказва как пленил Шукри паша³³

Моят полк, 20-ти, имаше задачата да овладее Казантепе. [...] Той бе посрещнат с голям отпор, и по-специално с артилерийския огън. [...] Но полкът продължи да напредва в силна широка вълна, като атакува на щик турската пехота пред себе си и я разпръсна. Не можеше да има каквото и да е съмнение за сигурната ни победа. И наистина, малки бели флагчета скоро се развяха по фортовете, и един пратеник на Шукри паша се приближи до офицер от 20-ти полк, открито търсейки командващия на сръбската армия,

генерал Степа Степанович, за да преговаря за предаването си с него. [...]

Офицерът ме пропусна през тъмни окопи и ме заведе пред канцеларията на Шукри паша. Веднага щом се отвори вратата на канцеларията, аз влязох вътре. Шукри паша стоеше там с целия си щаб. Приближих го, козирувах, и в този момент, който никога няма да забравя, се обърнах към него с думите:

– Ваше превъзходителство! Майорът от сръбската армия Милован Гаврилович има честта да ви съобщи, че от този момент сте под закрилата на сръбската армия.

Определено исках да избегна по-сурови термини, като например „пленник“. Веднага помолих от него да приеме, заедно с всичките си офицери, най-искрени комплименти от цялата сръбска армия за героичната защита на Едирне.

– Знаех и преди – рече Шукри с развълнуван глас – че сръбският народ е добър и смел. По време на тази война се убедих лично в това.

Той незабавно ме представи на другите генерали и на цялата свита, и ми предложи да седна. Най-тържественният акт от падането на Едирне приключи. [...]

Времето напредваше и трябваше да прекъсна този приятен разговор, затова помолих Негово превъзходителство да бъде извинен, и излязох навън.

Още щом напуснах, в крепостта пристигна български офицер, един лейтенант, и ми каза, че идва със заповед да отведе Шукри паша.

– По чия заповед? – запитах аз.

– По заповед на генерал Иванов.

– Имате ли идентификационни документи?

– Не.

– Не Ви познавам! – казах му спокойно.

– Всички сме под командването на генерал Иванов. – отвърна той.

– Това е вярно. Всички офицери са под командването на генерал Иванов, но кой гарантира, че Вие сте офицер изобщо. Нужни са ми документи и пълномощия, за да Ви предам Шукри. [...]

Отидох отново при Шукри паша:

33. Шукри паша е командир на турската армия, обсадена в крепостта на Одрин.

– Ваше превъзходителство, казах аз, тук има един български офицер, който казва, че за Ваше превъзходителство е подготвена квартира. Ако Ваше превъзходителство иска да напусне, можете да отидете там незабавно. Но, ако, от друга страна, ...Ваше превъзходителство желае да остане тук тази нощ, за да се погрижи за делата си, той е свободен да прекара нощта тук.

Така и стана. Шукри остана през нощта в крепостта ни, където бе заловен.

Balkanski rat u slici i reči, 13; 14 (27) април 1913 г.

След обсада от пет месеца (и след ожесточени атаки от страна на българската армия, както и на две сръбски дивизии, а също така героична отбрана на османския гарнизон), главната османска крепост в Тракия, Едирне/Адрианопол/Одрин е превзета от съюзниците на 13 март 1913 г. И българските, и сръбските командващи офицери обявяват, че отбранителните линии са пробити от техните войници и че те са единствените „победители“. Подобни спорове се разразяват и на други места, и по-късно повлияват върху общественото мнение в съответните балкански страни и върху техните историографии.

III–6. Доклад от френския военен аташе в София, който заявява, че крепостта Одрин (Едирне) е превзета от българската армия

22 април 1913 г.

Отношенията между двата народа са днес най-напрегнатите, и доказателства се появяват при всякакъв случай.

Завземането на Одрин е едно от тях...

Българските части от източния сектор, с упорита борба превзеха главната позиция. И само вследствие на това събитие, в другите сектори турците вдигнаха бяло знаме, опразниха позициите си и отстъпиха крепостта на нападателите.

Прегледът на тези позиции го доказва: във всички сектори, освен източния, турците са имали време да унищожават материала.

Турците са имали следователно в тези сектори всичкото необходимо време, за да извършат разрушенията си, докато в източния сектор материалът е невредим, тъй като

енергичният натиск на българите не е оставил време, за да бъде изваден от строя.

Все пак, сръбските вестници твърдят, че техни дивизии сами са завзели главните позиции в секторите, в които са действували.

Те твърдят също, че Шукри паша се е предал на 20-ия сръбски полк. А според изявлението, направено от самия него на г-н Неклюдов, руски министър в Сърбия, той е бил пленен на 13/26 сутринта от полковник Мархолев, командир на полка на българската гвардия.

20-ти сръбски полк едва по-късно бе натоварен с неговото пазене във форта....

Матарел³⁴

Балканската война през погледа на един французин, с. 272.

Кой превзема Одрин според майор Гаврилович и кой според Матарел? Известни ли са ви и други примери за спорове кому принадлежи дадена победа?

III–7. „Адрианопол падна“ – статия в румънски вестник

Падането, след почти пет месеца, на тази крепост, изолирана от турските армии, обсадена от враговете, гладуваща и принудена да се предаде само поради липсата на храна и, разбира се, на амуниции, не може да бъде победа и за българите.

Турците не трябва да се срамуват, защото този свещен град не е бил предаден, а е превзет от бурята, след отчаяна борба, която ще увековечи героичното име на Шукри паша. Героичната съпротива на града на Хадриан някак си реабилитира Османската империя, толкова дълбоко морално компрометирана от нещастните си поражения и така наранена от почти пълното си изтласкване от Европа.

Adevărul, XXVI, no. 8443, 15 / 28 март 1913, р. 1.

Как обяснява авторът падането на Одрин? На кого симпатизира авторът? Опитайте се да обясните защо?

34. Майор Матарел, френски военен аташе в София от май 1912 до април 1913 г.

► **И 31. Уреждането на турско-българския конфликт, румънска карикатура, 1913 г.**

Превод: Уреждането на турско-българския конфликт. Турция изпуска Одрин от ръцете си... Обединените европейски сили са решили да ѝ го върнат.

Furnica, IX, no. 52, 29 август 1913 г., p. 12.

IIIb. Животът на фронта

III–8. От планината Старац до Битоля: дневник на един войник от Дунавската медицинска колона, описващ ситуацията в сръбската армия

12 октомври (1912 г.)

[...] Има съвсем малко медицински сестри, и тези, които са тук, са се оттеглили в болничните стаи, и не посещават онези нещастни хора, които пожертваха за страната живота и спокойствието на близките си у дома.

Сега само си помислете как се чувстваха тези нещастници, като гледаха другарите си да умират край тях, не от рани или от болки, а от нощния студ, и без помощ от страна на онези, чието задължение е да бдят над тях, като се молеха и призоваваха сестрите и дежурните, тези войници, които жертваха всичко, включително и живота си, за благо и славата на нашето Отечество. Но какво може да стори човек?

Командирите не мислеха много за това.

Така отмина целият ден. Нашият военен лекар, д-р Меджера, тичаше неуморно край ранените, макар че имаше задължения и в Колоната, но поне облекчи положението на бедните ранени, доколкото можа [...]

Можеха да бъдат чути силните викове на ранените, чиито рани изстиваха. Тъжното им охкане разкъсва сърцето ти.

Командирът нареди да им се даде вода, тъй като тези нещастници, както самите те казаха, не бяха получили и капка вода, за да утолят жаждата си. Стенанията на ранените раздираха тишината на нощта през цялото време.

13 октомври

Ранените стенат ужасно. Сварихме малко чай в казана и им го отнесохме, за да утолим жаждата на всеки един с по чашка от него.

Ах, колко бяха благодарни тези момчета. „Бог да ти даде всичко най-хубаво!"; „Това е наистина добро!" – казваха мнозина от тях.

Много от онези, които бяха толкова изтощени, че не можеха да говорят, ни гледаха така мило, така нежно, че можеше да прочетеш благодарността в очите им.

През нощта мнозина умряха от студа и дъжда, който заваля призори.

Едно бедно момче издъхна, докато седеше върху сандък с боеприпаси и се подпираше на лактите си. Изглеждаше сякаш седи, погълнат от мислите си. Майор Милан Попович, мислейки, че е жив, отиде до него и му предложи малко чай. Но когато не получи отговор, го погледна поотблизо и разбра, че е мъртъв. Приближих се да видя кой е той и прочетох на табелката, която висеше на гърдите му, че е селянин от Жарково³⁵. Когато един ранен турски войник, който лежеше между нашите войници, ни видя, той ни помоли със скръстени ръце, викайки: „Аман, кардаш, аман!“ и нещо друго, което не разбрахме, да му дадем вода. Дадох му и чаша чай, и го покрих със слама и мушама. [...]

Balkanski rat u slici i reči, 7, 3 (16) март 1913 г.

Опишете впечатленията си от автора, помагач на турския войник. Защо ранените войници не получават вниманието, от което се нуждаят?

III–9. Страданията на конете, описани от турски лейтенант³⁶

От вчера не е спирало да вали. Прекарахме нощта в палатката, с конете, привързани до нея; ние бяхме мокри до кости. Добичетата ни страдаха много. След дългите походи и прикриващи маневри, които извършихме, бедните животни заслужаваха малко повече удобства, но какво можем да сторим? [...]

Възползвам се от този свободен ден, за да довърша записките си и да се погрижа за прекрасната си кобила Кара Шебек (Черната маймуна). Бедното животно, тя вече изглежда уморена, а аз трябва да цялата война на гърба ѝ.

Selim, pp. 28-29.

► И 32. Превозване на ранени войници от пристанището на Солун

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

III–10. Положението на българската армия в Тракия, описано от един французин

[18 декември 1912 г.]

Толкова уморените хора бяха лесна плячка за болестта.

Още с влизането в Турция санитарното състояние беше посредствено в някои части; едва пресякъл границата, 7-и пехотен полк трябваше да бъде изолиран в биваците, тъй като 30 случая на тифус се бяха появили в редовете му.

Но положението стана сериозно, едва когато армията, която се движеше към Чаталджа, замести в биваците турската армия, оредяла от болестите.

Българското командване, не проявявайки предвидливост, пренебрегна елементарните хигиенни предпазни мерки; нито едно отходно място, близо до биваците и стоянките; незаровени вътрешности от заклани животни; много трупове на хора и животни, оставени незакопани.

С една дума, няколко дена след пристигането на армията пред Чаталджа, холерата се стовари върху нея.

Имало било петнадесет хиляди случая на холера; малко от тях са били последвани от смърт.

35. Село край Белград.

36. Лейтенант Селим бей пише дневник, отразяващ военните действия в Тракия от октомври до декември 1912 г. Дневникът му е публикуван на френски през 1913 г.

Бяха взети енергични мерки; смяна и подобряване на биваците; изрична заповед да се пие само преварена вода под страх от разстрел; различен род грижи и обща почивка, дадена на хората.

Днес, изглежда, епидемията е спряна; отпочиналите хора са в състояние да оказват всички услуги, които могат да им бъдат поискани.

24 март 1913 г.

Що се отнася до собствените им ранени, българите проявиха спрямо тях същото безгрижие, същото безразличие, както и през останалата част от кампанията. Някакви мерки са били, разбира се, взети по отношение на тях, но повечето български лекари, натоварени с тяхното прилагане, не се интересуваха от мисията си, и ранените бяха лекувани, когато добрият случай позволяваше...

Сцените на диващина са безброй в тази война. Българите ще си го платят, тъй като, поради безразличието им спрямо ранените, има голям брой мъртви от тези, които биха могли да бъдат спасени. Броят на мъртвите им за цялата кампания е понастоящем от 30 000 до 32 000; от 50 000, които бяха ранени, мнозина са инвалиди, поради липса на грижи. Това е чиста загуба за работата, от която в бъдеще България ще има такава нужда, за да се вдигне икономически след тази война.

Балканската война през погледа на един французин, с. 10, 108-109, 276.

III–11. Хърватски лекар споделя мислите си след посещение на бойното поле край река Марица

Пътят за Дринополье [Одрин]

След като получихме пропуск от адютанта на генерал Степанович и след като поискахме инструкции, тръгнахме на път за Дринополье. От Мустафа паша [Свиленград] до Дринополье са 35 километра [...]

След около час и половина вървеж ни настигна празна армейска каруца с доста добри коне. Каруцарят, сръбски войник, ни взе с удоволствие, и след час и половина достигнахме

до село, наречено Кемл, където са разположени сръбски пионерни части; онези, които построиха мост на Марица. Командващият офицер на частта, капитан Ружич, когото открихме да чете вестник в палатката си, ни посрещна любезно, след като се представихме и му показахме пропуска си. Той ни взе да огледаме земянките (подземните помещения), където войниците готвеха боб за обяд в големи казани. Тези земянки са доста удобни; има място за около 12 войници във всяка, малко по-високи са от човешки бой, дори са с прозорци – за стъкла на прозорците се използват големи бутилки, на пода са разположени сламеници. Войниците, които срещнахме там, бяха жизнени и весели [...]

Когато се върнахме в лагера от моста, капитанът нареди на едно момче, с шапка на шофьор, да подготви колата и да ни откара до позицията. Колата бе на разположение на генерал Рашич, и момчето обясни на капитана, че генералът му е забранил да вози когото и да било без негово разрешение. Капитанът обаче му нареди да откара нас, „скъпите братя“, където и да поискаме, на негова отговорност.

Около Дринополье с кола

Открихме войниците недалеч от оръдията, да се разхождат, да пушат, да чистят дрехите си и да носят вода. Времето бе чудесно, въздухът леко хладен, но не студен, слънцето грееше силно, така че поискахме да останем до другия ден и да прекараме нощта в земянката; щяхме сигурно да сторим така, ако докторът от Мустафа паша не ни заплаши с карантина, ако останем още един ден. Войниците, които посетихме, бяха много весели и, за да ни доставят удоволствие, ни показаха как пълнят оръдията с шрапнели и снаряди; дадоха ни и гърнета с неексплодирани турски шрапнели като сувенир.

Те ни казаха, че сега, след дълго обучение и проверки, двете страни стрелят доста добре; малцина, все пак, са убивани, и малък брой оръдия се повреждат, тъй като са добре защитени. Но щом войниците излязат на открито, врагът стреля ожесточено. Който се покаже на хълма, няма къде да се скрие, защото в целия район около Дринополье няма никакво дърво или

храст, където да се притаи, а само ниска трева. По време на нощните боеве всичко е осветено от турските прожектори, от които досега е счупен само един, но и сърбите осветявали турските позиции.

При прекратяването на огъня често се срещат с турски войници в неутралната зона. Турците им дават цигари, а те им дават в замяна хляб. Като си говорели, установили, че турските войници си мислят, че турците са овладели Ниш и Пловдив, и са обградили българската армия при Мустафа паша; турските войници просто не вярват, че Дринополье е напълно обграден.

Открихме мнозина сръбски войници в приятелски разговор с българските войници. От сръбските позиции наблюдавахме турските войници, на няколко метра по-нататък, които убиваха времето си по същия начин, както и сръбските бойци.

Храбри войници ни разказаха много за битките си при Дринополье и Куманово, и щяхме да ги слушаме още дълго, ако не трябваше да побързаме назад за Мустафа паша.

Вестник *Hrvatski pokret* („Хърватско движение“), 28 декември, 1912 г.

Хърватски и словенски лекари отиват като доброволци в балканските страни по време на войните, за да лекуват ранени. Д-р Т., авторът на този текст, пътува до Одрин по препоръка на ръководителя на Българския червен кръст, заедно с един словенски и един български лекар.

Опишете живота на войниците на бойното поле по време на прекратяването на огъня. Така ли е било и по време на битките?

Какъв мислите, че е бил животът в землянките? Бил ли толкова „удобен“, както го описва д-р Т.? Какви според вас са мотивите на докторите да посетят бойното поле? Какво е мнението на д-р Т. за тази война и за войната изобщо? Как са посрещнати лекарите от войниците?

III–12. Иззет-Фуад паша³⁷ описва липсата на хляб сред турските войници

15 декември

Чух от различни страни, по едно и също време, че на нашите войници не е бил раздаван какъвто и да е хляб от два дни... Веднага проведем разследване: истината беше укривана от мен, и научих, че „безразличният“³⁸ от Хадемкьой беше взел мерки по този начин, за да играе тази прекрасна игричка срещу нас! А нашите бедни войници не се оплакват до последния момент. О, смелите мъже. Истинският хубав хляб, това са те.

Веднъж щом мирът бъде подписан, ще има голям военен футболен мач между нас, „абдулахистите“³⁹ и „назимистите“⁴⁰, във връзка с отговорността. Какъв шанс и каква радост да не принадлежиш към нито една от страните. Историята за нераздадения хляб се потвърждава все повече и повече. От всички страни, от всички армейски корпуси, всеки напада „безразличния“ от Хадемкьой. Това се превръща в лудост. Комендантът полудя, военните командири полудяха, ние всички полудяхме.

Има хора, които не са яли хляб от три дни. Железницата е тук и столицата е зад гърба ни.

16 декември

► И 33. Чешкият лекар д-р Ян Левит в болницата „Кръг на сръбските сестри“

Balkanski rat u slici i reči, 2, 27 януари (9 февруари) 1913 г.

37. За Иззет-Фуад паша вж. бележка 22.
38. Така наричахме нашата инспекция (бележка на автора).
39. Абдуллах паша, командир на Източната армия.
40. Назим паша, военен министър.

Били ли сте някога в живота си обградени от 21 000 мъже, които не са получавали никакъв хляб в течение на четири дни? Е, добре, аз съм в това положение.

Izzet-Fuad Pasha, p. 255.

Защо Иззет-Фуад паша нарича военната инспекция „безразличния“?

III–13. Откъс от спомените на румънски войник

Най-последно присъдата бе произнесена. Накрая имах достатъчно морални сили, останах в мен, за да не се нуждая от никакви други обяснения. С обикновен и тъжен глас, един човек ми каза: „Това е азиатска холера!“

Бойните ми другари стояха настрана и ме гледаха с ужасени очи. Разбрах, че внезапно в очите им се бях превърнал в апокалиптичен звяр. [...] Но когато споделих желанията си с най-близкия до мен, може би последните си желаниа, и му дадох наставления за всичките ми обични, които ме очакваха, видях в очите на всички истинска, жестока болка... Въпреки това, никой не стисна ръката ми, когато напуснах.

[...] Заминах за карантинната стая. Мога да ви кажа, че не бях нито отчаян, нито особено тъжен. Имаше само едно чувство, което ме изпълваше. Самонаблюдавах се и чаках. [...]

Бях щастлив скоро да се завърна в полка при моите бойни другари.

Sadoveanu, pp. 276-277.

Можете ли да проследите разпространението на холерата на Балканския полуостров? Откъде се появява тя? Защо и войниците, и цивилните се страхуват толкова от тази болест?

► И 34. Гръцки военен бивак край Ксанти

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

III–14. Откъс от дневника на Василиос Сурапас, гръцки доброволец

Потеглихме и стигнахме до едно българско село. Намерихме ята кокошки, патици, пуйки и гъски. Нахвърлихме се върху тях с камъни и саби, и скоро всеки от батальона носеше две или три птици, яйца и други неща. Аз хванах една пуйка, единствената, която можеше да се намери. Продължихме към моста. Бяхме интересна гледка. Някои колежа птиците, други ги скубеха или нарушаваха строя, за да ги гонят. Изключителен сюжет за кино. Накрая достигнахме моста, където пазеше батальон от 19-ти полк. Ние поехме охраната, изградихме лагер и запалихме огънове, за да опечем плячката. Запалих буен огън и опекох пуйката; нямах сол, затова я напълних със сирене и тя се опече перфектно. Тежеше поне пет *оки*. Ядох малко от нея към осем часа и после прибрах остатъка в раницата си с детинска радост. Наредиха ни да изгасим огньовете и да ги стъпчем, така и сторихме. Към два часа през нощта сержант-майорът ни събуди. Някои от нас станаха и отидоха да удвоят постовете, тъй като се бяха чули шумове от другия бряг на реката.

Trichas, pp. 175, 187-188.

Василиос Сурапас емигрира в Америка, когато е на осем години. При избухването на войната през 1912 г., той се връща в Гърция, за да постъпи в армията. След войната се връща обратно в Америка.

Ако трябва да се заснеме филм, въз основа на цитирания източник, кой жанр ще му е най-подходящ? Как съответства този текст на традиционните епически описания на Балканските войни? Плячкосването, описано в документа, акт на насилие ли е, или е въпрос за оцеляване?

III–15. Моралът на българската армия, анализиран от началника на Генералния щаб, години след войната

В морално отношение нашата армия не можеше да се похвали.

След толкова продължителни лишения, страдания и болести, духът у нашата армия беше доста отслабнал. А продължителните

политически преговори за мир възбуждаха духа и неспокойствието на нашия войник. Всички вече страдаха от тъга за вкъщи и искаха по-скорошно връщане по домовете. Освен това, идеята за война против нашите съюзници не беше популярна между войниците, и всички искаха да се избегне.

Манифестациите от частите против войната и бунтовете систематически се прикриваха от началстващите лица, защото те бяха заплашвани от помощник-главнокомандувания, че ще бъдат отстранени от длъжностите си, защото се допускали безредици. По този начин никой не можеше да каже истината. Имаше наистина и поразенска пропаганда от страна на крайните елементи, но тя не бе тъй опасна, отколкото вътрешното убеждение на всеки войник, че от тази братоубийствена война също не може добро да се очаква.

Земетръсната катастрофа в Търново и Горна Оряховица също тъй спомогна да се намали този морал.

Фичев, *Избрани произведения*, с. 240.

? Защо ген. Фичев нарича войната „братоубийствена“?

III–16. Из мемоарите на румънски офицер за прекосяването на Дунава по специален понтонен военен мост при Корабия

Безкраен брой румънци, които отиваха да се бият някъде, където и да е; какво знаеха те за мястото, където отиваха, и за какво щяха да се бият. Гледах внимателно към тях, когато слизаха на българска земя от последната плоскост на моста. Някои от тях започваха да пеят и да крещят, хвърляйки шапките си във въздуха, други

се взираха напред с тъга в очите. Но повечето от тях, и мога да го кажа без да сгреша, мисля, осем на всеки десет, повечето от тях бързо направиха кръстен знак, сякаш нашият Бог не беше и Бог на българите, и сякаш Той би могъл да вземе решение, и да бди над живота на онези, които отиваха на война. [...]

Gane, pp. 27-28.

? Сравнете текстовете III–15 и III–16: според вас има ли разлики в поведението на войниците, свързани с факта, че в първия случай става дума за една неуспешна война, а във втория за „победоносна“ армия? Можете ли да откриете податки в двата текста за общи елементи между „враговете“?

III–17. Срещата между турски и черногорски войници в Скутари/Шкодра след предаването на града

24 април 1913 г.

Вървейки надолу към пазара, черногорците срещнаха турските войници, които отиваха към моста, откъдето щяха да си заминат. Те спряха и поговориха кратко. Черногорците им предложиха бял хляб и турците приеха с благодарност, като понякога даваха по цигара в замяна. Често довчерашните врагове си стискаха ръцете. Кратки епизоди, подобни на тези, се повтаряха постоянно пред очите на публиката, която не се включваше, нито пък показваше какъвто и да е знак, и на най-малко вълнение. По-късно, след пладне, турските войници слязоха от тепето в колона и напуснаха града завинаги.

Berri, p. 252.

? Обобщаващи въпроси за Глава IIIb.

Какви са били преживяванията на войниците на фронта? Опитайте се да определите негативните и позитивните преживявания. Защо ежедневието на фронта превръща враговете в приятели? Открийте в документите различните причини за недоволството на войниците. Сравнете с Глава IIc: бил ли е предвоенният ентузиазъм потвърден от преживяното през войната?

IIIc. Паралелната война

III–18. Писмо на Ипократис Папавасилиу до съпругата му Александра

Сневци, 23 юни 1913 г.

Най-скъпа ми съпруго,

По време на турската кампания ти пишех от турски села. Сега, по време на българската кампания, ти пиша от български места. Писах ти преди два дни, любов моя, веднага след битката при Килкис [Кукуш] – този огромен триумф. Килкис бе бърлогата и свещеният град за българите и за комитаджиите [комитите], а също и родно място на Данев.

След битката те го запалиха. Беше грандиозен спектакъл: горя два дни; хората, всичките българи, вече го бяха напуснали. Армията ни, скъпа моя, постоянно напредва *en gallopat* [в галоп], преследвайки вилнеещите българи, които бягат като зайци, негодниците. Те бягат твърде бързо от нас, но ще ги пипнем – все някъде трябва да спрат. Не можеш да си представиш, скъпа, картината, която представлява тази бойна сцена. Навсякъде, където стигнем, виждаме опустошение и мизерия; турците, които изглежда са страдали много от българите, сега си отмъщават, изгаряйки селата и реколтата им.

Пред погледа ти е винаги горящо село. Българите избягаха; вече няма българи в Македония; чудовищата напуснаха за добро; и трябваше да видиш какви *laches* [страхливци] са; пленниците, които вземаме, треперят целите от страх. Колко съм щастлив, че избухна тази война, за да ни отърве веднъж завинаги от тези скандалджии, да ни накара да се опознаем, да ни даде възможност да свалим лъвските им кожи и да ги разобличим, след като безсрамието им беше заблудило света да ги нарича „прусаците на Изтока“, тези смешници и глупаци!

Недоволни от това, което вече имаха, измамните негодници, искаха да ограбят дела на своите съюзници, които им помогнаха в завоеванията, и без които отдавна щяха да са загинали под властта на турците. Сега ще изгубят всичко, което имаха. Заслужават го. Те са жив пример за мита за кучето и месото.

Чувствам, че ти винаги си на моя страна, ти и скъпите ни деца. Копнея за теб, но победата е утеха и облекчение, тъй като тя означава, че нашата раздяла няма да трае дълго. Не вярвам, че войната ще продължи повече от две седмици.

Какво ще каже сега Евгениос за българите, на които толкова се възхищаваше?

С цялата ми любов,

Твой съпруг

Trichas, pp. 318-319.

Папавасилиу учи във Военното училище в Атина и във Военната академия в Берлин. Участва като офицер в Гръко-турската война от 1897 г. и в Балканските войни. Кралица Олга и престолонаследникът Константин кумуват на неговата сватба (1909 г.). По-късно, поради роялистките си убеждения, за кратко е уволнен от армията. Става министър на военноморското дело по време на диктатурата на Й. Метаксас (1936-1941).

Защо победата е толкова важна за Папавасилиу? Каква е представата за българите в гръцкото общество преди Балканските войни? Какво бихте написали в писмо до семейството си, ако сте войник на фронта? Опитайте се да откриете писма на войници, участвали в други войни през XX в., и сравнете съдържанието им.

III–19. Фондацията за международен мир „Карнеги“ коментира „паралелните“ загуби от изгарянето на селата и изселването на населението

Опожаряването на села и изселването на победеното население е нормална и традиционна последица от всички балкански войни и въстания. Това е в природата на всички народи от този регион. Те причиняват на другите това, от което самите са страдали. То можеше да бъде избегнато само чрез императивни заповеди от Атина, Белград и София, и само ако църквата и въстаническите организации бяха подкрепили решимостта на правителствата. Един общ призив за хуманност е издаден действително от „Вътрешната организация“ на македонските въстаници, но очевидно е останал без отговор.

Carnegie, p.73.

► И 35. Руините на Серес

? Било ли „опожаряването на села и изселването на победеното население“ всъщност „нормална и традиционна последица“?

Съгласни ли сте, че това е: а) балканска традиция, и б) не се е случвало никъде другаде в Европа или в света?

Carnegie, fig. 7, 8 and 9, pp. 86-87.

III–20. Бягството на мюсюлманите, октомври 1912 г.

Потеглихме, но беше почти невъзможно да напредваме в порядък. Пътят беше блокиран от каруци, стада, жени и деца, движещи се на тълпи; това е нашето мюсюлманско население,

което се оттегля към вътрешността. Бедните хора! Те всички са облени в сълзи, защото напускат собствеността и къщите си; ужасът на войната вече започна.

Selim, p. 24.

III–21. Българската екзархия се опитва да покръсти българоезичните мюсюлмани

Остава да споменем прилаганата в обширен район българска практика за насилствено покръстване в християнската вяра. Помаците са българи по народност и език, които в даден период от турското завоевание са били насилствено принудени да приемат исляма. Те не говорят турски език и са запазили някои от традиционните спомени на християнското си минало. Но в повечето случаи обстоятелствата са ги направили фанатични мюсюлмани. Техният брой в новоосвободените територии възлиза на не по-малко от 80 000 души, съсредоточени главно на север и на изток от Неврокоп.

Светият синод на Българската православна църква е замислил план за масово връщане към християнството, като много често Синодът разчита на подкрепа от военните и цивилните власти, а също така, без съмнение, и от страна на въстаническите чети. Обикновено не е било нужно да се използва някакво реално насилие; заплахите, подкрепени с наличието на явна сила и власт, гарантираща тяхното прилагане, се оказват достатъчни, за да принудят цели села да се подчинят и да приемат покръстването. Това е систематично прилагана политика. Дълго време преди избухването на Втората балканска война, помаците в повечето райони външно са се подчинявали на Българската православна църква, и с привидно усърдие са присъствали на богослужението и проповедите на свещениците и монахините, изпратени от Светия синод, за да ги наставляват в основните принципи на християнството. Това отклонение влиза в ярко противоречие с толерантността, която българското царство обикновено е проявявало спрямо мюсюлманите, живеещи в неговите граници, и трябва да се счита за една от най-малко извинимите бруталности по време на войната. Светият синод се аргументира с твърдението, че тъй като сила е използвана за обръщането на християните в исляма, то тя може справедливо да се приложи в обратния процес.

Carnegie, p. 77.

Българската екзархия, с помощта на въоръжени чети, се опитва да покръсти българоезичните мюсюлмани в Родопите. Докато в началото на войната тези действия са подкрепени от различни националистически настроени интелектуалци, по-късно те се превръщат в официална държавна политика.

Защо тази практика се появява по време на Първата балканска война?

Каква е била ролята на религията в процеса на национално формиране на Балканите? Опитайте се да откриете подходящи документи в Помагало 2.

► И 36. Български конвой на Червения кръст

Carnegie, fig. 23, p.217.

III–22. Доклад за покръстване на мюсюлмани в Черна гора, 1913 г.

След като нашите власти се установиха в Печ, някои хора започнаха да се обръщат към тях, като изразяваха желание да приемат християнската православна вяра. Окръжният управител Йован Н. Пламенац първоначално бе предпазлив и искаше да приложи процедурата, която обичайно се използва, когато някой иска да премине от една религия към друга. [...] По-късно обаче това намаля. [...] С течение на времето се премина към репресивни мерки за отнемане на оръжието... и косвените, и преките кампании за покръстване се засилиха. Ако, например, полицията езекутиреше неколцина жители на някое село, всички останали селяни казваха, че искат да приемат православието. [...] За да спазва някаква формалност, окръжната администрация нареждаше на общинските

кметове, установили се в селата, и обикновено набирани от редовете на армията, да довеждат групи мюсюлмани – мъже и жени, възрастни и деца – от поверените им общини в Печ, където те „изразяваха желанието си“ да бъдат покръстени. След това публично ги питаха, сякаш са на събрание: дали наистина искат да приемат православието, и когато те потвърждаваха шумно, ги отвеждаха, за да ги покръстят, и обикновено ги кръщаваха вкупом.

[...] Покръстените привидно се представяха за християни, но беше общоизвестно, че мнозина продължават тайно да изпълняват мюсюлмански религиозни ритуали. [...] Когато почти целият състав на чиновниците ни в района на Печ и Джаковица бе променен в началото на май т. г., и бригадният генерал Радомир Вешович пое управлението над всички публични власти, той обяви свобода на религията, и подчерта, че всеки може да се моли на Бог, където поиска – в църкви или в джамии. [...] Покръстените мюсюлмани след това се върнаха масово към исляма. [...] В заключение искаме да кажем, че преките последици от нашето разследване са твърде очевидни сред местното население. Ефектът им е отразен в убеждението на мюсюлманското население, независимо къде сме работили, че Цетине не е отговорно за онова, което безспорно е извършено срещу мюсюлманите и от което те се оплакват, и че то не е предприето от нашата върховна власт, че нашите чиновници по онова време са им го причинили своеволно, и че ще понесат отговорност за всичко това.

Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana ...*, pp. 184-190.

Покръстването на мюсюлманите се осъществява от януари до март 1913 г. в някои от новоприсъединените територии на Черна гора. Според оценките са покръстени около 3000 мюсюлмани в района на Глав и Гусинье и между 7000 и 10 000 мюсюлмани в района на Печ. Мюсюлманите наброяват около 80% от населението на тези области. Първата цел на черногорските власти след овладяването им е да се разоръжи мюсюлманското население. Черногорската армия и полиция използват сила срещу мюсюлманите, които отказват да предадат оръжието си. Страхувайки се за живота и имота си, мюсюлманите масово приемат православието. Черногорските власти също пряко принуждават мюсюлманите да приемат православието. Покръстванията се извършват своеволно от местните власти, които са съставени предимно от тамошното православно население. В докладите си те твърдят, че става дума за „доброволно покръстване“. Мюсюлманите изпращат делегация при крал Никола, за да измолят покровителство. Централната черногорска власт свиква две анкетни комисии, натоварени с идентифицирането и наказването на извършителите.

III–23. Официално неодобрение на насилствените практики от страна на българското Главно командване

ЗАПОВЕД № 69 НА ПОМОЩНИКА НА ГЛАВНОКОМАНДВАЩИЯ ГЕНЕРАЛ М. САВОВ[□] ЗА ЗАЩИТА ЖИВОТА, ИМОТА И ЧЕСТТА НА НАСЕЛЕНИЕТО ОТ ОСВОБОДЕНИТЕ ЗЕМИ

Лозенград, 13 декември 1912 г.

В щаба достигат сведения, от които, за голямо съжаление, може да се подозира, че някои отделни лица и командири са си допуснали да извършат безнаказано разни грабежи и насилия над мирното население от завоювания край. Понеже, с подобни крайно осъдителни и неразумни действия, в най-висока степен, се компрометира българското име и българската нация, от една страна, а от друга, се подкопава вярата на бъдещите наши поданици, особено на мирното мохамеданско население, към способността на нашата държава да им обезпечи честта, имота и живота, заповядвам:

1. Командующите армиите и военните губернатори да вземат най-строги и бързи мерки за нареждане следствие за деянията от този род, извършени и в района на територията, заета от

войските им, и виновните – веднага предадени на съд, без разлика на чин и звание, по установения ред. Началствующите лица от разните степени на военната йерархия да се предупредят да бъдат немилостиво строги в преследванията на този род деяния, като не забравят отговорността, която ще пада върху им в противен случай.

2. Да се вземат най-строги мерки да се въведе ред и дисциплина в тила на армиите. Всичките лица, не принадлежащи на армията и неимеючи никакво назначение в нея, да се отправят веднага етапним порядком обратно в царството. Всички лица, принадлежащи на армията, но по своята неблагонадеждност компрометиращи службата в тила, да се отправят в боевите линии на армиите.

3. Всички чиновове да се предупредят, че мирното население от заетия край, без разлика от вяра и народност, е поставено под пълната защита на нашите военни закони, че всякаква неоправдана жестокост, всякакво насилие и неправда спрямо него ще бъде строго преследвано от същите тия закони. За която цел поканвам всички военни и военнограждански власти да дадат пълно съдействие.

4. В заключение нека да не се забравя, че ние предприехме войната в името на една високохуманна идея „да освободим това население от един непоносим по своята жестокост и неправди режим”. Бог помага на храбрите български синове чрез своите успехи да реализират тая високоблагородна цел. Нека сега те сами не оставят на отделни свои другари с подобни деяния да компрометират пред очите на цивилизования свят и пред очите на хубавото ни отечество своето велико и славно дело.

В. Георгиев – Ст. Трифонов, с. 107-108

Какви са основните заплахи за цивилното население в завладените територии? Дали подобен род военни заповеди имат пряк ефект върху дейността на нередовните чети или редовните подразделения? Ако е така, в какви случаи?

Ако вземем предвид датата на издаване на заповедта, означава ли тя, че до този момент насилието е било разрешено?

III–24. Разрушенията, причинени от войната в селата край Шкодра, и мъката на хората,

които се опитват да открият „основателна” причина за нещастията си – разказ на Мери Едит Дъръм

Някои окръзи бяха толкова обширни, че ми отне три дни, по десет-дванайсет часа, да яздя из тях и да оказвам помощ, а после да се върна в Скутари [Шкодра]. Общо посетих около 1022 опожарени фамилии край Скутари. Най-тъжно от всичко беше, че толкова малко от клетите жертви имаха някаква представа защо това нещастие се бе стоварило върху тях. Жени, с гладуващи деца, питаха: „Защо великите крале (Силите) позволиха на войниците да дойдат, и да ни грабят, и да ни убиват? Ние не правехме никому нищо лошо. Те ни взеха козите и овцете – всичко, всичко. И когато съпругът ми се опита да спаси овцете, те го застреляха. Къщата ни е изгорена. Гладуваме по пътищата”.

M. Edith Durham, p. 296.

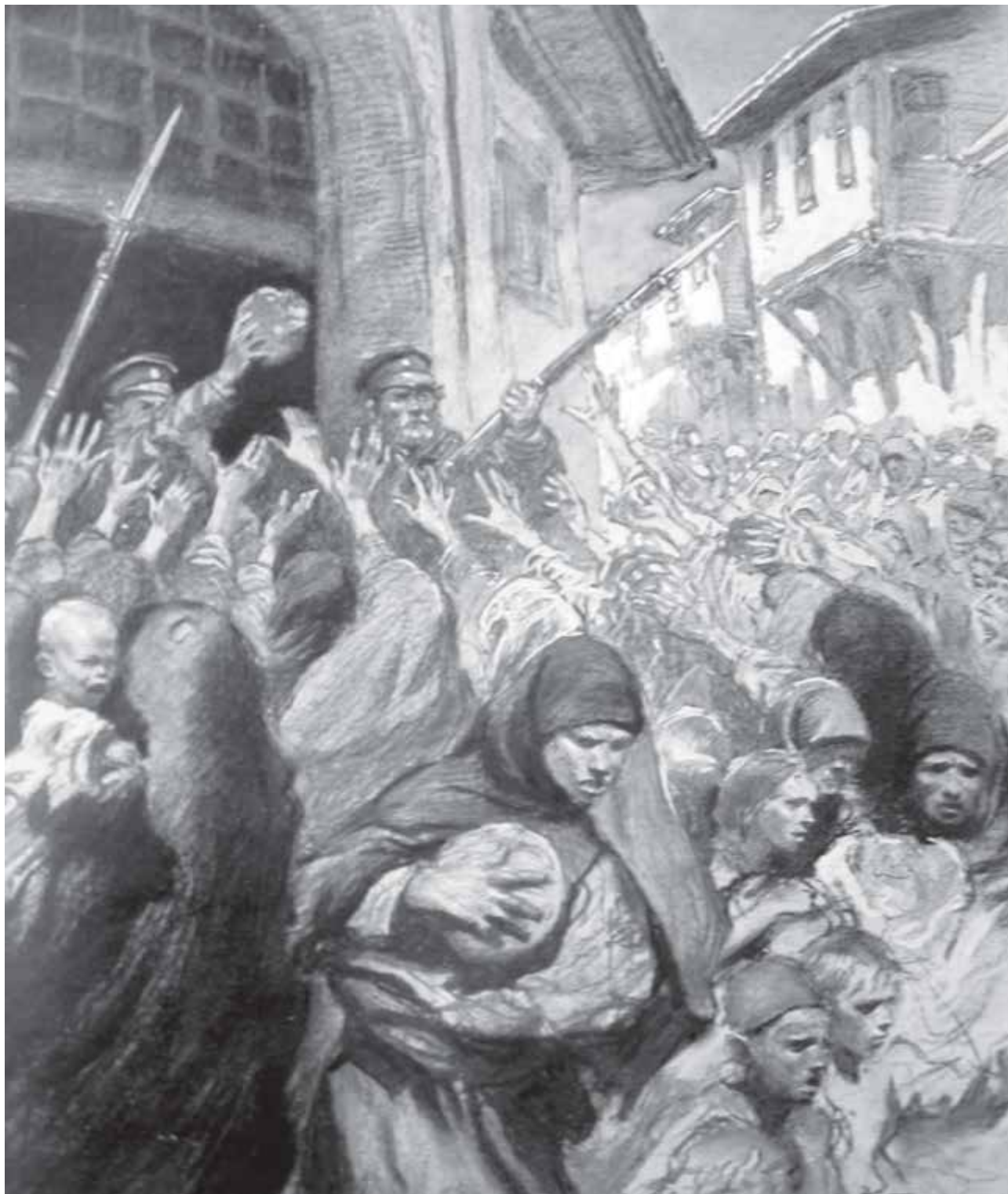
Мери Едит Дъръм е член на британския Кралски антропологичен институт и на Кралския институт за международни отношения. На 37-годишна възраст тя отплава за Цетине, столицата на Черна гора. По време на това пътешествие открива призванието си. Повече от двадесет години пътува постоянно из Южните Балкани, като работи в различни благотворителни организации, рисува с водни бои сцени от селския живот и събира образци на фолклора и народното изкуство. През следващите две десетилетия пише седем книги за балканската история. „Битката за Скутари” е разказ за събитията, които авторката сама преживява преди, по време и след Първата балканска война.

► И 37. Бедни и гладни хора, които са нахлули в градината на италианското консулство в Скутари (средата на януари 1913 г.)

Berri, p. 149

► И 38. Българите раздават хляб за гладуващото население на Одрин, април 1913 г.

L'illustration, janvier - décembre (януари-декември) 1913 г., р. 347.

III. Зад фронта

III–25. Описание на Белград от кореспондент на хърватски вестник

Пристигане в Белград

Катерехме се по прочутия белградски калдъръм, изграден от кръгли камъни още в турските времена. Ходенето по него е все едно да ходиш по обърнати чинии. Когато стигнахме до някакви стъпала, видяхме войник, с наполовина бос крак, стърчащ от ботуша му. За да избегне въпросите на любопитни хора, той викаше: „Вчера ги намазах с мас и плъховете са ги нагризали!“, и побърза да си ги смени.

Докато се разхождаме по широките, грапави улици, с малки къщурки, на всяка крачка виждаме войници, облечени в сиви или сини униформи, със сиви наметала и „опанки“⁴¹. Навикнали да гледаме войници с лъснати обувки и тежки ботуши, сме изненадани да видим сръбската пехота, обута с „опанки“, така, както изглеждат във виенските списания. Но като се вгледате по-внимателно, ви става ясно, че предимството на „опанките“ пред обувките е огромно. „Опанките“ (аз самият нося такива) са по-практични, защото в тях не влизат кал и вода от мястото, където петата се опира в горната част на обувката; нещо повече, те са леки [...]. Ако войник, свикнал да носи „опанки“, трябва да обуе тежки армейски обувки или ботуши, ще се движи, сякаш има окови на краката си [...].

По целия път продължавахме да срещаме войници, и тези, които ще бъдат облечени в униформи. Тези, другите, които носеха панталони от местен плат, който хората в Загреб биха помислили за турски, вървят без да спират, следвани от съпругите си в къси селски палта и с вдигнати по краищата поли, за да не се окалят [...].

Всякакви видове войници пристигат постоянно; построени и маршируващи с безразличие, газейки калта на белградските улици. Малките тъмни ханчета са препълнени

със селяни, докато жените стоят на улицата, чакайки мъжете си да излязат [...].

Всеки тук е свикнал да бъде готов за войната, така че подготовката и бързането се превърнаха в нещо обичайно; в хановете, по улиците, и по време на хранене, хората говорят само за нея. Общото мнение е, че трябва да има война, а не че може да има война. На ъгъла на пазара, един четиринайсетгодишен хлапак разправя въодушевено на свой приятел – само Франция да не попречи на плановете (*за войната*) [...].

Масите са обзети от военен ентузиазъм. В „Национална отбрана“ някаква мома настояваше да бъде записана в Кръга на сестрите, за да бъде изпратена на фронта, протестирайки така по повод на факта, че само фини дами са изпращани там, и че те, както казва тя, после ще получат медалите [...].

Особено тъжен и показателен е случаят с майор Кесерич, който се самоуби, защото не го взели в армията поради възрастта му [...].

Белград, 9 октомври 1912 г.

Вчера следобед срещнах [...] сръбската кавалерия на улицата. Тя се пръсна из нея сякаш беше море, като я изпълни от единия до другия край. Яздейки на прекрасни мускулести коне, каквито виждаме на картините, представящи турските воители в стари времена, тези войници се държат спокойно, и фактът, че отиват на война прави сцената тайнствена и тържествена. Музиканти на коне, с тропети от различен калибър, свирят, докато преминават покрай Военното министерство. Тази военна музика ме заинтригува силно, ускорявайки кръвта към сърцето ми и обратно. Имаше ридание, и веселост, и горчивина в тези звуци, чувах се бумтенето на оръдията, бойните викове и деликатният тон на гуслите⁴², които окуражаваха войниците по бойните поля [...].

Отидох към железопътната гара. Пазеха я войници. Пространството пред модерната

41. Опанке – опинци, цървули.

42. Еднострунен балкански музикален инструмент.

и красива гара е пълно със селяни и селянки, които изпращат синовете си. Не можах да видя никакви сълзи в очите на жените; но имаше една жена, облечена така, сякаш принадлежи към средната класа; тя стоеше притисната до някакъв дървен стълб и се взираше във влаковете, които постоянно потегляха и изсвирваха. Нейните големи черни очи искряха от едва сдържаните сълзи.

Вестник *Hrvatski pokret* („Хърватско движение“), 9-31 октомври, 1912 г.

Вестник „Хърватски покрет“ изпраща своя кореспондент Славко Вьорьош в Сърбия, в края на 1912 г. В серия от репортажи (публикувани от 9 до 31 октомври 1912 г.), под заглавие „Пътят към балканските бойни поля“, той описва Белград в навечерието и в началото на Първата балканска война. Изглежда, че не успява да стигне до бойното поле. „Хърватски покрет“ публикува около десет много интересни репортажа от военновременен Белград.

Опишете атмосферата в Белград преди започването на войната. Защо хората искат да избухне война? Коментирайте случая с майор Кесерич. Какви са чувствата на автора по повод на военната и „героична“ атмосфера навсякъде из сръбската столица? Дали той одобрява войната? Наясно ли е с ужасите ѝ? Обяснете това. Опишете поведението на жените. Защо авторът е впечатлен от тяхното поведение?

III–26. Описание на Истанбул от френски журналист

А. НОЕМВРИ 1912 г.

Мислехме, че ще намерим Константинопол изоставен, но нямаше промяна; малко коли, малко трамваи, но наистина малко. Тези дни ги спираха всичките, дори екипажите на господата. Трябваше да дадем парола, за да докажем, че конете не подлежат на реквизиция, и ако няхмахме документите си под ръка, екипажът се лишаваше мълниеносно от сбруята, конете се отвеждаха, а кочияшът и пътниците трябваше да бутат колата под смеха и одобрителните възгледи на тълпата.

Резултатът: нямаше вече никакви коне. Но с помощта на един ветеринар, успях да намеря два за моето участие в кампанията, които бяха скрити под земята. Не си го измислям –

собственикът им ги беше заврял в мазето и ги беше затворил от страх да не ги реквизира. По улиците на Пера – както обикновено, един огромен космополитен свят, който изглеждаше, че остава напълно безразличен пред лицето на войната, поне на повърхността – същите кина, същите концерти по кафенетата, същите театрални групи като миналата година, или поне толкова подобни, че можем да ги наречем същите; по афишите виждам неутрални репертоари, нищо войнствено: „Клетниците“, „Магда“, „Дете на любовта“ и т. н...

В тълпата има гърци въпреки войната, италианци, въпреки експулсирането, черногорци, въпреки скорошните им победи; тези последните са чауши [chaouks], гавази [kawas], слуги, вярно е. Обаче те носят своя национален военен костюм.

Всички тези хора се смесват с турците, и искрено, съвсем честно, желаят тяхното унищожение, без от това да изглежда накърнено тяхното безразличие. Когато батальоните минават, никой от тези хора не успява да скрие презрителната си усмивка: „*Zoa! Zoa!* (животни)“, казваше оня ден един грък, близо до един от моите турски приятели, който го постави натясно, и му каза, докато го буташе: „Искаш ли да повториш пред тях какво казваш?“

Гъркът избяга, без да пита каквото и да било. Но е ясно, че повече от половината от империята презира от все сърце другата половина. Космополис не е град, лесен за управление, и е трудно да се създаде обща страст за един и същ идеал. Сега дори не знам дали един силен идеал остава сред самите турци, за да противостои на неприязънта, която са натрупали срещу себе си, в собствената си страна.

Georges Rémond, „Impressions de Constantinople“, *L'illustration*, 3636, 2 ноември 1912 г., р. 320.

Б. МАРТ 1913 г.

Карнавали и празненства

Какъв странен град! И какви многобройни контрасти предлага той! Карнавалът е в апогея си; има по пет бала на седмица; маските и

домината минават по главната улица на Пера хаотично размесени с ранени и болни хора, доведени обратно от бойните линии при Чаталджа и Галиполи; мъже с измръзнали нозе, с гангрениясаи ръце, и никой не обръща никакво внимание. [...]

С изключение лицата на патриотите, притеснени от несигурността на момента, обхванати от тъга и от страх, че новите мирни преговори ще доведат до загубата на

Адрианопол, както се носеха слухове; с изключение на израза в очите на един ранен, който преминава на гърба на кон, по средата на публичното безразличие, воден от приятел в болницата, почти нищо друго не издава това натрупано усещане за поражение, за край на една трагедия, за края на хората, които се тъпчат в града. Накратко, никой не го вижда.

Georges Rémond, „A Constantinople”, *L'Illustration*, 3655, 15 март 1913 г., п. 237.

► **И 39. Раздаване на помощи за семействата на войници, мобилизирани в румъно-българската война от 1913 г.**

Gazeta Ilustrată, II, no. 31, 13 юли 1913 г., п. 9.

III–27. Положението в Скутари/Шкодра по време на обсадата, описана от италиански журналист

13 ноември 1912 г.

Тази сутрин цената на хляба скочи отново;

едно кило струва три албански пиастра, което е около 60 цента. Който не може да си го купи, се наема на известната вече работа, и вместо парично възнаграждение получава квитанции, които могат да се представят в хлебарниците. Причината за нарастването на цената на хляба не се дължи само на липсата на брашно. В

складовете има няколко хиляди чувала: говори се, че са седем или осем хиляди. Липсват обаче материалите за изпичане на хляб, няма нито дърва, нито въглища; в селата бе събрана дървесина, колкото бе възможно, но сега вече не може да се направи нищо повече. [...]

21 ноември 1912 г.

Днес е единственият ден на Байрама. Трябваше да са четири, но бяха сведени до един, с оглед на обстоятелствата. Губернаторът нареди всички магазини да бъдат затворени, дори и тези на християните. Оръдието гръмна пет пъти по 21 изстрела. Валията даде прием за първенците и военният оркестър посвири малко сутринта, пред конака.

Затварянето на магазините нямаше никакъв ефект, церемониите бяха хладни, барутът бе пропилян. Дори и за един ден мюсюлманското население не знаеше как тържествено да отбележи своя Великден, както изискваше неговата религия и строга традиция. Всичко липсваше, беше почти невидимо, така както и в другите дни на обсадата. [...]

Успехът при покупката на самун хляб не означаваше да бъдеш сигурен, че ще го запазиш; тези, които бяха изблъскани, или претендираха, че са били изблъскани, искаха хляб от онези, които бяха получили; в боевете, които възникваха от това, надделяваше най-силният. По време на тези насилнически епизоди имаше моменти, в които се намесваха редките патрули на жандармерията, но те можеха само да спрат боя, не и да решат въпроса, който бе наистина труден за разрешаване.

В пекарната, близо до новия конак, една жена, която се бе била храбро, вървеше с хляб в ръцете си. Внезапно един младеж се озова до нея, грабна скъпоценната придобивка и избяга. Преди да офейка, той хвърли пари на земята. Нещастната жена замръзна с празни ръце, впери поглед безмълвно в отдалечаващия се беглец и докато хората наоколо се смееха на сцената, избухна в плач. Тази нощ нямаше да отнесе нищо у дома. Тя коленичи, за да събере от калта разхвърляните пари. Но сега те нямаша никаква стойност.

Berri, pp. 9, 35, 38-39.

 Джино Бери е млад италиански журналист и военен кореспондент, който влиза в град Шкодра преди последната му обсада и остава там през целия шестмесечен период, през който трае тя. В книгата му събитията са описани хронологически, на базата на дневник, който Бери води по време на войната.

► И 40. В Цетине – жени, деца и ранени войници

L'illustration, t. CXL, 1er juillet-31 décembre (1 юли-31 декември) 1912 г., p. 293.

III–28. „Сръбската жена”

Тя надмина всички най-прочути жени от всички народи по света.

Тя изпрати баща си, съпруга си, брат си, сина си на война, с цветя и жизнерадост. Тя казваше на всеки, че Отечеството е по-ценно от живота. Тя подчини майчинската си любов на любовта към Родината. Тя разбра, че само щастливата сръбкиня може да бъде щастлива майка. Тя е убедена, че Родината е по-важна от всичко.

Тя работи на полето и прибра реколтата. Тя копа, ора, ся, жъна, вършá, извърши цялата селска работа, за да може да изхрани децата си, за да може да праща дарове на воините и да меси церемониалния хляб за традиционната *слава*⁴³, и за да може да плати данъка на правителството. Тя направи всичко това с огромна енергия. Тя кърпеше чорапи, шиеше бельо и ги изпращаше на войниците надалеч, с искреното си сърце.

Тя се грижеше за своите ранени и за ранените противници всеотдайно.

Тя запази своето целомъдрие, с цялата си доблест. Тези, които можеха да носят пушка, но не отидоха на война, тя нарече негодници и ги презря най-горещо. Поздравления за теб, сръбска жено! Ти си славна! Ти надмина всички най-прочути жени от всички народи по света.

Сърбине, твоята жена е твоята сила. Тя е стълбът на твоето семейство, и стълбът на твоя дом. Мои скъпи и ценни щерки. Земните закони са твърде нечестни към вас.

В тези войни, в тези велики и исторически дни, вие доказахте с безукорното си поведение, че нашите законодатели и държавници не познават великата ви душа...

Съпрузите и държавата сега трябва да покажат и да докажат, че ви заслужават, че те са достойни за вас. Тук се намира големият им интерес – морален и материален.

Чичо Милослав

Balkanski rat u slici i reči 27, 11 (25) август 1913 г.

 Каква цел преследва написването на подобен текст? Сравнете качествата на героичната женска фигура с тези на мъжа-герой (прочетете текст II–2).

III–29. Гъркиня от висшата класа предлага услугите си като медицинска сестра, и описва своя опит

Ох, опитвах се упорито, от първия ден, да свикна с обстановката. Картината на нещастие беше най-жива тук. Пациентите, които идваха, бяха всичките от долните класи, мръсни и дрипави, и миризмата, която се носеше от тях, беше толкова лоша, че ми се гадеше.

[...]

След две или три спирки пристигнахме в Лариса. Трябваше да отседнем някъде, но там нямаше нищо. Набързо, на гарата, бе приготвена малка стаичка за принцесата. Останалите трябваше да спим в каретите. Реших да наема файтон и да посетя някои болници. Положението беше ужасяващо! Всички болници бяха импровизирани, без достатъчно легла или сестри – нищо. Не чувахме друго, освен стенания, въздишки и плач. Никой не отвърщаше на виковете на нещастните пациенти. Един единствен санитар обикаляше сънливо, без да може да стори друго, освен да стъпва върху легналите на пода. Някои от тях бяха наистина много сериозно ранени. През цялата нощ помагахме, колкото беше по силите ни, а на сутринта се върнахме на гарата.

Trichas, pp. 32, 35.

Откъси от дневника от 1912 г. на Аспасия Мавромихали-Рали, дъщеря и след това съпруга на гръцки премиер-министри. Наскоро след мобилизацията тя предлага услугите си като медицинска сестра за ранените фронтовици. След кратък период на обучение придружава принцеса Елени при първото пътуване на болничния влак и записва преживяванията си.

Каква роля е можела да играе една жена по време на войната? Как се чувстват жените от висшата класа, когато се сблъскват с военната действителност? Сравнете с текст III–25, по-специално параграф „В „Национална отбрана“... после ще получат медалите”.

43. Празникът на определен светец - покровител на семейството – бел. ред.

► И 41. Сръбски жени се упражняват в боравене с пушки, 1912 г.

Vojska na Balkanu , Ljubljana 1914 г.

► И 42. Медицинска сестра с пациенти от армията, около 1913 г.

Исторически архив на музея „Бенаки“, Атина, in Fotopoulos, p. 266.

► И 43. Турци предлагат услугите си като медицински сестри в Истанбул

L'illustration, t. CXL (1er juillet-31 décembre 1912), p. 372.

Текст: Турски жени от Червения полумесец в болницата Гюлхане. [...] Тази снимка свидетелства за факта, че дами от турското висше общество (омъжени и сгодени жени, грижовни майки) са решили, въпреки мюсюлманските традиции, да служат в болниците [...].

III–30. Разказ на румънски офицер за инцидент между български цивилни и въоръжени румънски войници в една българска кръчма

В Орхания [Ботевград] открих карта на България, на стената на една кръчма, която ме заинтригува. Искях да я купя. Най-много да струваше една лея, но предложих две. Той обаче не искаше да ми я продаде. Предложих пет. Той не искаше да я дава. Поисках да я открадна. Те разбраха, и тогава четирима българи се събраха пред картата, готови да се бият с мене, ако я докосна. Кръчмата беше пълна с румънски войници, всичките въоръжени, а те бяха без оръжие. И бяха готови да се бият! Нахалството

им беше почти героично, но въпреки това си беше просто наглост...

Gane, p. 90.

Защо, според вас, картата в кръчмата е толкова важна за българите? Какво според вас показва картата? Какво е отношението на автора? Каква би била вашата реакция, ако бяхте на негово място?

III–31. Турците и евреите в Белград по време на Първата балканска война

Пред турската джамия

Тъй като е прекрасен есенен ден, хората се разхождат по стените на Калемегдан и в Топчидер. Калемегдан е препълнен, но там са само жени, така че се чувстваш неудобно, мотаейки се с жените, които току-що са изпратили мъжете и синовете си на война.

Някак си се оказах на малка улица пред

турската джамия. Тя е доста голяма, но простовата, напомняща голямото огнище на пещта на пекаря, издигаща се мирно в центъра на града, чието население се е вдигнало да се бие срещу тираните на своите братя; турчинът ще ги коли в името на пророка, чийто полумесец сияе на върха на минарето.

Народът казва, че всеки петък вечер, когато мюезинът се показва на балкона на минарето, за да призове Аллах, тълпа от деца се събира пред джамията и мята камъни по турското светилище. Откакто напрежението между Турция и Сърбия достигна върха си, старият мюезин не се показва, и името на Аллах не се чува над малките къщурки на Белград.

Дали Великият пророк се е засрашил от позорните дела на децата си в Стара Сърбия и Македония?...

Останах доста дълго време пред останките на силата, която потискаше нас и братята ни от векове, и някак се почувствах неудобно, мислейки си за стария мюезин, който се криеше сред тези стени, като пиле пред буря.

Евреите

Недалеч от турската джамия има еврейска синагога. Спомням си, че тези дни евреите в Белград събираха големи суми пари за семействата, чиито защитници отидоха на война. Същото нещо се случваше и в провинцията. Има ли такива евреи и в нашата страна, които биха сторили същото в подобен критичен момент? Мисля, че би имало...

Вестник *Hrvatski pokret*, 9-31 октомври, 1912 г.

❓ Какво е отношението на двете малцинства в Белград? Опитайте се да обясните причините за съответното им поведение.

III-32. Деца играят военни игри в Белград

В Белград, 16 октомври

По улиците на Белград хлапачите вече са започнали да си играят на Сръбско-турска война. Досега те бяха слушали хората да говорят най-общо за Сръбско-турската война, затова не са напълно сигурни как да играят. Но децата имат доста ясна представа за четниците⁴⁴, които местните наричат „комити“ и за които говорят толкова много. Техният авантюристичен живот, пълен с героични дела в битките срещу турците, гори във въображението на хората по пазарищата и оказва ярко въздействие върху тях.

Тези малки бойци най-вече се срещат на зелените площи между улица „Княз Михайло“ и малката улица, където е гостилницата „При златното буре“, мястото бе и все още е центърът на белградските бохеми и художници.

Този площад е вероятно „Косово поле“, защото е пълен с деца, които викат: „Да живее Иса Болъетинац, застреляй турчина!“. „Турците“ бяха по-малко и, разбира се, те се криеха край ъглите на гостилницата „При златното буре“, не защото се бояха от сърбите, а поради факта, че трябваше да играят турци.

Вестник *Hrvatski pokret*, 9-31 октомври, 1912 г.

❓ Как се отразява войната на детските игри? Защо само малко деца в текст III-32 играят ролята на „турци“? Помислете за подобни игри от вашето детство. Има ли игри на война сред днешните малчугани? Кой са „неприятелите“?

44. Борци за свобода. По-късно, през Втората световна война, думата обозначава войнстващи сръбски националисти.

► И 44. Деца, играещи на война във Враня, Сърбия

L'illustration, t. CXL, 1er juillet-31 décembre (1 юли-31 декември) 1912 г., p. 346.

III-33. Акции за събиране на пари за „южнославянските братя“ в Хърватско

ЗАГРЕБ ЗА ЧЕРВЕНИЯ КРЪСТ НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

На днешното заседание на градския съвет, в четири часа следобед, ще бъде направено предложение Загреб, центърът на Хърватското

кралство, да определи от своите средства сумата от 20 000 К (*двайсет хиляди круни*) за Червения кръст на балканските народи.

Това предложение, естествено, ще бъде прието. Дотук, това е най-голямата сума, определена от който и да е градски съвет. Загреб би дал и повече, ако икономическото му състояние бе по-добро.

*Коло*⁴⁵: В четвъртък, на репетицията на

45. Коло – танц в кръг, хоро. Коло е много популяризиран по време на националното възраждане.

нашето хърватско певческо дружество „Коло“, вицепрезидентът му, г-н Прилепич, обяви, че скоро ще бъде разрешено набиране на средства за Червения кръст на балканските народи, и „Коло“ трябва да участва в него.

Тази новина беше посрещната с голям ентузиазъм. Всеки ръкопляскаше и приветстваше.

После бе решено, че концертът ще се състои в четвъртък, 7 ноември, и чистата печалба ще бъде предадена на Червения кръст.

Вестник *Hrvatski pokret* („Хърватско движение“), 4 ноември 1912 г.

К Изразявайки подкрепата си за южнославянските страни и нации, народите на Хърватско и Словения предприемат множество акции за набиране на пари. Новините за тези акции се публикуват редовно на първа страница на вестниците. Като че ли няма нито едно място в славянските територии на Австро-Унгария, откъдето да не са събирани помощи за „южнославянските братя“.

? Какви са причините за тази благотворителност в Загреб?

Защо авторите на новините са толкова сигурни, че гражданите ще подкрепят дарението?

Дали участието в подобни практики е било въпрос на социален престиж?

► И 45. Деца, служещи като медицински персонал в Подгорица

L'illustration, t. CXL, 1er juillet-31 décembre (1 юли-31 декември) 1912 г., p. 346.

► И 46. Сръбският женски комитет на Червения кръст в Ню Йорк, организиран за събиране на помощи за ранените

Balkanski rat u slici i reči 35, 20 октомври (13 ноември) 1913 г.

► И 47. Кипърски доброволец в Балканските войни

Katia Hadjidemetriou, p. 331.

III–34. Доброволци и набиране на пари от Кипър⁴⁶

През нощта пристигна телеграма от „Ройтерс“, за да съобщи за пълното поражение на българите. Съобщението се разпространи мълниеносно из всички квартали. Първите групи от хора започнаха да слизат с радостни възгласи по пътя от кафене „Ямуда“ към града. Съюзите, а също и много частни къщи, бяха украсени с флагове. От „Равенство“ се вееха знамената на Сърбия и Черна гора, заедно с гръцкото знаме. Изведнъж, сякаш от нищото, се оформи една изключителна и многобройна демонстрация. Начело на народните маси стоеше Филхармоничният оркестър, чиито седем ученика вече се биеха на фронтната линия, воден от маестрото, г-н Калигери. Свирише военни песни. Оркестърът зави по

46. Кипър изпраща около 1500 доброволци в Балканските войни; имената на 776 от тях са събрани от П. Папаполивиу.

улица „Георгиос I” и засвири химна, заставайки пред Съюзите. Авангардът на демонстрацията беше на „Атенеон”, а тълпата се простираше чак до улица „Константинос Палеологос”.

„Да живее Константинос XII⁴⁷!”. „Да живеят „Вулгароктоните!”⁴⁸. „Да живее „еносисът!”.

Две хиляди души пригласяха на музиката, като пееха химна. Едно голямо знаме се предаваше между демонстрантите и бе поздравявано с бурни изблици на ентузиазъм. Хората хвърляха шапките си и мнозина целуваха свещения символ на родината.

Демонстрацията, която вече беше осветена от фойерверки, мина по улица „Георгиос I” и през улиците „Василиос Евагос”, „Свети Андреас”, „Критис”, и после отново се отправи към Съюзите. В полунощ демонстрацията приключи. Но разни групи продължиха да манифестират и след полунощ, като изпълваха улиците и пееха национални песни. На следващия ден, сред тълпите от хора, се състоя церемония в „Света Напа”, където епископът на Китион произнесе реч, предизвиквайки нови емоции и ново въодушевление. [...]

В неделя градът започна да събира нови дарения, за да засили фондовете за националните нужди. Стотици млади хора в града и околностите му са готови да потеглят. Лимасол, пазещ твърдо в паметта си славните традиции, ще направи отпътуването на благородните си чедра колкото се може по-леко. Градът е горд, защото, когато е нужно, доказва – чрез славните си дела – че знае как да служи на великите идеали на своя народ.

Вестник *Alitheia* („Истина”), 5 юли 1913 г., in Pappolyviou, p. 73.

На Берлинския конгрес (1878 г.) управлението на Кипър е отстъпено на Великобритания. Островът остава под османски суверенитет до 1914 г. След като Османската империя влиза в Първата световна война на страната на Централните сили, в съответствие с Лозанския договор (1923 г.), Турция признава анексията на Кипър от страна на Великобритания. През 1925 г. Кипър е обявен за колония на Короната. Идеята за „еносис” („обединение”) с Гърция се развива в Кипър в съответствие с гръцкия иредентизъм и Великата идея. Силно движение за обединение възниква по време на британското управление.

Сравнете текстовете III–33 и III–34: откривате ли някакви прилики? Какъв вид солидарност е изразена? Какви са очакванията съответно на хърватите и на кипърците?

III–35. Българските млекари в Истанбул

И така, ние сме в постоянно състояние на война с българите. И целият свят знае за жестокостите, които този брутален и зловреден народ извършва срещу нас. Има ли село, което те да не са запалили, има ли джамия, която да не са срутили? Има ли жени и деца, които да не са затрили, и пленници, които да не са убили? Но, въпреки че нещата стоят така, все още има хиляди български млекари, които работят в Истанбул, които се осмеляват да носят калпаците⁴⁹, и които не са пострадали дори по най-нищожен начин от ръцете на турците. Това е вече достатъчно, за да докаже на целия западен свят величието на благородния османски народ. Българите някога казаха, за да прикрият собствените си безчинства, че и ние сме извършвали жестокости срещу тях, и че те са ги оповестили в европейската преса.

Всъщност, признава се, че всичко това са лъжи. Никъде в Европа, която се смята за цивилизования свят, гражданите на две държави във война не биха могли да живеят във вражеската страна. По време на Германско-френската война⁵⁰ нямаше нито немци на френска земя, нито французи в Германия. А ако се намереше дори един от тях, то хората биха го

47. Гръцкият крал Константин I е наричан Константинос XII, с презумпцията, че е наследник на Константин XI Палеолог, последният византийски император.

48. „Българоубийци”: тук алюзията е с византийския император Василий II Българоубиец (976-1025).

49. Смятани за християнски (български) символ – бел. ред.

50. Германско-френската или Френско-пруската война от 1870-1871 г.

разкъсали на парчета.

Когато някой сравнява ситуацията в Европа с положението тук, става ясно, че османското мляко е по-здравословно, отколкото лошото мляко на българските млекари. Затова сме горди от нашето чувство за справедливост. И искаме да видим с какво ще се гордеят престъпниците!

„Sütçülerimiz” („Нашите млекари”), колона: Hasb-i Hal („Частен/Приятелски разговор”), *Karagöz* 548, 23 август 1913 г., in Heinzelmann, pp. 246-247.

„Карагьоз” излиза два пъти седмично от 10 август 1908 г. до 1951 г. Името произлиза от комичен, по-скоро груб персонаж от традиционния османски театър на сенките. Списанието променя два пъти издателите си през дългата си история. Али Фуад, основателят, публикува „Карагьоз” до смъртта си през 1919 г. Неговият наследник Фатма, сестрата на Али Фуад, продава списанието през 1935 г. на Джумхуриет Халк Партиси („Републиканската народна партия”).

► И 48. Реклама на мляко в Гърция

Превод: По време на скорошната Балканска война смелите гръцки войници изпиха големи количества мляко „ВЛАХАС”, което им даде сила и здраве.

Как тази реклама използва опита от Балканската война? Позната ли ви е съвременна реклама, която използва войниците? Кой би бил герой в подобна реклама? Как бихте обяснили това?

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

Обобщаващи въпроси към Глава IIIд.

1. Сравнете текстовете и визуалните материали, отнасящи се до ролята на жените по време на войната. Определете стереотипите и реалните ситуации. Прочетете текстовете на *Помагало 4* и сравнете текстовете тук с ролята на жените през Втората световна война. Виждате ли някакви разлики или прилики с Балканските войни?
2. Опитайте се да откриете всички илюстрации в помагалото, където са представени деца; опишете различните аспекти на влиянието на войната върху живота на децата.
3. Класифицирайте текстовете на такива, които се отнасят за: а) периодът преди войната, б) по време на войната и в) след войната. Можете ли да опишете какъв е образът на войната в трите случая?
4. Открийте документите, отнасящи се до военните преживявания по време на Първата световна война (в Западна Европа), и се опитайте да откриете приликите.

ГЛАВА IV

Бойни полета и зрители

Началото на Балканските войни води до различни реакции и смесени чувства сред населението на полуострова. И двете воюващи страни имат силни привърженици и еднакво силни противници. Официално обявеният неутралитет на Антантата и на Централните сили във въоръжения конфликт върви ръка за ръка с ентузиазирания подкрепа за „братята по вяра и оръжие“. Балканските войни предизвикват нова поредица от политически и дипломатически дискусии за бъдещето на региона.

Плановите за създаване на нови държави в европейските провинции на Османската империя се възраждат. Докато политическите кръгове се опитват да използват новата ситуация за свои собствени цели, обикновените хора са потресени от бедствията на войната и неясната перспектива за мир, при който победителите биха наложили своите условия, без оглед нуждите на другите. Чувството за солидарност между последователи на различни изповедания, и особено между славянските народи, е разглеждано като сериозна заплаха от управляващите върхушки на съседните невоюващи страни, и това се запазва много години след края на войните.

Изворите в тази глава се опитват да реконструират отношението на балканските народи, в условията на различни политически режими, към Балканските войни. Те варират от пълно въвличане, стигащо до формиране на отряди от доброволци, до относително безразличие и добро чувство за хумор. Паралелни с тези естествени реакции са противоречивите дългосрочни политически планове.

IVa. Балканските провинции на Османската империя

В европейските провинции на Османската империя, Балканските войни са посрещани с различни надежди. Някои хора влизат в османската армия, тъй като се надяват да унищожат враговете ѝ и да запазят целостта ѝ, докато други се борят за свои национални държави.

АЛБАНИЯ. Доколкото на Албания е дадена ограничена автономия веднага след избухването на Балканските войни, отношението към воюващите страни не е еднородно. Основната цел е да се осигури, и ако е възможно да се разшири, автономията във всички региони, които са смятани за част от албанските земи. Това можело да се постигне с действия на страната на победителите и с подкрепата на Великите сили. Османските поражения в Първата балканска война принуждават албанците да се откажат от традиционната си автономистка стратегия и да посегнат към пълната независимост.

Но конфликтните интереси на Великите сили заставят нова Албания да води несигурно съществуване сред дипломатически интриги и въоръжени нападения, в продължение на няколко години.

IV–1. Решения за позицията, която албанците да възприемат, в случай на война на Балканите– Скопие, 14 октомври 1912 г.

Клонът на комитета „Спасение“ в Скопие и „Черното общество“ проведеха спешно заседание на тема:

„Турция ще предизвика войната. Как ще

спасим Албания?“.

Взетите решения бяха следните:

1. ще изпратим прокламация до Великите сили;
2. ще формираме група от делегати за нарушаване на споразумението между планинците от Шкодра и Черна гора;
3. тази делегация ще има правото да обедини албанските региони, за да спаси страната от

опасността да се разпадне.

В прокламацията, подписана на 16 октомври 1912 г. от „Черното общество“, се заявяваше: „Черното общество“, като представител на албанския народ, има честта да ви информира, че албанският народ не се бори, за да подкрепи турската доминация на Балканите, а за да запази цялата албанска територия. Затова, какъвто и да бъде краят на войната, албанците няма да позволят каквато и да е друга форма на управление на четирите вилаета, освен тази на единно управление”.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, pp. 255-256.

„Черното общество за спасение“ (1911-1912) е албанско революционно и националистическо дружество, което действа в няколко града, като Вльора, Гирокастра, Корча, Монастир/Битоля, Скопие и др. Първоначалната му цел е обединението на вилаетите Скутари/Шкодра, Косово, Монастир и Янина, в единна автономна политическа единица, с албанска администрация и отделен парламент. То е общество с радикални възгледи и възприема въоръжените въстания като средство за реализиране на целите си. Тази организация играе важна роля в подготовката и координирането на въстанията срещу османското управление в Албания от 1911-1912 г. Също така поддържа тесни контакти с албанските патриотични дружества в чужбина.

IV–2. Хърбърт Адамс Гибънс, млад студент по история, който пътува из Балканите, работейки за Червения кръст по време на Балканските войни, пише за албанската отбрана на Скутари

Скутари беше обкръжен, но черногорците, които едва ли можеха да изкарат на бойното поле повече от 30 000 души, се оказаха мобилизирани през цялата зима. Голямата крепост в Тарабош, висока планина, извисяваща се над град Скутари и долния край на езерото, беше твърде мощна за силите и артилерията им. Вътре в града Скутари албанците, а не турците, бяха тези, които се сражаваха за националния си живот, организираха и поддържаха блестящата и продължителна съпротива.

Gibbons, pp. 274-275.

Защо албанците подкрепят Османската империя в началото на войната? Дали се сражават за султана в Истанбул или за националната си кауза? Какви са плюсовете и минусите от тази политика?

► И 49. Пред заминаване от Скутари: черногорска майка и синът ѝ пред гроба на бащата, май 1913 г.

L'Illustration, janvier-décembre (януари-декември) 1913 г., р. 449.

Погледнете внимателно снимката. Дали това е спонтанна фотография или е специално позиране пред обектива?

IV–3. Телеграма от водача на Временното правителство на Албания, изпратена до министрите на външните работи на Черна гора, Сърбия, България и Гърция, 29 ноември 1912 г.

Желая да информирам Ваши превъзходителства за едно значително събитие в националния живот на албанците.

Представители на всички албански региони, от различни религиозни групи, се събраха вчера на Национално събрание в град Вльора, обявиха независимостта на Албания и избраха Временно правителство.

Албанците са щастливи да се присъединят към семейството на свободните нации от Източна Европа, като не си поставят друга цел, освен тази да живеят в мир с всичките си съседи. Надяваме се, че тази промяна в националния живот, и Временното правителство, ще бъдат признати от правителствата на Ваши кралски величества; че всяко враждебно действие на вашите армии в границите на националните ни земи ще бъде прекратено, и че всички албански територии, окупирани от Съюзниците сега, ще бъдат отново свободни.

Qeveria e Përkohëshme e Vlorës..., pp. 42-43.

► **И 50. Албански бунтовници от Мирдита, готови за война срещу турската армия, 1912 г. (преди Балканската война)**

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, p. 127.

51. Исмаил Кемал бей (1844-1919) е роден във Вльора. Произхожда от фамилия на богати земевладелци. Завършва начално образование в родния си град и след това посещава колежа „Зосимеа“ в Янина. През 1859 г. се мести със семейството си в Истанбул, където започва забележителна кариера на османска служба и остава на тази длъжност, за да допринесе съществено за албанската независимост. Участва активно в движението на младотурците, но се противопоставя на политиката им, когато установяват свое авторитарно управление. Въпреки опитите на младотурците да осуетят кандидатурата му, през декември 1908 г. е избран за член на Османския парламент от санджака Берат. След избухването на Първата балканска война, заедно с група други албански патриоти, организира няколко срещи с албанците от диаспората, за да обсъдят Албанския въпрос. Оповестява публично възгледите си за бъдещето на Албания в няколко статии и интервюта, дадени за чужди вестници. Връща се в Албания на 19 ноември, и след среща на представителите от всички региони, обитавани от албанци, на 28 ноември 1912 г. обявява независимостта на Албания от турското управление и става първият албански премиер-министър. През 1914 г. правителството му подава оставка. Великите сили избират за крал на Албания един европейски принц. Исмаил Кемал умира през 1919 г. в Италия и е погребан в родния си град Вльора.

IV–4. Официално известие от австро-унгарския консул, изпратено до Министерството на външните работи на Австро-унгарската империя, Вльора, 30 ноември 1912 г.

По време на разговора ни в нашето консулство днес, с Исмаил Кемал бей⁵¹, на който присъстваше и нашият италиански колега, първият ни увери, че е удовлетворен от административните операции досега. Неговата власт в неокупираните части от страната е била призната. Нещо повече, турските войски и генерали в тези територии са останали напълно неутрални. [...]

Многочислени части на западната турска армия са разположени в Люшня, под командата на Махмуд паша, в Келчира – начело със Сеид паша, в Берат – начело с Джавид паша, в Лесковик – начело с Али Риза паша. Тези войски са напълно деморализирани, уморени и без снаряжение.

Ismail Qemal and Documents, p. 246.

Какво е положението в албанските земи към края на войната? Защо Временното правителство се стреми към добри отношения с балканските съюзници? Има ли противоречия между исканията на албанците, сърбите, българите и гърците?

IV–5. Опасностите от подялбата на Албания за европейския мир – френска позиция

Влиянието на Албанския въпрос върху Европа

По какъв начин сега подялбата на Албания би могла да бъде рискована за европейския мир? Причината за опасността е проста.

Австро-Унгария, която не взе участие във войната, в действителност няма власт, за да се намеси в подялбата на Европейска Турция между съюзниците, които се позовават на правото на завладяването, и на огромните жертви, които трябваше да направят, човешки и финансови. *Но предложението за Албания, представено от правителството във Виена, цели единствено да отнеме от черногорците, сърбите и гърците достояния от победите им.*

Великите сили вече направиха много отстъпки на Австро-Унгария, като одобриха принципа за автономна Албания, но е очевидно, че тази Албания трябва да бъде ограничена териториално, за да се съгласуват

предпочитанията на Австрия с правата на победоносните балкански съюзници.

Но, ако Австрия е повече, или по-малко, подкрепена в амбициите си от Германия и Италия, балканските съюзници имат, като естествена подкрепа, силите на *Тройната Антанта*, чиято доктрина бе обявена на 9 ноември 1912 г. от г-н Аскуит, британския премиер-министър. Той каза, по време на банката на лорд-мера: *„Победителите не трябва да бъдат лишавани от една така скъпа победа“*. Следователно двете важни политически групи в Европа са в двубой помежду си, във връзка с Албанския въпрос.

André Chéradame, *L'illustration*, 3650, 8 февруари 1913 г., p. 115.

МАКЕДОНИЯ. Положението в Македония⁵² е далеч по-сложно, отколкото в Албания. Докато части от населението търсят възможност да се присъединят към съседните национални държави, идеята за автономия, както е посочена в член 23 на Берлинския договор от 1878 г., отново е издигната от някои емигрантски политически кръгове.

IV–6. Меморандум на група македонски интелектуалци, живеещи в Санкт Петербург, с дата от 7 юни 1913 г., адресиран „До правителствата и обществата в съюзните балкански държави“

[...] В името на естественото право, в името на историята, в името на практическата целесъобразност, ви молим, братя, да приемете да бъдете уведомени следното:

Македония е населена от еднороден славянски народ, който има своя собствена история, свой собствен начин на живот, имал е собствена държава в миналото, собствени идеали и, следователно, има правото на самоопределение;

Македония трябва да бъде независима държава в своите етнографски, географски и културно-исторически граници, с правителство, отговорно пред народно събрание;

Македонската държава трябва да бъде отделна и равнопозна единица, в рамките на Балкански съюз, който да бъде с общи митнически граници;

в църковно отношение е необходимо да се възстанови в Македония древната автокефална Охридска църква, която след това ще установи своите канонични отношения с другите православни църкви: Гръцката, Руската, Българската, Сръбската, Румънската и Сирийско-Арабската;

за да се изработи по-добро вътрешно устройство на Македонската държава, в Солун, колкото се може по-скоро, трябва да се събере общо представително тяло (национално конституционно събрание), чрез общи избори, под патронажа на другите страни.

Братя съюзници-освободители! Надяваме се, че нашите думи ще намерят път към сърцата и умовете ви, и че вие, като последвате

52. Определяна по различни начини, виж таблица 13.

примера на щедрата страна Русия, и в интерес на вашето собствено бъдеще, ще подкрепите незабавното създаване на независима Македонска държава, с което вие ще запазите мира и хармонията помежду си. Колкото по-скоро, толкова по-добре за всички нас. Подобно решение произлиза от разбирането на великата славяно-елинска идея за Балкански съюз, и това също изискват да сторите интересите на световната култура и справедливост.

Подписано от Димитър Чуповски (вероятен автор), Георги А. Георгов, Г. К. Константинович, Наце Д. Димов, И. Г. Георгов.

Одбрани текстове за историјата на македонскиот народ, с. 810-812.

? Кои са главните политически идеи, изразени в този документ?

За какво става дума, когато се споменава „щедрата Русия“? Сравнете с текстове II–5, II–6 и II–7. Опитайте се да разберете какво е значението на „Балкански съюз“ във всеки от четирите случая?

IV–7. Идеята за автономна Македония, поставена под въпрос от един френски журналист, август 1912 г.

Склонни ли сме да приложим това развитие спрямо автономията на Македония? Идеята за Македония на македонците прогресира в последните няколко години и като че ли ще измести идеята за по-опасното разпадане на Македония и нейната подялба между различните балкански държави. Но размириците, които постоянно угнетяваха тази провинция, изглеждат произлизат от едно българско, а не от македонско движение. При това положение, би било трудно да се организира македонска автономия, без значително да се подпомогне българската партия чрез пожертване на партиите на останалите националности.

Това ще провокира очевидно отчаяни изблици на съпротива дори в сърцето на Македония. В крайна сметка, не трябва да забравяме, че гърците и куцовласите (румънците⁵³) в Македония, от страх пред хегемонията на

славянския елемент, се обявяват за статуквото. [...]

Една Балканска война, в този момент, би била значителна заплаха за Европа. Европа трябва да направи усилие да отклони тази заплаха с всички средства, с които разполага. Нищо не е по-оправдано.

Albéric Cahuet, „La situation en Turquie et la proposition Berchtold”, *L'illustration*, 3626, 24 август 1912 г., p. 123.

► И 51. Гръцки, сръбски дипломати и военни представители обсъждат на планината Каймакчалан границите за подялба на Македония

? Обобщаващи въпроси към Глава IVa.

Какви са общите елементи в очакванията на различни политически кръгове от Албания и Македония в края на Балканските войни?

Имат ли нещо общо с очакванията на другите балкански нации, и ако е така, в какво отношение? Посочете разликите в тези очаквания и се опитайте да формулирате „най-доброто решение“.

53. Власите, армянците – бел. ред.

IVb. Балканските земи на Австро-Унгария

Балканските провинции на Австро-Унгария трябва да следват официалния неутралитет, обявен във Виена, но по много причини населението, което обитава тези региони, се чувства много по-обвързано, отколкото министрите от кабинета в имперската столица.

СЛОВЕНИЯ. Словенците показват голям интерес към Балканските войни и силната симпатия към южнославянските народи е очевидна. Войната е представяна като борба на потиснатите нации срещу турското господство, като културна и религиозна война (на християнството срещу исляма), а също и като война за обединение на южнославянските народи. Въпреки че политиката на словенските политически партии не е насочена към намиране на перспективи за решаване на Словенския национален въпрос извън границите на Австро-Унгария, те споделят вярата, че освобождението на южнославянските народи ще засили позициите на славянските народи в Австро-унгарската монархия.

IV–8. „Войната на Балканите 1912-1913” – книга, публикувана през 1914 г., която прави дълбок анализ на нациите, въввлечени във войната, на причините и последиците от нея

Преди войната – причини за войната

... СЪРБИЯ ИСКА ИЗЛАЗ НА МОРЕ

Очевидно е, че Сърбия не би могла да се развива правилно в такива граници. Само ако Сърбия получи Стара Сърбия, откъдето е най-краткият достъп до адриатическото крайбрежие, по долината на река Дрина, към пристанищата Свети Иван, Лъеш и Драч, тя би могла да се сдобие с необходимите условия за нормален живот и икономическо развитие. [...]

... БЪЛГАРИЯ ЩЕ ОСВОБОДИ МАКЕДОНЦИТЕ

Сега, когато техните по-щастливи братя на Балканите тръгват на бой, за да се освободят от ужасното робство, македонците също се надигнаха. Те забравиха партийните спорове и се прегърнаха в братски дух, докато се сражаваха за родината си. Някои от тях се присъединиха към българската армия като доброволци, други отидоха в планините; всички те воюваха за свободата, за която копнеят от толкова дълго време и за която вече беше пролята толкова много кръв. Те се надигнаха, за да отмъстят

за безбройните неправди и жестокости, да отмъстят за бащите и майките, за съпругите и децата си. Сега те не се оттеглиха в планините, за да се скрият от турците, те бяха привлечени от светъл блясък, който възвести нов, свободен живот в родината. Големият ден за тях настъпи. [...]

... ГЪРЦИЯ НАСТОЯВА ЗА КРИТ

Причината, която накара гърците да се присъединят към балканските държави за война срещу Турция, бе остров Крит. [...]

Във всеки случай, Гърция имаше ред други причини да нападне. Подобно на славяните, гърците също така страдаха под турско управление. Особено в Епир, турците и албанците се колежа постоянно помежду си. Нямаше мир и на островите; малко преди войната безмилостен бунт вилнееше на остров Самос.

Vojska na Balkanu („Войната на Балканите”), pp. 27, 42.

Според словенците коя е водещата причина за избухването на Балканските войни? Запознати ли са с проблемите на Балканите? Въпреки че признават интересите на балканските национални държави, защо не признават интересите на Османската империя?

IV–9. Словенски поглед върху ситуацията в Македония

Спорът за Македония

Словенците със сигурност са приятели на славянските нации на Балканите. Те харесват всички тях. Затова съжеляват много, че сърбите и българите влязоха в разпра. Словенците не вземат страна и се държат безпристрастно. Но това не означава, че са безразлични наблюдатели на спора; защото знаем добре, че онова, което тук има значение, е не само съдбата на отделни етнически групи, но и съдбата на Балканите, на всички южни славяни, и на славяните изобщо. Нито един славянин не би помислил да подклажда този спор; дори руснаците, като най-старши братя, избягват да се намесват пряко в конфликта, като арбитри. [...]

„Русское слово“ открито предупреждава сърбите, а косвено и българите, че в случай (на война) не трябва да разчитат на руска подкрепа, нито пък на симпатиите на Антантата... „Нова

Балканска война в никакъв случай не бива да бъде допускана. Великите сили разполагат с необходимите средства, за да сложат край на глупавите спорове и на непримиримостта от едната или от другата страна. Такава мярка е автономията на Македония – ясно е, че тя ще бъде предприета само в най-краен случай, когато всички други средства се окажат неефективни”.

Позицията на руския вестник не е нищо ново за света. На Балканите, в по-тесни кръгове, от месеци беше известно, че съществува партия, повече или по-малко значима, която би искала да създаде автономна Македония: това е партията на сепаратистите. Те действат тайно, и е ясно защо. Но ако получат подкрепа от такава силна страна като руската, могат и да се престрашат да спечелят нови привърженици, и бъдещето неочаквано да им се усмихне.

Вестник *Slovenec* („Словенец“), 122, 31 май 1913 г.

Авторът на тази статия е Антон Безеншек, словенски стенограф и преводач, живеещ в София. „Словенец“ е католически ежедневник.

ХЪРВАТСКО. Тъй като е по-близо до съюзените балкански народи, Хърватско има по-непосредствен и по-конкретен поглед върху Балканските войни. Наред с аналитичните материали в загребските вестници, някои хървати споделят личните си впечатления от воюващите страни. Същевременно и двете гледни точки са критикувани чрез карикатурите.

IV–10. *Obzor* („Хоризонт“), загребски ежедневник, 10 октомври 1912 г.

ВОЙНАТА НА БАЛКАНИТЕ

Балканските страни със сигурност не влизат във войната, само за да получат тези дребнави обещания за реформи в Турция, но и с надеждата да придобият пълна автономия на християнските провинции, или поне да разширят територията си [...] Разбира се, крайният успех на балканските държави зависи от тяхната готовност за война, от разбирането и прокарването на техните взаимни интереси. Ако този съюз е основан на солидна основа, неговият успех е гарантиран; те

ще могат да се опълчат срещу всякакви външни намеси, като цяло, като една нова сила.

Obzor („Хоризонт“), излиза между 1860 г. и 1941 г., и е един от най-широко разпространените ежедневници в Загреб. Когато избухват Балканските войни, негов редактор е Славко Водварка.

С оглед на горния текст какво е отношението на хърватска общественост към Балканския съюз и към Османската империя

► И 52. Хърватска карикатура, 1912 г.

🔑 Превод:
 – Мамо, мамо, войната е обявена!
 – Ще ти покажа аз на тебе какво е истинска война!

❓ Защо някои хървати са така ентузиазирани от обявяването на Балканската война?
 Отразен ли е официалният неутралитет на Австро-Унгария в горепосочените извори?
 Какви прилики и разлики откривате в отношението на хърватите и словенците?

Koprive („Коприва“), сатирично списание, 1912 г.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА. Като нова провинция на Австро-Унгария от 1908 г., и като част от Османската империя в течение на векове, тя е в много особена позиция, когато започват Балканските войни. Провинциалното правителство трябва да осигури неутралитет, но населението не е така резервирано.

IV–11. Провинциалните хабсбургски власти разгръщат специални мерки в Босна и Херцеговина

От началото на Балканските войни, главата на държавното правителство [в Босна и Херцеговина], Оскар Потьорек, предприе множество действия в Босна и Херцеговина, за да се подготви за война срещу Сърбия и Черна гора. Лично той има голямо желание за подобна война, заедно с централния австро-унгарски министър на войната. Така че, те чакаха добър повод. На Потьорек бяха предоставени разширени военни правомощия, с оглед на което той бе издигнат до армейски инспектор и командващ генерал. Започна мобилизацията на наборите.

Още преди Първата балканска война, Потьорек подготвяше въвеждането на т. нар. специални мерки в Босна и Херцеговина, за да осигури тила си, в случай на евентуална война срещу Сърбия. Кризата със Скадар беше добър повод за него да въведе този специален статут в Босна и Херцеговина, чрез споразумение с централния министър на финансите, Билински, и с централния министър на външните работи, Бертолд.

Одобрението на императора за тези действия беше дадено на 1 май, и още на 3 май 1913 г. афиши с информация за специалните мерки бяха разлепени из цяла Босна и Херцеговина. Съгласно тези мерки, някои граждански свободи бяха ограничени или отменени: някои членове на Босненската конституция бяха суспендирани;

свободата на придвижване и свободата на пресата бяха ограничени.

Това правно положение имаше силно негативен ефект върху цялото население на Босна и Херцеговина.

Madžar, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini...*, pp. 64-65.

? Какви мерки въвеждат хабсбургските власти в Босна и Херцеговина?

Дали те са продиктувани единствено от избухването на Балканските войни, или са преследвали по-широки цели? Защо населението има негативно отношение към държавната политика?

IV–12. Ограничаване на доброволческото движение в Босна и Херцеговина

След ескортирането на 300 войници, тръгнаха доброволно да се запишат в турската армия през октомври 1912 г., публичната манифестация на доброволчеството стана незаконна. По този повод, заедно с доброволците, група от няколко хиляди мюсюлмански демонстранти маршируваше със зелени знамена до железопътната гара. Централното министерство протестира срещу този род публична подкрепа за една от страните, въввлечени във войната. Веднага бе изпратена заповед до регионалните институции, че събирането на доброволци вече е незаконно, от 14 октомври. Оттук насетне доброволците преминаваха границата само

нелегално.

Екмеčić, *Uticaј balkanskih ratova ...*, p. 416.

IV–13. Сръбски доброволци в Босна и Херцеговина

Не беше лесно да станеш член на доброволчески отряд, особено когато ставаше дума за специалните отряди. Критериите бяха много специфични, за да бъде взет някой в отряди, водени от войводите Воислав Танкосич и Вук Попович. Въпреки това мнозина сърби искаха да участват в тях. Само високи хора обаче можеха да бъдат приемани. Ето защо, пред командирската канцелария на отряда на Танкосич, стояха много щастливи и тъжни мъже. Естествено, щастливи бяха тези, на които бе разрешено да постъпят, а тъжни, и дори просълзени, бяха отхвърлените по различни причини, най-вече заради възрастта им или физическото им състояние. Сред групата на отхвърлените от войводата Танкосич беше един нисък, тъмен момък. Това бе Гаврило Принцип⁵⁴.

Mićević, *Srpski dobrovoljci u ratovima...*, pp. 15-16.

? Защо младежите се включват като доброволци във война, в която държавата им не участва?

Сравнете тази ситуация с доброволческото движение през Първата световна война. Известни ли са ви случаи, при които младежи отиват доброволно на война, подбудени от мотиви, различни от националността (т.е. от Западна Европа в балканските страни)?

? Общи въпроси по глава IVb.

Защо някои от народите в балканските провинции на Австро-Унгария искат да участват в Балканските войни, докато други просто показват заинтересованост?

До каква степен се усеща сред тях чувството за обща принадлежност или пък за обща лоялност към страната, в която живеят? Можем ли да ги сравним с чувствата на народите, живеещи в балканските провинции на Османската империя или в балканските национални държави?

? Обобщаващи въпроси към Глава IV.

Какви са ключовите фактори за формирането на балканското обществено мнение в началото на Балканските войни? Могат ли Османската империя и Австро-Унгария да разчитат на лоялността на всички свои поданици?

54. Бъдещият убиец на австро-унгарския престолонаследник Франц Фердинанд и на съпругата му. Атаката в Сараево, от 28 юни 1914 г., става повод за избухването на Първата световна война. – бел. ред.

ГЛАВА V

След войната

Резултатите от всяка война обикновено се оценяват от гледната точка на победителите и победените. Тези политически последици могат лесно да бъдат проследени по новите гранични линии на политическите карти, и да бъдат оценени чрез данните за териториалните и демографските придобивки и загуби. Заедно с формалните последици, войните водят до дълбоки сътресения в живота на всяка държава, на всяко общество и на всяко семейство, за години напред. Разрушенията, болестите, щетите са всъщност краткосрочни проблеми, които всяка държава и общество преодоляват в относително кратък период. Това, което не може да бъде превъзможано в живота на цяло едно поколение, е психологическата травма – „ужасите на войната“, както обикновено са ги наричали в онези времена. В тях се включват не само спомени за най-грозни и нечовешки драми, но и страданията за изгубените близки, за загубения роден град или село, за „изгубената родина“, по думите на стотици хиляди бежанци. Травматичната памет се предава на следващите поколения, и често се пресъздава в историческия разказ, като по този начин оцелява във времето.

Последиците от Балканските войни не са изключение от тази тенденция. Болката и страхът оцеляват и след края им, хората се изселват, изоставяйки зад гърба си изгорелите си села, докато онези, които остават по родните си места, се превръщат в част от друга държава, и преживяват трудни времена на адаптация. Преходът за превръщане на държавата в национална не е само политически въпрос.

Последиците са още по-съществени, заради избухването на Първата световна война, само една година след края на Балканските войни. Страните, които се чувстват победителки в Балканските войни, се присъединяват към създателите на Балканския съюз от Антантата, докато онези, които се смятат за унижени, се присъединяват към противниците им от Централните сили. Някои от тях изобщо нямат възможност за избор, тъй като са нападнати от чужди армии. Ето защо, мнозина съвременници и историци разглеждат Първата световна война като „следващата Балканска война“.

Тази глава не се опитва да документира в детайли всички възможни краткосрочни и дългосрочни последици от Балканските войни. Тя само предлага подбрани извори, които могат да помогнат на учениците да разберат сложността на следвоенните последици и техния дългосрочен отзвук.

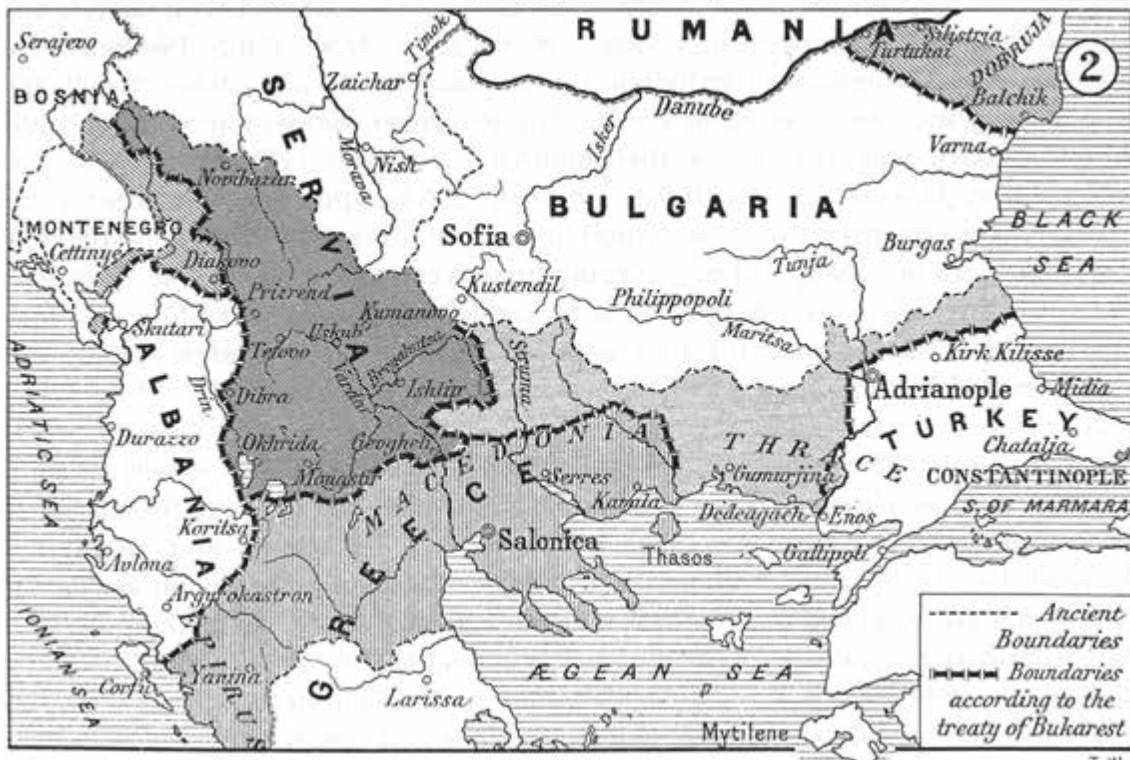
Va. Политически последици

Таблица 15. Територия и население на балканските държави преди и след войната

	Площ в кв. мили		Приблизително население	
	Преди войната	След войната	Преди войната	След войната
Албания	-----	11 317	-----	850 000
България	33 647	43 310	4 337 516	4 467 006
Гърция	25 014	41 933	2 666 000	4 363 000
Черна гора	3474	5603	250,000	500,000
Румъния	50 720	53 489	7 230 418	7 516 418
Сърбия	18 650	33 891	2 911 701	4 527 992
Европейска Турция	65 350	10 882	6 130 200	1 891 000

Carnegie, p. [418].

Карти 2 и 3: Териториални промени на Балканите.
 Лондонски договор и Букурещки договор

? Прочете картите и таблицата, и проследете териториалните промени. Какъв е главният резултат от войните, сравнен с положението преди тях? Сравнете карти 1, 2 и 3: каква е връзката между първоначалните аспирации и крайния резултат?

V-1. *Finis Turquiae* – коментар на френски журналист, февруари 1913 г.

Този грохнал възрастен човек, така близо до гроба, комуто един слуга помага, за да се движи, и онзи свещеник, който се моли, се кланят в посока на Изток, сред европейските мебели на тази претенциозна дневна стая, тези двама улеми, които напомнят хората от XV в., пушеха ароматния си тютюн по стълбите на двореца, с такъв приятен маниер; но над всичко: материалната и моралната декорация на този спектакъл, неумолимостта на едната враждебна част от Европа, предателството на другата, на която те разчитаха, безразличието на народа, политическите вражди. Единственото живо нещо бяха бойните кораби на чуждестранните сили, надзираващи двореца, надзираващи града. Дали всичко това не може да бъде изразено много ясно само с тези кратки слова: „*Finis Turquiae?*” [„Край на Турция?”].

Georges Rémond, “Les angoisses et les convulsions de Constantinople”, *L'Illustration*, 3649, 1 февруари 1913 г., р. 79.

Ключ Сцената, описана в този откъс, се случва на 22 януари, след заседанието на „Великия диван”, когато министърът Кямил паша е упълномощен да отстъпи Одрин на балканските съюзници. На следващия ден военният министър Назим паша е застрелян в парламента, а младотурски преврат сваля османското правителство.

V-2. Откъс от статия в български вестник, 26 юли 1913 г.

МИРЪТ СКЛЮЧЕН

Мирът се сключи, но мир на Балканите няма да има. Не може да има мир, дето има насилие. Сключеният в Букурещ мир е санкциониран на

най-чудовищно насилие. България няма да се помири с него. Окастрена, стеснена в рамките на малки граници, ограбена, задушена, изнасилена, тя ще заработи вътре в себе си, за да удесетори силите си икономически, културно и физически, и при първия благоприятен случай ще си вземе онова, което ѝ принадлежи национално и исторически.

„Народна воля”⁵⁵, № 58, 26 юли 1913 г., в Кишкилова, *Балканските войни...*, с. 232.

? Опитайте се да обясните реакцията в България. Съгласни ли сте с твърдението, че „мир на Балканите няма да има”?

► И 53. Мирната конференция в Букурещ – румънска карикатура

Furnica, IX, № 48, 1 август 1913 г., р. 12.

Ключ Превод: Мирната конференция в Букурещ (ментални снимки)
По време на срещата/Срещата свършва

55. Вестник „Народна воля” е орган на опозиционната Радикалдемократическа партия.

V–3. Из речта на Йован Скерлич, писател и народен депутат, в Националното събрание на Сърбия, 18 октомври 1913 г.

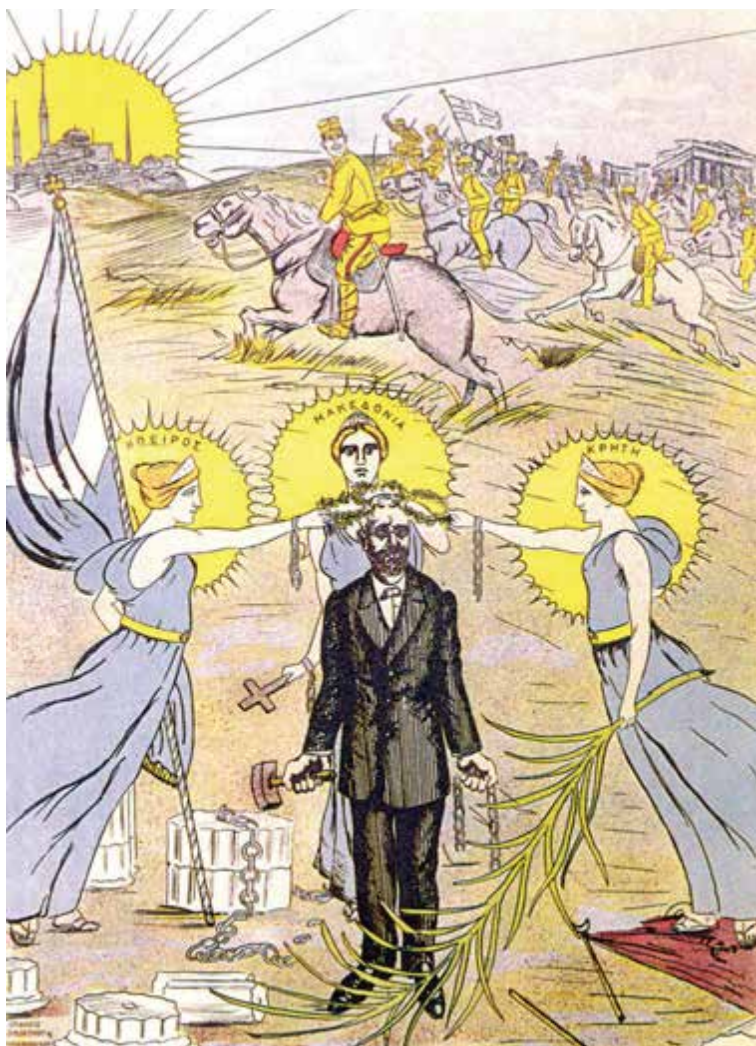
[...] Когато казваме „резултат“, има известен брой от предварителни въпроси, които трябва да бъдат обсъдени. Първо, нужно е да се реши: *това окончателен резултат ли е?* Дали Сърбия, с Букурещкия договор и в ситуацията, в която е днес, със системата от съюзи, която сега преобладава на Балканите, *дали Сърбия получи абсолютно всичко, което можеше да получи, по-добра и по-сигурна ли е нейната позиция сега, отколкото преди?* След последното албанско нахлуване, след бруталния ултиматум

на Австрия да се изтеглим от Албания, можем да имаме съмнения относно завършеността на тези резултати. Но, ако приемем, че тези резултати са идеално добри, те все пак трябва да се обсъдят. Не е достатъчно да се посочи разширяването на територията, *нужно е да се види как бяха постигнати тези резултати. Трябва да се прецени не можеше ли те да се постигнат с по-малко жертви, и да се определи кой заслужава доверие за тези успехи.*

Skerlić, *Feljtoni, skice i govori*, pp. 343, 347, 354.

? Опитайте се да определите какво е настроението на този откъс.

► И 54. Освобождението на поробена Гърция

🔑 Превод: Премиер-министърът Елефтериос Венизелос, с победоносния престолонаследник, предвождащ славната ни армия, строшава оковите и възстановява свободата на нашите пленени сестри.

🔑 Знакова, алегорична и популярна картина с премиер-министъра Елефтериос Венизелос, като основна фигура, но посветена на всички онези, които допринасят за освобождението на поробените гръцки области. Композицията включва исторически символи, алегорични фигури и образи, свързани с Великата идея, всички познати мотиви от други популярни картини на Балканските войни. Литографията е публикувана преди гръко-българската война.

? Идентифицирайте символите и тяхното значение. Можете ли да откриете някакви знакови внушения, които разкриват Великата идея? Обсъдете „историческите права“ на Гърция Истанбул да е в границите ѝ?

Цветна литография върху твърд картон, 57 x 41 cm/64 x 45 cm/IEEE
Колекция, № 4951/14, in *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...*, p. 203.

V-4. Последниците от Балканските войни за Румъния, според румънския историк Константин Кирицеску

Мирните преговори, водени със значителен авторитет от Майореску, доведоха до сключването на Букурещкия мирен договор от 1913 г. според който, по думите на генерал Фичев, българския военен делегат, страната му трябваше да плати *сметката* за алчността си и политическото си късогледство. С оглед на нашата страна, в края на тези събития, тя се появи със завършената си територия, която осигуряваше границата на Южна Добруджа, със значително повишен престиж в Европа, но също и с непримирим враг, чиято омраза произтича от завист, разочарование и продължително унижение, което бе възприето крайно разгорещено.

Kirişescu, *Istoria razboiului...*, p. 96.

Според текста, кой е „непримиримият враг“ на Румъния?

Какви са политическите последици от войните за Румъния?

V-5. Спомените на Мартулков за първия контакт между сръбската армия и гражданите на родния му град Велес, през есента на 1912 г.

Още от самото начало, балканските съюзници – „освободителите“ – отбелязаха велики победи срещу Турция. По повод завладяването на нашия град от сръбската армия, ние, гражданите, приехме „освободителите“ много тържествено. Трябва да се признае фактът, че по-голямата част от населението, с малки изключения, бе полудяла от щастие в първите дни на войната. Краят на петвековното турско иго най-сетне беше дошъл! Бяхме изпълнени с надежди, че ще настъпят благоприятни условия за по-добър живот и възстановяване, като бъде сложен край на тежкото минало и като бъдат защитени интересите на македонския народ.

Но, за нещастие, от първите дни можеха да се усетят ветровете, които духаха сред съюзниците – „освободители“, и да се предвият изненадите, които можеха да се очакват в близко бъдеще... Нашите „освободители“ не криеха

великосръбските си стремежи. Когато започнеха разговор с даден гражданин, първият въпрос беше: „Какъв си ти?“, и ако получеха отговор, че той или тя не са сърби, те продължаваха: „Така беше досега, но това ще се промени в бъдеще. Българите са работили с вас много, за да ви направят българи. Но сега ще станете добри сърби... Трябва да знаете: където стъпи сръбски крак, там ще бъде сръбско“.

Мартулков, *Моето учество...*, с. 243-244.

Опитайте се да обясните промените в отношението на хората спрямо „освободителите“ на Македония.

Смятате ли, че описаната промяна се отнася еднакво до всички в Македония?

Кои фрази свързвате със съперническите си национални идеи в Македония?

Коментирайте последното изречение. Предположете по какъв начин може да се промени нечия национална самоидентификация.

► И 55. Знамената на Великите сили на крепостта в Скутари, май 1913 г.

V–6. Сръбският крал Петър обещава равни права на всички хора от различен етнически произход, живеещи на териториите, анексирани от Сърбия

Из прокламацията на сръбския крал Петър

До моя скъп народ

От освободените и обединени анексирани територии

С днешната си прокламация, въз основа на международните договори, които бяха

► **И 56. Сръбската армия в Битоля**

Marjanović, *Военен албум*.

► **И 57. Промени на имената – от Юскюб на Скопие**

подписани, земите ви са анексирани от кралство Сърбия... ще насоча всичките си усилия... да осигуря всички вие, независимо от религия или произход, да бъдете във всяко отношение доволни, свободни и защитени със справедливост и сигурност, която ще ви бъде гарантирана от управлението на свободна Сърбия. Всички вие ще бъдете равни пред законите и властите. Религията, собствеността и личността на всеки ще бъде уважавана като свещена. Моето правителство постоянно ще работи за вашето образование, икономическо благосъстояние и всяка друга област на прогреса ви.

Вие сами трябва да станете и да работите с всички сили, трябва да отхвърлите предишните заблуди, разцепления и раздори, и в братска прегръдка, единодушно, да изличите от лицето на нашите прекрасни родни краища всички следи от продължителното робство.

Петър (подпис)

25 август 1913 г., в Рибарска Баня

(следват подписите на членовете на сръбското правителство)

Balkanski rat u slici i reči, 29, 31 август (13 септември) 1913 г.

Сравнете този текст с предишния и вижте дали откривате някакви разлики.

L'illustration, t. CXL, 1er juillet-31 décembre (1 юли-31 декември) 1912 г., p. 373.

Направете проучване за вашия регион и опитайте да откриете различните имена, които вашият град и съседните градове са имали: а) по време на османската епоха и б) след създаването на националната държава. Защо, според вас, са променени тези имена (ако са променени)?

V-7. Черногорският крал Никола обещава толерантност на католиците и мюсюлманите след подписването на Лондонския мирен договор на 21 ноември 1913 г.

Убеден съм, че новите ми поданици ще бъдат мирен и трудов елемент, и че ще преодолеят всички недоразумения и раздори, които чуждото управление им е наложило, и ще бъдат вдъхновени от една идея – идеята за щастието и величието на скъпото ни отечество Черна гора – ръка за ръка с братята им от старите предели на Черна гора. Аз и моето правителство ще положим всичките си усилия, за да гарантираме сигурността на личността и правото на собственост, за да осигурим добра съдебна система, съвременно образование, и да създадем условия за по-добро бъдеще във всички отрасли на икономиката. Свободата на религията и съвестта на всеки един ще бъде уважавана и закриляна с изключителна прецизност. Моите лични човешки чувства и традиционният принцип на моя дом: „Братът е скъп, без оглед на вярата му!“, им гарантират това. Гарантирам пълна свобода на съзнанието на поданиците си римокатолици, в добавка към духа на широка религиозна толерантност, който винаги е владял в Черна гора и към Конкордата със Светия Римски престол⁵⁶. Заедно със своите православни и мюсюлмански братя, те винаги ще бъдат могъщ елемент от нашата национална общност и основа за силата на нашата държава. Последователите на исляма ще се радват на постоянна закрила от моя страна и от страна на моите власти.

Branko Pavićević, Radoslav Raspopović, p. 502.

 Сравнете прокламациите на крал Петър и крал Никола. Защо според вас те обещават толерантност на своите поданици, без оглед на етническия им произход и религията?

V-8. Статия в румънски вестник, представяща реакциите на населението в наскоро анексираната Южна Добруджа след Втората балканска война

От Кадрилатера

През лятото на 1913 г., в едно село в Кадрилатера, група румънци, включително и войници, получиха подслон у богато българско семейство. „От днес нататък вие ще бъдете румънски войници“ – казахме им ние; казахме на най-младия, че ще служи в румънската армия. Като чу това, младежът ни погледна, сякаш беше ударен от мълния. Те вярваха, че Румъния ще окупира Кадрилатера само временно, и после войските ще се изтеглят, след като бъде сключен мирът. Но когато им обяснихме, че тази територия завинаги ще принадлежи на Румъния, видяхме скръбта по лицата им. Жените помолиха също за обяснения, и най-беглият поглед към очите им показваше, че и те са разбрали жестоката истина. [...]

Българите се взираха с печал в територията си, която минаваше към Румъния, ала мнозина татари и турци приветстваха това положение. Колкото страховито и враждебно бе изражението на българите, толкова приятелско бе на мюсюлманите и турците.

Universul („Вселена“), XXXI, № 213, 5/18 август 1913 г., p. 1.

 Опитайте се да обясните разликата между реакцията на българите, и реакцията на турците и татарите в Южна Добруджа (Кадрилатера). Как се променя животът на хората, след като териториите преминават от една страна в друга?

V-9. Националните интереси на България

ИЗЯВЛЕНИЯ НА ВИСШИЯ ПАРТИЕН СЪВЕТ
НА НАРОДНАТА ПАРТИЯ ЗА ВЪНШНАТА
ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ

София, 4 януари 1915 г.

[...] като... дойдем до едно хладно и трезво преценяване на интересите на България, ще видим, че разрешението на жизнените ѝ задачи, по начин задоволителен, е възможно само чрез съдействието на силите на Тройното съглашение. Преди всичко, всеки изминал ден намалява малките шансове за победа на австро-германския съюз. След неоправданото

56. Конкордатът между Черна гора и Ватикана е подписан през 1886 г.

с никакво морално съображение разгромяване на неутрална Белгия, воюващият германски империализъм среща между противниците си и съвестта на културното човечество. И този непредвиден неприятел се оказва достатъчно силен, за да осъди австро-германския съюз на пълна изолация. Създаде се една морална невъзможност за неутралните нации да се намесят в полза на Германия и Австро-Унгария, когато, напротив, намесването им против съюза на тия две държави всеки ден става все по-популярно в народните маси, а следователно и по-вероятно.

Най-големият интерес на България е да реализира националното си обединение в най-широка възможна мярка. Това може да стане единствено чрез повръщане, от съседните нам държави, на отнетите нам земи чрез Букурещкия и Цариградския договори. Само Тройното съглашение е в положение да наложи това повръщане, защото едни от държавите, за сметка на които то ще стане, са негови противници, а други – негови съюзници, които от него чакат задоволяването на националните си възжеления.

Друг голям интерес на България е след свършването на европейската криза да заживее в мир със съседите си, за да може да се отдаде всецяло на културното си и икономическо

развитие; с други думи казано, в основите на българската политика трябва да има един елемент на споразумение със съседите си, което ще бъде етап към една пълна солидарност и общение на техните културно-икономически и политически интереси. А това може да се постигне само при миролюбиво уреждане на претенциите на България чрез посредничеството на Тройното съглашение.

Трети голям интерес на България лежи в запазването на Балканската независимост, и този интерес напълно съвпада с целите и интересите на политиката на държавите от Тройното съглашение, които искат свободни и засилени народи на Балканите, като прегради против стремежите на германския империализъм към изток, както това се видя от поведението им към първия балкански съюз. [...]

По всички гореизложени причини и съображения, Народната партия, вярна на своите всегашни политически схващания, е и сега дълбоко убедена, че разрешението на националните ни задачи е в тясна зависимост от едно искрено разбиране на България с освободителката Русия и нейните съюзници – Англия и Франция.

Вестник „Мир“, 4451, 1 януари 1915 г., във: *В. Георгиев и Ст. Трифонов*, с. 258-259.

Vb. Социално-икономически резултати

Таблица 16. Жертви (загуби), понесени по време на Балканските войни

Страна	Население (в хиляди)	Максимална мощ на въоръжените сили (в хиляди)	Убити и умрели от болести (в хиляди)	Коефициент на жертвите спрямо населението (в хиляди)	Коефициент на жертвите спрямо въоръжените сили (в хиляди)
1. България	4430	607	30,00	0,68	4,9
2. Сърбия	2910	175	5,00	0,17	2,8
3. Гърция	2630	90	4,75	0,18	5,2
4. Черна гора	247	30	2,00	0,80	6,6
Общо (за коефициентите - средно)	10 217	902	41,75	0,46	4,9
5. Турция	23 000	400	50,00	0,22	12,5

Georgiev, G. *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913. A collection of Military History*, 1983, vol. 1.

V–10. Загубите на сръбската армия в Балканските войни

На 13 февруари 1914 г. сръбското Министерство на войната съобщи пред Скупщината следните цифри за загубите на сръбската армия по време на последните две войни:

Сръбско-турската война: 5 000 убити, 18 000 ранени.

Сръбско-българската война: 7 000 до 8 000 убити, 30 000 ранени, 2 500 войници, умрели в резултат на получените рани. Между 11 000 и 12 000 починали от различни болести, допълнително: 4 300 от холера, като от тях 4 000 са умрели по време на Сръбско-българската война.

Carnegie, p. 395.

Тъй като икономиката на балканските държави е предимно селскостопанска, помислете върху размерите и последствията от човешките загуби.

Открийте повече информация за икономическата ситуация в балканските страни след войните.

V–11. Първата световна война: различен вид война

[...] Срещата с масовата смърт е може би най-присъщото военно преживяване. [...] Благодарение на съвременната война мнозина се сблъскаха лице в лице, и за пръв път, с „дирижираната“ масова смърт. [...]

Над два пъти повече мъже загинаха в бой или от раните си в Първата световна война, отколкото бяха убитите във всички по-големи войни между 1790 и 1914 г. Някои числа биха помогнали да се изясни безпрецедентният обхват на сблъсъка с масовата смърт, която доминира в паметта за тази война. Около тринадесет милиона души загиват в Първата световна война, докато Наполеон, във войната срещу Русия, най-кървавата кампания дотогава, губи 400 000 души – около 600 000 по-малко, в сравнение с падналите от всички страни в нерешената битка при Сомма през 1916 г. В най-голямата война през XIX в., Френско-пруската война (1870-

1871), загинават 150 000 французи, докато издъхналите в бой прусаци са 44 780. Около Първата световна война споменът за големите загуби в Наполеоновите войни избледнява, а загубите от войните през XIX в. изобщо не могат да се сравнят с онова, което предстои. Новите измерения на гибелта, настъпила на фронта, изискват далеч по-големи усилия за маскиране и преодоляване на смъртта по време на война, отколкото са били необходими преди.

Първата световна война има и други, нови измерения, които влияят върху възприятията на мъжете и жените за войната. Тя избухва в епоха на нови технологии, на нови и по-ефективни средства за комуникация, които помагат да се размие образа ѝ и да се стимулира въображението. Но най-важното от всичко е, че тя въвежда нов тип военни действия на Западния фронт, които променят значението, което войната има за живота на повечето войници.

Окопната война определя не само възприемането на тези, които преминават през нея, но и как самата война ще бъде възприемана от бъдещите поколения. [...] Западният фронт, с особения си и уникален стил на бойни действия, доминира в прозата и поезията, а също и в илюстрираните книги и във филмите за войната; той предreshава какво ще сторят с нея съвременниците и бъдещите поколения.

Mosse, pp. 3-4.

Сравнете числата от таблица 16 с числата, споменати в текста на Мосе: какво е сравнението на човешките загуби между Балканските войни и Първата световна война?

► И 58. Апотеозът на Балканската война – румънска карикатура

Furnica, IX, № 49, 8 август 1913 г., р. 1.

🔑 Превод: Апотеозът на Балканската война
 Смъртта: *Наздраве и благодаря! Ако не бяхте
 вие, щях да умра от жажда това лято!*

V-12. Нова Сърбия – резултати от преброяването на населението

Според преброяването на населението, проведено от военните власти в градовете на нова Сърбия, някои градове в новоосвободените сръбски краища имат следния брой население:

Битоля [Битоля] 59 856; Скопље [Скопие] 47 384; Марков Прилеп [Прилеп] 21 783; Призрен 21 244; Прищина 18 174; Велес 16 624; Джаковица 14 500⁵⁷; Нови пазар 13 434; Охрид 11 038; Дебар [Дебър] 10 199; Тетово 10 070; Косовска Митровица 9 354; Плевље 7935; Крушево 7 903; Джевджелия [Гевгели] 6 000; Кавадар [Кавадарци] 5 861; Вучитрн 5 749; Кичево 5 400; Криворечка паланка [Крива паланка] 4 893; Ресан [Ресен] 4 756; Ораховац 4 593; Сиеница 4 539; Куманово 4 421; Феризович (Урошевац) 4 405; Гостивар 4384; Струга 4 120; Неготин 4 050; Приеполје 3 355; Кратово 3 020 и Нова варош 2 909. Други няколко града, като Дойран, Гниляне, Прешево, Прибой и др., липсват от списъка. Градското население на нова Сърбия наброява до над 400 000 души.

Balkanski rat u slici i reči, 34, 13 (26) октомври 1913 г.

? По какъв начин увеличаването на градското население може да повлияе върху икономическия живот на Сърбия по това време? Възможно ли е това положение да е предизвикало някаква икономическа криза и защо?

V-13. Брой и настаняване на бежанците в България, според доклад на премиер-министъра В. Радославов⁵⁸ пред 17-то Народно събрание

София, 21 април 1914 г.

[...] Десет хиляди повече или по-малко, но са около 150 000 души. Някои от бежанците са се настанали сами, без комисиите, защото не им се иска да слушат разпорежданията на комисиите. Избрали са си някои села и ние не ги закачаме.

Аз ги оставих при всичко, че има много пречки, понеже местните жители не ги щат, защото се боят от тях, да не би в бъдеще да им заграбят земите, та не ги посрещат твърде гостоприемно. Имаше оплаквания, че са ги изпъдили в някои села от училищата, когато имаше голям студ и мраз, и ние трябваше да се намесим, и да вземем мерки, за да им запазим живота.

В. Георгиев, Ст. Трифонов, с. 289.

? Какви са причините за бежанските вълни след Балканските войни?

Можете ли да откриете някаква връзка между проблема с бежанците и икономическите процеси? Защо, според вас, хората се боят от бежанците?

Открийте повече информация за бежанските вълни в страната ви.

V-14. Мюсюлмански бежанци в Солун

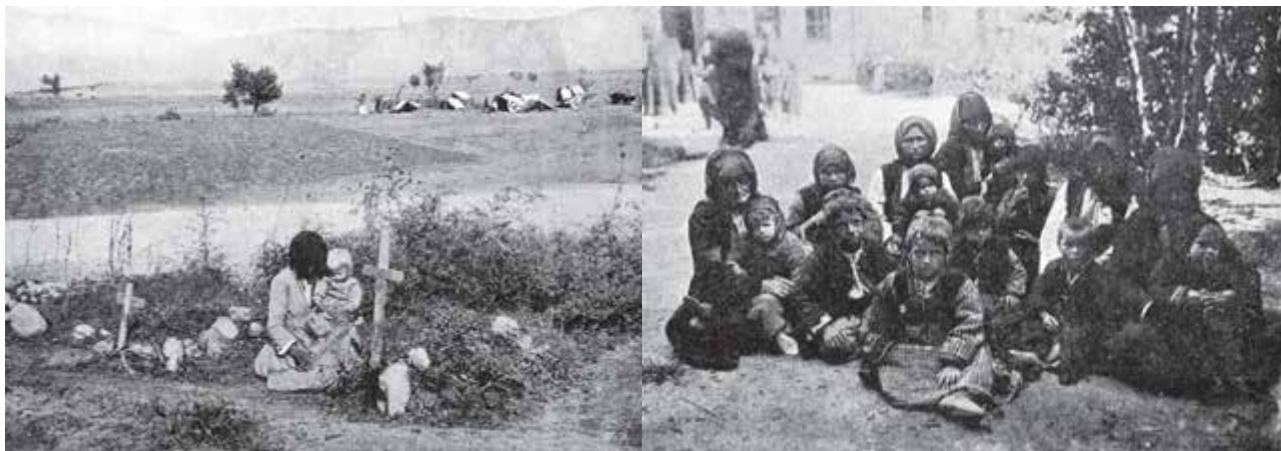
№ 5. На 1 септември бяхме уведомени от членове на Ислямския комитет (*Comité Islamique*) в Солун, че в града и около него имало около 135 000 бежанци - мюсюлмани, повечето от които били пристигнали след Втората война. Шест от осемте хиляди били заминали за Мала Азия, главно за Мерсина [Мерсин], Адалия [Анталия] и Скендерун [Искендерун]. Гръцкото правителство обещало да предостави пет кораба, и през последните няколко дни 3 000 от тези бежанци получили билети. Комитетът напомнил на гръцкото правителство, че то е отговорно за бежанците, които сега се намират край Солун. Той поискал правителството да набави хляб за тях. По това време Ислямският комитет харчеше около 50 лири дневно за хляб. В отговор на поставените въпроси, членовете на Комитета не вярваха, че някакъв значим брой от мюсюлманските бежанци ще получат земи в Гръцка Македония. Може би някои от тях щяха да бъдат настанени до Кукуш, но не повече от 1000 или 2000 души щяха да бъдат приети като земеделски работници.

Carnegie, p. 278.

57. Въпреки че Плевље и Джаковица са изброени сред градовете, които Сърбия печели през 1913 г., всъщност те стават част от Черна гора. След 1945 г. Джаковица става част от Косово.

58. Васил Радославов (1854-1929) – български юрист, политик, лидер на Либералната партия (радослависти), която е била ориентирана към Централните сили. Няколко пъти е бил министър-председател.

► И 59 и И 60. Бежанци

Carnegie, fig. 43 и 48, pp. 253, 256.

Таблица 17. Балкански имигранти в Турция
(Главно от Тракия и Македония)

Година	Брой имигранти
1912-1913	177 352
1914-1915	120 566
1916-1917	18 912
1918-1919	22 244
1919-1920	74 848
Общо	413 922

Източници: Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu* („Населението на Османската империя и Турция“) 1500-1927, Ankara 1996; Daniel Panzac, „L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 a 1927“, *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*. 1988, 4, pp. 45-67; Justin McCarthy, „Muslim Refugees in Turkey“, in *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence. Essays in honor of Andreas Tietze*, Istanbul 1993.

V-15. Икономическите последици за Солун, според „Социалистическата федерация на Солун“, 1913 г.

След като проучихме въпроса от гледна точка на интересите на различните националности, нека го проучим от икономическа гледна

точка, защото въпросът за Европейска Турция всъщност е и национален, и икономически, и даже е повече икономически, отколкото национален. Съюзените балкански държави не бяха заинтересувани нито от решаването на проблема с националностите, нито пък от подобряването на съдбата на християнското население в тези провинции. Те се интересуваха само от увеличаване на територията си.

Затова, ако погледнем този въпрос от тази гледна точка, ще видим, че окупираните територии, които (съюзниците) искат да си поделят, никога няма да достигнат икономическото ниво, което са достигнали в миналото. И това твърдение е вярно, доколкото засяга икономическото състояние на Солун. Този град обслужваше всички вилаети на Европейска Турция, освен Одринския. Почти целият внос и износ на македонските области, и голяма част от албанския минаваше през пристанището на Солун. След като провинциите на Европейска Турция бяха поделени, някои отрасли ще бъдат унищожени, най-вече отглеждането и производството на тютюн, който е жизненоважен отрасъл за страната: той дава работа на 160 000 работници, по-голямата част от които са организирани в мощни синдикати. Ако териториалното разпределение се превърне в реалност, регионите, които използваха услугите на Солун, ще трябва да търсят други начини. Хинтерландът на Солун ще бъде много

ограничен – промяна, която ще доведе до гибел най-големия град на Европейска Турция, бедствие, което със сигурност ще се разрази, ако не бъде създаден Митнически съюз между съюзниците. Но можем ли да очакваме такъв икономически съюз да се създаде на Балканите след тази ужасна война, и след толкова много кланета, извършени от всички воюващи страни?

Както отбелязахме по-горе, единственото решение на този проблем е автономията на провинциите на Европейска Турция, автономия, гарантирана от международно споразумение. В този случай, единството на балканските нации би било реалност в кратко време. Нещо повече, провинциите на Европейска Турция ще трябва да се присъединят към Балканска федерация.

Ус. Идеологически последици

V–16. От учебник за пети клас на началното училище, 1914 г.

Двамата най-големи врагове на гръцката нация са българите и турците. Първите са най-опасни и безчовечни. В нашата история са познати ужасяващи разкази за жестокостта и чудовищността на тези диви хора, които се наричат християни. Те са татари, родствени на турците. Прекосили Дунава и потърсили гостоприемство в нашите земи. Дали сме им земя за обработване, сигурност, справедливост, а също и християнската вяра, така че да могат да спасят душите си, но всичко това е напразно. Те си останаха татари.

V–17. Критичен коментар върху гръцките учебници от педагога и привърженика на народния език (димотики) Г. Глинос, написан през 1926 г.

Като резюмираме основните резултати от това изследване, можем да кажем следното:

1. В началото на XIX в. гръцкото образование беше вдъхновено от пламенни патриотични чувства. Но Великата идея на гърците, т.е. тяхното желание да освободят всички гърци от турска власт и да възстановят Византийската

Чрез федерацията не само ще можем да постигнем политическо и културно развитие, а също и икономически напредък, но ще избегнем и нова война за отмъщение, нова „национална“ и „освободителна“ война. Балканските страни не ще бъдат принудени да искат помощ и защита от привидните защитници на балканските народи, като Австрия и Русия.

Напротив, балканските страни, чрез своя съюз, ще представляват сила, която ще може да устои успешно на руските и австрийските внушения и която ще бъде способна да отклони всяка заплаха от завладяване.

Elefantis, p. 49.

държава със столица Константинопол, е насочена изключително срещу турците. Останалите християнски народи на Балканите, които все още не показвали особено силни признаци на национално пробуждане, с изключение на сърбите, са по-скоро разглеждани като братя по страдание и са приканвани да участват в борбата за свобода (Ригас Фереос).

Този национален идеал срещу турците е останал непокътнат и до днес. Скорошното нещастие в Мала Азия, и прогонването на гръцкото население от Мала Азия и Тракия, може, ако настоящото статукво в източните дела се запази непроменено, постепенно да усмири тази идея.

2. След средата на XIX в., и особено след 1870 г. – когато българите, подкрепени от Русия, започват да търсят своето собствено национално наследство и се обръщат срещу турците, но също, по-силно, и срещу гърците – спомените за средновековните конфликти между гърци и българи постепенно се възраждат и расовата омраза, в резултат на това, е по-силна, отколкото спрямо турците. Гръцкото образование е било силно повлияно от тази ситуация.

3. По време на Балканските войни, и веднага след това, тази омраза, която само за кратко бе притъпена по време на Гръко-сърбо-българския

съюз, става все по-силна. Гръцките успехи в тези войни, които доведоха Гърция много близо до реализацията на Великата идея, подсилиха патриотизма и националната гордост, и подкрепиха националистическите идеали. Това обяснява защо учебниците по всички предмети от 1914 до 1917 г. достигнаха връх в култивирането на национализма и расовия антагонизъм.

4. През 1917 г. новоутвърдената образователна реформа в началните училища – вдъхновена от либералния дух, основана на по-добро познаване на детската душа, фокусирана върху развитието на позитивните елементи на една мирна и по-благородна цивилизация – въведе серия от учебници за първите четири класа, които бяха далеч от проповядването на сляп, радикален национализъм, или от разпалването на расистки страсти, без да пропускат да вдъхновяват в учениците истинска обич към родината и към гръцката култура, към националната свобода и независимост. Националният идеал може да бъде култивиран без презрение и омраза към другите народи. Тези книги са истинска зора на ясен ден. Те са светли и хуманистични. В същото време класовете, които не са обхванати от реформата, остават под влиянието на старите тенденции.

5. Образователната реформа беше прекъсната между 1920-1922 г., т.е. в периода на възраждането на монархията при крал Константин, и беше подновена от 1923 до 1926 г., без да може да премине отвъд четвърти клас на началното обучение. По-горните класове, и най-вече средното образование, не са претърпели никакви промени от 1914 г. до днес.

 Димитриос Глинос участва във формирането на образователната политика на Е. Венизелос през 1917 г., но по-късно става комунист. От този коментар става ясно, между другото, защо най-лошите учебници са онези, които са написани веднага след Балканските войни, когато гърците вярват, че е дошло времето за осъществяването на *Великата идея*.

Откъсите от читанката и доклада са цитирани във: F. Iliou, “Σχολικά εγχειρίδια και εθνικισμός. Η προσέγγιση του Δημήτρη Γλήνου” [„Учебници и национализъм. Подходът на Д. Глинос“], in *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, pp. 271, 277-8.

► И 61. Титулна страница от учебник за пети клас на началното училище

 Този учебник е публикуван от Галатия Казандзаци, известна писателка и авторка на детски книжки. Заглавието е „Войникът“. На заглавната страница се правят алюзии с античността и с Византия, чрез цитирането на древната спартанска фраза: „Върни се победител или мъртъв!“, която, според традицията, е изричана от спартанските майки на синовете им, когато отивали на война. Изобразен е и двуглавият орел.

Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ

ΥΠΟ
ΓΑΛΑΤΕΙΑΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ

ΠΡΟΣ ΎΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΜΠΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Ἐυαγγελιστὴν κατὰ τὸν Νόμον Γ.Ε.Α. διὰ τῆς τετραετίας

1914 – 1918.

ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΝΤΖΕΒΕΛΑΚΗΣ

 Как са обучавани учениците в Гърция след Балканските войни? Какъв би могъл да бъде ефектът от подобно образование?

Редно ли е, според вас, образователните системи да пропагандират подобен образ на съседните народи? Открийте учебници от страната ви от периода непосредствено след Балканските войни, и вижте какъв е съответният образ на вашите съседни по територия.

V–18. Статия в черногорската преса за предаването на Шкодра на Великите сили, април 1913 г.

Шкодра не може да бъде наша. Няма да бъде, дори и всички ние да загинем за това. Брутална несправедливост я отне от ръцете ни. По-силните, които са обединени, решиха как да бъде. Те се позоваха на интересите на общия мир в своето решение. Мислят за приемливо в наше време, че една малка нация трябва да направи най-големите жертви, за да запази въоръжения мир. Историята помни само няколко примера на подобна несправедливост, като сторената спрямо Черна гора... Кръвта, пролята около Шкодра, ще направи нестабилна почвата в основите на решението, според което този древен град няма да бъде наш. Кръвта на една рицарска нация, която остави хиляди от своите най-добри синове да лежат в гробове пред Шкодра. Тези гробове ще бъдат извънредно силен съюзник в постигането на досега неизпълнените стремежи... Репутацията на Черна гора в света остава висока, както винаги. Тя изпълни своя труден дълг в тази война по брилянтен начин. Несправедливостта, която понесе с отнемането на Шкодра, само прибави към славата ѝ.

Cetinjski vjesnik [„Цетински вестник“], No. 33, 25 април 1913 г., р. 1.

 Как е представена загубата на Шкодра от страна на Черна гора? Как бихте обяснили намеренията за решаване на конфликти чрез опити за „поправяне на историческите несправедливости“?

V–19. Радикализацията на националните чувства в България – стихотворения на Иван Вазов

A. „Таз война“ (ноември 1912 г.)

От бурний Лозенград до бряга беломорски
посяхме с трупове полета и долове
и друмът ни бе друм настръхнал от гробове,
от пламнали села над хекатомби хорски. [...]

Война ужасна, зла, стихия разярена,
бич изстребителен, ехтеж от гняв, риданья,

война безмилостна, море от плач, страданья–
о, боже мой – и пак война свещена!

Б. „Затуй ли бе това?“ (април 1913 г.)

Грамади разкъравени тела,
паднали в бран за братската свобода,
велики, чудни вършени дела
в борби ужасни с враг, стихий, природа; [...]

Затуй ли наште храбри синове
жънаха лаври и посяха с гроби
тракийските поля и снегове,
та робите да видим и днес роби? [...]

Българийо, затуй ли ти дава
тез хекатомби от юнашки сили,
затуй ли ти геройски пролива
най-пламенната кръв из своите жили?
Затуй ли бе, затуй ли бе това?

В. „На Македония“ (май 1913 г.)

[...]
Не ще те оставим! Да паднат проклятъя
въз наште глави и въз нашите слави,
ако не разчупим на бедни си братя
веригите нови с юмука си здрави!
[...]

Иван Вазов, с. 52, 152, 153-154.

 Сравнете стиховете на Вазов с идеите му за Балканския съюз (текст II–5).

V–20. Откъс от спомените на Михаил Маджаров, изразяващ скръбта му след смъртта на неговия син

На 23 юни вечерта се яви у дома един български офицер, който поиска да говори с мен насаме. Приех го. Той беше смутен и стеснителен. Обади ми се, че бил в боевете при Лახна, на Солунския фронт. Нашите войски били разбити. В тия боеве паднал ранен от граната и моят син, поручик Ив. Маджаров, адвокатът и адютант на 2 дружина на 25 Драгомански полк, който в това време бил взел мястото на един от загиналите ротни командири, и предвождал ротата, когато една граната го съборила на земята. Офицерът, без да обади положително, какво е станало със сина ми, даде ми да разбера, че е бил оставен на полесражението, и че, ако аз телеграфирам на Венизелос, ще обърнат към него по-големи грижи. Няма нужда да казвам, че това бе един страшен удар за мене и за цялото ми семейство. От няколко дни се носеха в София най-тревожни слухове за съдбата и на двамата ми синове, но сега вече не оставаше съмнение, че ме е постигнало голямо злощастие. Прибързах да телеграфирам на Венизелос, като го молах да ми яви, дали се намира между ранените пленници на Солунския фронт и моят син. След няколко дни получих телеграфически отговор, в който гръцкият пръв министър – мой познайник и приятел от Лондонската конференция – ми съобщи, че за голяма негова жалост, моят син не се намирал между живите пленници. Падна и последната ми надежда. От тая дата аз бях вече човек покрусен. Всичко около ми бе мрачно. Злощастieto и скръбта на България стана за мене двойно по-голяма. Всеки предмет къщи ми напомняше за изгубеното щастие. Утехите, които се мъчеха да ми направят роднини и приятели, повече ме наскърбяваха и даже дразнеха. Аз чувствах нужда от уединение. Всеки разговор с домашните и близките се въртеше все около загинали. А това бе чоплене на една страшна рана. Само самотата и

съсредоточението в мене си ми даваше едно сравнително спокойствие. Моята дълбока скръб се сля със скръбта на България. И тя губеше като мене това, което бе тъй скъпо и тъй мило. В тая минута аз забравих грешките и престъпленията на цар Фердинанда, на неговото оръдие, което докара това злощастие, и моят яд си отправих главно срещу вчерашните съюзници, които бяха понижали докрай моето отечество, като му отнемаха всичко онова, което му бяха признали с договор. По-рано аз осъждах нашата гордост и нашето заслепление, но когато видях злостта на съседите, разбрах, че тия слабости са общи. И неволно в моята душа се яви желание да ги видя и тях унижени, та дано тогаз поне да разберат, колко са потребни великодушieto и снизходителността, както за частните лица, така и за народите.

Маджаров, с. 185.

Михаил Маджаров (1854-1944) е български политик от Народната партия, дипломат, журналист и общественик. През 1912-1915 г. е посланик на България в Лондон и в Санкт Петербург. След Балканските войни подкрепя следните идеи: поддържане на тесни отношения с Русия и Антантата, подписване на българо-сръбско споразумение, помирение с Гърция и Румъния (т.е. чрез политика, основана на политическия разум, а не на чувства и фанатизъм). Но този конкретен откъс от неговите спомени илюстрира личната му скръб и негодувание, след като разбира за смъртта на сина си на Солунския фронт през юни 1913 г., типични и широко разпространени чувства в този момент.

V–21. В началото на Първата война, известният хърватски писател Антун Густав Матош⁵⁹ пише коментар, в който скръбта за загиналите във войната негови сръбски приятели се смесва със силно идеологизирани възгледи

Гледам към четирима от моите приятели, лежащи пред мен, и четири рани се отварят в моето тяло. Виждам русата глава, с брада като на Христос, на моя приятел Бранко Лазаревич,

59. Антун Густав Матош (1873-1914) – хърватски поет, автор на къси разкази, есеист, журналист и критик. Живял в Загреб, Белград, Париж и Мюнхен, Матош се смята за един от основателите на съвременната хърватска литература. Той е нежен лиричен поет, но и силно ангажиран към всякакъв род социален критицизъм.

който бе гордостта на по-новата сръбска литературна критика. Днес Лазаревич е мъртъв, щастлива е страната, която го е родила, и гръдта, която му е дала мляко. Той бе критик и журналист. Сега е герой.

И моят Владе Ковачевич, син на министъра и на големия историк Ковачевич, роднина на поета Ракич. Падна и той, Боже мой! Обличаше се като франт, там, в Париж, оглеждаше се така, както би го правила една дама, и ние го обичахме така, както бихме обичали някоя млада и красива дама. Аз съм жив днес, а те лежат мъртви, до Милош и Лазар⁶⁰ [...]

Всички тези рани горят, но не и за онзи, който знае: тези рани са най-добрият лек за голямата, болезнена рана – тази на Косово⁶¹.

Антун Густав Матош, „Živi i mrtvi“ („Живи и мъртви“). За пръв път е публикувано във вестник *Obzor* („Хоризонт“), 3 ноември 1912 г., № 303, pp. 1-2; и в *Pjesme/Pečalba*, Samobor 2003.

❓ Съгласни ли сте с автора, че смъртта на неговите приятели може да излекува „болезнената рана – тази от Косово“?

Смятате ли, че е правилно да се „отмъщава“ за конкретни исторически събития? Какво бихте мислили и чувствали в подобна ситуация?

V–22. Резултатите от войните според Международната анкетна комисия за разследване на причините и провеждането на Балканските войни

От всичко видяно и чуто членовете на Комисията не хранят никакъв оптимизъм относно непосредственото политическо бъдеще на Македония. Сърбия, понастоящем, води война с Албания, България не се е примирила с извършената спрямо нея несправедливост, а Гърция все още не се чувства достатъчно сигурна във владението на някои от частите на своята нова територия. Някоя от тези държави не може да намали своите армии до мирновременния им размер, защото нейните съседи са готови да нарушат договорите толкова

лесно, колкото ги подписват. Няма съмнение, че най-голямата заплаха за моралното и социалното благополучие на балканските държави е засилващата се тенденция към милитаризъм, при която те стават жертва на производителите на оръжие и на други военни материали, а това предполага огромни разходи от страна на тези държави, с което те крачат по пътя към националната мизерия.

Вече говорихме за възвратния психологически ефект на тези престъпления, извършени срещу справедливостта и човечността. Въпросът става още по-сериозен, когато го разглеждаме като нещо, което народите поглъщат и попиват в своето ежедневие – нещо като вирус, който, веднъж въведен в организма, постепенно заразява цялото обществено тяло. Ето в какво се състои целият въпрос: страхотните икономически загуби, преждевременната смърт на немалка част от населението, огромният терор и мъката, които само отчасти могат да бъдат възприети и преценени от човешкия ум, и колективното национално съзнание за извършването на толкова големи престъпления, каквито историята едва ли познава. Това е ужасно наследство за идните поколения. Ако потърсим някакви омаловажаващи причини за такива огромни отклонения от човечността и законността, бихме могли да ги намерим в ранната политическа младост на тези народи, в незрелостта на националния и гражданския характер, както и в условията, в които са живели през дългия период на робство. Човешкият живот е без никаква стойност; за тях не е съществувало нищо свършено безопасно или сигурно; несправедливостта и насилието са представлявали нещо обикновено в ежедневния им живот; тях винаги ги е съпътствала опасност, грозяща живота им. Описаните събития, колкото и да са отвратителни, скоро ще бъдат забравени от външния свят. Но балканските народи са онези, които дълго ще страдат от своето вътрешно съзнание за морална деградация и от загубата на самоуважение.

Carnegie, p. 272.

60. Милош Обилич и княз ЛазарХребелянович са сръбски герои от времето на османското нашествие, загинали в битката на Косово поле от 28 юни 1389 г.

61. На Косово поле сърбите претърпели поражение (макар че някои историци все още смятат, че резултатът от

❓ Обсъдете коментарите на Комисията. Съгласни ли сте с твърденията за причините и последиците от войните? Обективни ли са тези коментари или не? Представете аргументите си в подкрепа на своето мнение.

V–23. Районът на Килкис/Кукуш след Балканските войни

A. ЧУВСТВАТА НА ЕДИН ТУРЧИН, ИБОШ АГА

Седейки с кръстосани крака на дивана, спокойно пушейки цигарата си на края на един дълъг чибук, той си припомняше преживяното през последните няколко дни.

„Там, към Кълкъш, бяха българите – рече той – най-вече комитаджии и някакви редовни войници с оръдия. Отсам „румите“, гърците, държаха железопътната гара“. Попаднал между двата огъня, и то за цял ден, докато куршуми и гранати свистели над главата му, седял в същата тази стая и се молел.

Гърците после дошли в двора му и продължили да стрелят зад защитата на стените. Викнали му да донесе вода, и той отишъл до кладенеца, и напълнил глинени делви. „*Валлах*⁶², Юдеко – рече той с ръка на гърдите – мислех си, че Азраел, ангелът на смъртта, е до мен“. Замислено си сви друга цигара. „Дните на човека са преброени като мъниста от *тесбих* [броеница].“ – заключи той.

Времето му още не е дошло, и той благодари на Аллах за Неговата милост. Да, пушекът, който изпълва небето на североизток, беше Кълкъш, в пламъци. Предишният ден той отишъл на гарата, и войниците му казали. Какво бе това, което седеше в тишината на стаята сега, пълна със сенките на здрача, и което слушаше Ибош? Говореше без напрежение, без омраза. Всичко това бе волята на Аллага! И Той Си знаеше целта. Само веднъж спомена за поражението на Турция: „Когато лъвът остарее – продума с въздишка – вълкът го напада“. [...]

B. СРЕЩА С БЪЛГАРИН

Това се случи на пътя за Саръгьол, след като бързо се отдалечихме от призрака на Кълкъш, когато в падащия здрач се натъкнахме на нещастна малка група. Български селянин водеше мършаво магаре, на чийто дървен самар седеше момиченце, което люлееше голите си крачка от едната страна.

Как, в продължение на толкова дни, бе успял да избегне смъртта, дебнеща го отвсякъде, беше мистерия, в която нито дядо, нито аз мислехме да се ровим. Нещастieto, изразът на ужасяваща и крайна агония в дребните, блестящи очи на набръчканото му лице, с набола жълтеникава брада, бяха въплъщението на човешкия страх и отчаяние. Не, не човешки. Това беше животинският страх на добиче в кланица, див, стъклен взор, пълен с ужаса на приклекено животно. Това бе поглед, който, веднъж видян, те изпълва със срам и унижение, срамът, че го виждаш в очите на човешко същество.

Дядо не го попита нищо. Той внимателно му посочи към къщата на Кара Махмуд в Аша махале. „Върви по задната пътека – рече му той – няма да срещнеш никого“. И когато мъжът, припомняйки си вероятно как българите се държаха с турците по време на *своята* окупация, застана на пътя, удивен и пълен с колебание, дядо го увери: „Всичко ще бъде наред. Той ще се погрижи добре и за тебе, и за малката“.

Sciaky⁶³, pp. 267, 269.

❓ Опишете чувствата на турчина и съответно на българина. Защо Кара Махмуд би помогнал на българския селянин?

V–24. „Страхът“. Роман от Неджати Джумали за наследството от Балканските войни

Броях ги, един, двама, петима, осем войници, под командата на един сержант. Разстоянието между тях и нас беше двеста - двеста и петдесет

битката не е много ясен). Събитието е обвито с митове и легенди, имащи важно значение за сръбската идентичност.

62. За Бога!“.

63. За автора Леон Скиаки, виж текст I–4.

стъпки. Те носеха пушки, които се люлееха през рамо, докато се изкачваха нагоре, без да бързат. Вероятно бяха прекарали нощта в Сорович, и бяха потеглили рано сутринта. Но изглеждаха уморени, сякаш бяха вървели дни наред. Гледаха напред, в нашата посока. Естествено ни бяха видели. Нищо в поведението им не се промени. Разбрахме от начина, по който движеха главите и ръцете си, че някои от тях пееха. Не спряха песента си. Почувствах страх. Те бяха християни, ние мюсюлмани, те бяха гърци, ние турци. Нашите кесии бяха пълни. Имах някакви пари в себе си. Най-важното, техният сержант и ефрейторът ходеха пеш, а ние имахме коне. Ако се разберяха помежду си да пазят тайна, какво би спряло един гръцки сержант и един ефрейтор да убият двама турци в тази пустош, за да не им се налага да ходят пеш в жегата?

[...] Те продължиха да вървят, ние се приближихме, бяхме на четиридесет - петдесет крачки от тях. Спряхме да говорим. Те все още държаха ръцете си спокойно върху края на пушките, които висяха от раменете им под ъгъл. Започнах да отбивам коня от пътя, за да им направя място да минат. Сержантът бе побърз и се отмести от пътя пред мен. Войниците го последваха веднага. Те бяха все млади момчета. Жандармерийската униформа му бе твърде голяма. Сержантът докосна шапката си с ръка за поздрав.

Бях облекчен и се усмигнах. Вдигнах ръка към главата си и после към гърдите си:

- Здравейте, господине!
- Здравейте, сержант!
- Имате ли огънче?

Предложих му моя пакет цигари и кибрит.

[...] Бях уплашен. И бях прав да бъда

уплашен. Това бе само две години след края на Балканската война. Мнозина бяха убити, твърде много бяха унищожени по тези краища. Кой знае колко младежи бяха изгубили живота си на същата тази земя, която сега прекосяхме на кон. Планините все още бяха пълни с дезертьори. В градовете жените все още променяха посоката си, когато видеха войник, а децата се втурваха вкъщи, за да се скрият.

[...] Срегнахме се като човешки същества в утринната тишина, на края на безлюдната гора. Никой не каза „Стреляй!” или „Убий!”. Те не мислеха, че са войници, нито пък ни възприемаха като врагове!

[...] Радостта отново бе дошла да се засели тук, разпростирайки знамената си и пускайки хвърчилата си, за да започне празник. Велико нещо е да има доверие и обич между хората! Велико нещо е, когато въоръжени мъже, говорещи на различни езици и вярващи в различни религии, се срещат в планината, предлагат си цигари и си пожелават: „Добър път!”.

N. Cumali, „Страхът”, превод на Hercules Millas, in Eideneier-Toker, pp. 540, 541, 542, 543.

Неджати Джумали (1921-2000) е роден във Флорина [Лерин] и се преселва в Турция, при размяната на население. Живее в Измир и учи в Анкара. Писател и поет, автор е и на книгата „Македония, 1900”. Един от малцината турски автори, пишещ за „изгубената родина” на Балканите. В романа му, озаглавен „Страхът”, Мустафа, данъчен чиновник и Ясин, негов кехая, пътуват в района на Флорина през август 1914 г.

Какво си мислят гръцките войници, когато срещат двамата турци? На какъв език смятате, че общуват двете групи?

Обобщаващи въпроси към Глава V.

Има ли празници в страната ви или във вашия град, свързани с Балканските войни? Какви събития се отбелязват? Известни ли са ви някакви романи, вдъхновени от Балканските войни? Какъв образ пресъздават те?

Карта 4: Югоизточна Европа след Балканските войни

Библиография

- *Adevărul* („Истина“), вестник, бр. 8353, 11 декември 1912 г.; 8443, 15/28 март 1913 г..
- *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912* [„Актове на Албанското национално възраждане, 1878-1912“]. Редактори: Stefanaq Pollo и Selami Pulaha, Tirana 1978.
- Andrijašević M. Živko, Rastoder Šerbo, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003* [„История на Черна гора от древни времена до 2003 г.“], Podgorica 2006.
- Andrijašević M. Živko, Stanojević Zoran, *Pokršćavanje muslimana 1913* [„Покръстването на мюсюлманите, 1913 г.“], Podgorica 2003.
- Vacalbaşa, Constantin, *Bucureşti de altădată* [„Старият Букурещ“], vol. IV, Bucureşti 1933.
- *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ελληνική λαϊκή εικονογραφία* [„Балканските войни, 1912-1913. Гръцки популярни образи“], Athina, Историческо и етноложко дружество на Гърция. Генерален щаб на армията, 1992.
- Славова, Стефка; Дойнова, Цветана (съставители). *Балканската война през погледа на един французин. Сборник документи от архивите на Френската армия за Балканската война*. Военно издателство. София 1977.
- *Балканската война или руската оранжева книга (дипломатически документи, издадени от руското външно министерство, докосващи се до събитията на балканския полуостров – август 1912 г. - юли 1913 г.)* София 1914.
- *Balkanski rat u slici i reči* [„Балканската война в снимки и текстове“], 2, 27 януари (9 февруари) 1913 г.; 6, 24 февруари (9 март) 1913 г.; 7, 3 (16) март 1913 г.; 12, 7 (20) април 1913 г.; 13, 14 (27) април 1913 г.; 29, 31 август (13 септември) 1913 г.; 35, 20 октомври (13 ноември) 1913 г., ред. Dušan Mil. Šijački, 2. izdanje (2 издание), Beograd 1922.
- Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu* [„Населението на Османската империя и Турция“] 1500-1927, Историческа статистика, v. 2, Ankara 1996.
- Berri, Gino, *L'Assedio di Scutari. Sei mesi dentro la citta accerchiata* [„Обсадата на Скутари. Шест месеца в обсадения град“], Milano, Editori Fratelli Treves, 1913.
- Blagoev, D., *Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International* [„Периодичен бюлетин на Бюрото на Социалистическия интернационал“], No. 9, Bruxelles.
- Brummett, Palmira, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press* [„Образи и империализъм в османската революционна преса“], 1908/1911, New York, State University of New York Press, 2000.
- Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars* [„Анкета-доклад на Международната комисия за разследване на причините и провеждането на Балканските войни“], Washington D.C., 1914.
- *Cetinjski vjesnik* [„Цетински вестник“], No. 33, 25 април 1913 г.; No. 76, 22 септември 1912 г.
- Christodoulou, Chr. K., *Ta φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη* [„Фотогеничните Балкани на братя Манак“], Thessaloniki 1989.
- Diaconescu, Emil, *Romania și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914* [„Румъния и Великите сили след Берлинския конгрес до 1914 г.“], Jassy 1937.
- *Dielli* [„Слънце“], вестник, 19 декември 1912 г.; 13 февруари 1913 г.
- Driault, Ed., *La question d'Orient depuis ses origins jusqu'a la paix de Sevres (1920)* [„Източният въпрос от възникването му до Севърския мир (1920 г.)“], гръцки превод на Lina Stamatiadi, Athina 1997.
- Durham, Edith M., *The Struggle for Scutari* [„Битката за Скутари“], London, Edward Arnold, 1914.
- Đurović Mirčeta, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka* [„Търговският капитал в Черна гора през втората половина на XIX и началото на XX в.“], Titograd 1959.
- Eideneier, Niki – Toker, Arzu (eds.), *Kalimerhaba. Griechisch-Deutsch-Türkisches Lesebuch*, [„Калимерхаба: Гръцко-немско-турска читанка“], Köln

1992.

■ Ekmecić, Milorad, *Uticaј balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini* [„Влиянието на Балканските войни (1912-1913) върху обществото в Босна и Херцеговина“] u Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka [В: „Трудове за историята на Босна и Херцеговина през XIX в.“], Beograd 1997.

■ Elefantis, Angelos, „Η Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης και το εθνικό ζήτημα. Από την αλληλογραφία της Εργατικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης με το Γραφείο της Β΄ Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς“ [„Солунската федерация и националният въпрос. Документи от кореспонденцията на Работническата социалистическа федерация от Солун с Бюрото на Втория социалистически работнически интернационал“], *Ο Πολίτης* 28 (1979), pp. 34-49.

■ Embros (Εμπρός, „Фронт“), вестник, Athina, 27 октомври 1912 г.

■ Фичев, Иван, генерал, „Избрани произведения“, Военно издателство, София 1988.

■ Fotopoulos, Dionyssi, *Athenian Fashions at the turn of the 19th century* [„Атинската мода в края на XIX в.“], Athens 1999.

■ Furnica, IX, 20, 17 януари 1913 г.; 48, 1 август 1913 г.; 49, 8 август 1913 г.; 52, 29 август 1913 г.

■ Gane, Constantin, *Amintirile unui fost holeric* [„Мемоарите на един бивш болен от холера“], второ издание, Bucureşti 1915.

■ Gardika-Katsiadaki, E. – Margaritis, G. (eds.), *To Aιγαίотων Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913* [„Егейско море по време на Балканските войни, 1912-1913“], Athina, Министерство на Егейско море, ELIA, 2002.

■ *Gazeta Ilustrată* („Илюстриран вестник“), II, 6 юли 1913 г.; 13 юли 1913 г.; 10 август 1913 г.; 24 август 1913 г.

■ Georgiev, G. *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913, A collection of Military History* [„Човешките ресурси на страните, взели участие в Балканската война, 1912-1913 г.“], vol. 1, 1983.

■ Георгиев, В. – Ст. Трифонов, *История на българите*

в документи, т. 2: 1912-1918, София 1996.

■ Gibbons, Adams Herbert, *The New Map of Europe* [„Новата карта на Европа“] 1911-1914. New York: The Century CO., 1914.

■ *Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres* [„Следи от националната история във Фотоархива на Шкодра“], Ред. Kahreman Ulqini, Tirana 1982.

■ *Government Gazette of the Kingdom of Greece* [„Правителствен вестник на Кралство Гърция“], 121, 21 юни 1913.

■ Grunberg, Elias, *Ocupațiunea mijloc de dobândirea proprietății după Dreptul Internațional Public* [„Завладяването, способ за придобиване на собственост, в рамките на международното публично право“] Iași 1913.

■ *Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913. Αναμνηστικό Λεύκωμα* [„Атина през Балканските войни, 1912-1913“], Athina, Атинско кметство – ELIA, 1993.

■ *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914* [„Гърция по време на Балканските войни, 1910-1914“], Athina, ELIA, 1993.

■ Hadjidemetriou, Katia, *A History of Cyprus* [„История на Кипър“], Nicosia 2002.

■ Hadjiiosif, Ch. (ed.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα. 1900-1922. Οι Απαρχές* [„История на Гърция през XX в. 1900-1922. Началото“], vol. A2, Athina, Vivliorama, 1999.

■ Heinzelmann, Tobias, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem 1908-1914* [„Балканската криза в османските карикатури. Сатиричните списания „Карагъоз“, „Калем“ и „Джем“, 1908-1914 г.“], Istanbul 1999.

■ Historical and Ethnological Society of Greece, Archives, Athens [Историческо и етноложко дружество на Гърция, Архив.].

■ *Hrvatski pokret* [„Хърватско движение“], вестник, 9-31 октомври 1912 г.; 4 ноември 1912 г.; 2 декември 1912 г.; 28 декември 1912 г.

■ *L'illustration*, t. CXL (1er juillet - 31 décembre 1912);

януари - декември 1913 г.

- *Искра* [руски вестник], бр. 45, 1912 г.
- Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey* [„Икономическа история на Турция“] 1800-1914, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1980.
- Izzet-Fuad pasha, *Paroles de Vaincu... Apres le desastre – avant la revanche* [„Думите на победения... След нещастиято - преди реванша“], Paris 1913.
- Jackson, M. and Lampe, J., *Balkan Economic History* [„Балканска икономическа история“] 1550-1950, Bloomington 1982.
- Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, [„Османското население, 1830-1914. Демографски и социални характеристики“], The University of Wisconsin Press 1985.
- Kirițescu, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919* [„История на войната за обединение на Румъния, 1916-1919“], 3 издание, т. I, București 1989.
- Кишкилова, П., *Балканските войни по страниците на българския печат 1912-1913*, София 1999.
- *Koprive* [„Коприва“], сатирично списание, 1912 г.
- Koulouri, Christina, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών ευχευριδίων* [„История и география в гръцките училища (1834-1914). Съдържание и идеологически влияния. Антология от текстове. Библиография на учебници за училищата“], Athina 1988.
- Lapčević, Dragiša, *Rat i srpska socijalna demokratija* [„Войната и сръбската социалдемократия“], Slovo Ljubve, Beograd 1978.
- *Liri e Shqiperise* [„Свободата на Албания“], вестник, 12 октомври 1912 г.
- „Мир“, вестник, № 3887, 17 май 1913 г.
- Маджаров, Михаил, *Дипломатическа подготовка на нашите войни. Спомену, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади,*

София 1998.

- Madžar, Božo, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini 1912-1913. godine* [„Балканските войни и специалните мерки в Босна и Херцеговина, 1912-1913“], u *Godšinjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XXXV* [В: Годишник на Историческото дружество на Босна и Херцеговина XXXV], Sarajevo 1984.
- *Rista Marjanović's War Album 1912-1918* [„Военният албум на Риста Мариянович, 1912-1918“], “Dečije novine” – Arhiv Srbije, Beograd 1987.
- Мартулков, Алексо, *Моето учество во револуционерните борби на Македонија* [„Моето участие в револуционните борби на Македония“], Институт за национална историја, Скопје 1954.
- Matos, Antun Gustav, *Pjesme / Pečalba* [„Поеми/ Гурбетчийство“], Samobor 2003.
- Mayer, Martin, „Grundschulen in Serbien während des 19. Jahrhunderts...“ [„Основните училища в Сърбия през XIX в.“], in Norbert Reiter, Holm Sundhausen (eds.), *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg* [„Общото образование като фактор на модернизацията. Към историята на началното образование в Югоизточна Европа от Просвещението до Втората световна война“], Berlin 1994.
- McCarthy, Justin, „Muslim Refugees in Turkey“ [„Мюсюлманските бежанци в Турция“], in *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence. Essays in honor of Andreas Tietze* [„Балканските войни, Първата световна война и Турската война за независимост. Есета в чест на Андреас Титце“], Istanbul 1993.
- Megas, Yannis, *Souvenir. Images of the Jewish Community, Salonika 1897-1917* [„Спомен. Изображения на еврейската общност, Солун 1897-1917 г.“] Thessaloniki 1993.
- Mićević, Slavko Mika, *Srpski dobrovoljci u ratovima 1912-1918* [„Сръбските доброволци във войните 1912-1918“], Banja Luka 1998.
- *Mișcarea* (“Движение”), вестник, București, 20 март / 2 април 1913 г.; 8 / 21 юли 1913 г.
- Mosse, George L., *Fallen Soldiers. Reshaping*

the Memory of the World Wars [„Паднали войници. Промяната на паметта по време на световните войни“] Oxford, Oxford University Press, 1990.

■ Национален исторически музей, Атина, К2 1581.

■ Nur, Riza, *Hayat ve Hatıratım I* [„Моят живот и спомените ми I“], Istanbul 1992.

■ *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ* [„Подбрани текстове за историјата на македонскиот народ“], дел II, Универзитет Кирил и Методиј, Скопје 1976.

■ Panzac, Daniel, „L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927“ [„Публикуване на числата. Населението на Турција от 1914 до 1927 г.“], *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, pp. 45-67, vol. 4, 1988.

■ Papatolunio, P., *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του Κυπριακού εθελοντισμού* [„Кипър и Балканските войни. Принос към историјата на кипърските доброволци“], Nicosia 1997.

■ Papazoglou, Leonidas, *Photographic portraits from Kastoria and its vicinity at the time of the Macedonian Struggle. Collection of George Golobias* [„Фотографски портрети от Костур и околностите му от времето на Македонската борба. Колекција на Георги Голобиас“], Солунски музеј на фотографијата, Thessaloniki 2004.

■ Pavičević Branko, Rasporović Radoslav, *Crnogorski zakonici* [„Черногорски законници“], V, Podgorica 1998.

■ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860-1910* [„Петдесет години на престола на Черна гора, 1860-1910“], Podgorica 1998.

■ Rejović D. Đorđije-Đoko, *I seljavanje Crnogoraca u XIX vijeku* [„Иселванията на черногорците през XIX в.“], Podgorica 2003.

■ Popescu, Constantin, *Din impresiile unui mobilizat* [„Впечатленията на един мобилизиран“], București 1913.

■ *Qeveria e Përkohëshme e Vlorës dhe Veprimtaria e Saj, Nentor 1912 - Janar 1914* [„Временното правителство във Вльора и неговата дейност, ноември 1912 - јануари 1914 г.“]. Редактори: Dh. Kotini, Xh. Struga, F. Veizi, M. Shuteriqi, K. Dedi, Tiranë 1963.

■ Радев, Симеон, *Това, което видях от Балканската война*, Народна култура, София 1993.

■ Sadoveanu, Mihail, *44 de zile in Bulgaria* [„44 дни в България“], București 1916.

■ Sciaky, Leon, *Farewell to Salonica. City at the Crossroads* [„Сбогом на Солун. Град на кръстопътища“], Philadelphia: Paul Dry books, 2003.

■ Selim bey lieutenant, *Carnet de campagne d'un Officier Turc (Octobre-Decembre 1912) De Sul-Oglou a Tchataldja* [„Бойният бележник на един турски офицер (октомври-декември 1912 г.). От Селиолу до Чаталджа“], Paris-Nancy 1913.

■ Seyfeddin, Ömer, *Ashab-Kehfimiz – Bir Ermeni Gencinin Hatıralar* [„Нашите седем сънливци. Мемоарите на един млад арменец“], 1918.

■ Skerlić, Jovan, *Feljtoni, skice i govori* [„Фейлетони, скици и речи“], Beograd 1964.

■ Skoko, S., *Drugi balkanski rat 1913* [„Втората балканска война“ 1913 г.], Beograd 1968.

■ *Slovenec* [„Словенец“], т. 122, 31 май 1913 г.

■ Sundhaussen, Holm, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914 Mit europäischen Vergleichsdaten* [„Историческа статистика на Сърбия, 1834-1914. Със сравнителни европейски данни“] München, R. Oldenbourg Verlag, 1989.

■ Trichas, L. (ed.), *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913* [Дневници и писма от фронта. Балканските войни 1912-1913], Athina, ELIA, 1993.

■ *Universul* (“Вселена”), vol. XXXI, 176, 29 юни/12 юли 1913 г.; 213. 5/ 18 август 1913 г.

■ Вазов, Иван, *Събрани съчинения*, т. 3, София, 1943.

■ *Viitorul* (“Бъдеще”), vol. VI, no. 1921, 16 / 29 юни 1913 г.

■ Vlachos, Ev. C., *The Assimilation of Greeks in the United States* [„Асимилацията на гръците в Съединените щати“], Athens 1968.

■ *Vojska na Balkanu* [„Войната на Балканите“], ред. Anton Šušnik и Vinko Šarabon, професори в Katoliška bukvarna v Ljubljani, Ljubljana 1914.

Оценете тази книга!

Центърът за демокрация и помирение в Югоизточна Европа (The Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, CDRSEE), съвместно с многобройни колеги и сътрудници, извърши огромна и усилена работа и вложи време и ценни ресурси в проекта „Преподаване на съвременната история на Югоизточна Европа“, чийто резултат е книгата, която държите в ръцете си. Всичките четири помагала са част от обхватен, демократичен и продължаващ процес, в който са оценени и включени мненията и предложенията на читателите, учителите и потребителите на книгите.

Вашето мнение, мнението на читателя, има огромно значение за нас, както за оценяването на извършената работа, така и при планирането на бъдещите ни усилия. За да преценим ефективността на метода, полезността на това начинание и ценността на нашата инвестиция, бихме искали да оцените тези книги. Моля, дайте ни откровеното си мнение, тъй като това ще ни помогне постоянно да подобряваме

Проекта за обща история (Joint History Project, JHP).

След прочитането на тази книга, молим да отделите време, за да отидете на нашия уебсайт и да попълните един оценъчен формуляр:

www.cdrsee.org/jhp/evaluate_eng.html

Ако предпочитате да ни пишете директно, моля влезте във връзка с нас на: info@cdrsee.org, и имейлът ви ще бъде директно препратен на някой от координаторите на JHP.

Също така можете да изпратите коментарите си на:

CENTER FOR DEMOCRACY AND RECONCILIATION IN SOUTHEAST EUROPE

Krispou 9, Ano Poli

GR- 54634, Thessaloniki

Greece